

LIETUVOS SVEIKATOS MOKSLŲ UNIVERSITETAS
MEDICINOS AKADEMIJA

Inga Vareikienė

**MOKINIŲ PATYČIOS
IR JŲ PREVENCIJOS GALIMYBĖS
KAUNO MIESTO MOKYKLOSE**

Daktaro disertacija
Biomedicinos mokslai,
visuomenės sveikata (09 B)

Kaunas, 2011

Disertacija rengta 2007–2011 metais Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Medicinos akademijoje.

Mokslinis vadovas

prof. habil. dr. Apolinaras Zaborskis (Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Medicinos akademija, biomedicinos mokslai, visuomenės sveikata – 09 B)

Konsultantas

prof. dr. Nida Žemaitienė (Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Medicinos akademija, biomedicinos mokslai, visuomenės sveikata – 09 B)

TURINYS

SANTRUMPOS.....	5
PAGRINDINIAI TERMINAI IR SĄVOKOS.....	6
ĮVADAS	8
1. DARBO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI.....	11
2. LITERATŪROS APŽVALGA	13
2.1. Patyčios tarp mokinių, jų formos ir paplitimas	13
2.1.1. Patyčių samprata	13
2.1.2. Patyčių formos	14
2.1.3. Patyčių paplitimas mokykloje	17
2.2. Patyčių pasekmės	20
2.2.1. Patirto smurto padariniai vaiko asmenybės raidai	20
2.2.2. Patyčių poveikis vidinei darnai ir savęs vertinimui	23
2.2.3. Patyčių pasekmės vaikų sveikatai	27
2.3. Patyčių ryšys su mokinių rūkymu ir alkoholio vartojimu	29
2.4. Suaugusių ir mokinių vaidmenys patyčių procese	30
2.5. Patyčių prevencijos programų mokykloje patirtis	32
3. TIRTŪJŲ KONTINGENTAS IR TYRIMO METODAI	39
3.1. Bendra tyrimo schema ir tiriamasis kontingentas	39
3.2. Patyčių prevencijos programos organizavimas ir įgyvendinimas	42
3.3. Duomenų rinkimo metodai ir kintamieji	44
3.3.1. Duomenų rinkimo procedūros	44
3.3.2. Anketa ir kintamieji	44
3.4. Statistinis duomenų vertinimas	48
4. REZULTATAI	50
4.1. Patyčių paplitimas ir jų formos pirmajame tyrime	50
(2008 m.).....	50
4.2. Patyčių sąsajos su fizinės ir psichologinės savijautos rodikliais	59
4.3. Patyčių sąsajos su rūkymu ir alkoholinių gėrimų vartojimu	72
4.4. Mokinių ir suaugusiųjų vaidmuo patyčių situacijose	76
4.5. Patyčių paplitimas ir formos pakartotiniame tyrime (2010 m.) bei pokyčių palyginimas su pradinio tyrimo duomenimis (2008 m.).....	80

4.6. Patyčių prevencinės programos poveikio rezultatai	87
5. REZULTATŲ APTARIMAS.....	98
IŠVADOS	111
PRAKTINĖS REKOMENDACIJOS.....	113
BIBLIOGRAFIJOS SĄRAŠAS	115
AUTORIAUS PUBLIKUOTŲ DARBŲ SĄRAŠAS	132
PRIEDAI.....	134

SANTRUMPOS

Abs. sk.	– absoliutus skaičius
GS	– galimybių santykis
HBSC	– Health Behaviour in School-Aged Children
lls	– laisvės laipsnių skaičius
MSG	– mokymosi ir supervizijų grupė
n	– tiriamųjų skaičius
OPPP	– Olweus patyčių prevencijos programa
p	– reikšmingumo lygmuo
pav.	– paveikslas
PI	– pasikliautiniai intervalai
proc.	– procentai
PSO	– Pasaulio sveikatos organizacija
r	– koreliacijos koeficientas
SOC	– Antonovsky vidinės darnos skalė
χ^2	– Chi kvadrato kriterijus

PAGRINDINIAI TERMINAI IR SĄVOKOS

Mokinys [angl. k. *pupil*] – asmuo, kuris mokosi [92].

Savęs vertinimas [angl. k. *self evaluation*] – pozityvi arba negatyvi orientacija į save; bendras savęs vertinimas (žmonės skatinami aukštai save vertinti, nes tai parodo pozityvų požiūrį į save, ir tai nėra egoizmas). Savęs vertinimas yra vienas iš savęs suvokimo komponentų, kurį Rosenberg apibrėžia kaip „individo minčių ir jausmų apie save kaip objektą visumą“ [164].

Vidinė darna [angl. k. *sense of coherence*] – individo požiūris į gyvenimą ir jo galimybės reaguoti į stresines situacijas [7].

Tarptautinis mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo ir sveikatos tyrimas (HBSC) [angl. k. *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC)*] – tarptautinis mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo ir sveikatos tyrimas pradėtas 1982 metais Anglijoje, Suomijoje, Norvegijoje ir Austrijoje. Lietuvos mokyklose jau atlikti penki šios programos tyrimai: 1994, 1998, 2002, 2006 ir 2010 metais. Tyrimai vykdomi kas ketveri metai. Jų tikslas – geriau pažinti jaunų žmonių gyvenimą, elgesį ir sveikatą. Taip pat siekiama įvertinti mokinių gyvenimo ir sveikatos pokyčius, atsiradusius dėl įvairių permainių ir reformų šalyse; palyginti Lietuvos ir kitų šalių mokinių gyvenimą bei sveikatos būklę; kartu su kitomis šalimis analizuoti aktualias jaunų žmonių gyvenimo problemas: plintantį rūkymo įprotį, narkotikų vartojimą, mažėjantį fizinį aktyvumą ir kt. [66].

Olweus patyčių prevencijos programa (OPPP) [angl. k. *the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP)*] – Olweus patyčių prevencijos programos tikslas – pakeisti nusistovėjusį požiūrį į patyčias ir pertvarkyti atmosferą mokykloje taip, kad sumažėtų patyčių atvejų skaičius ir toks elgesys nebūtų toleruojamas. „Olweus“ patyčių prevencijos programa sukurta norvegų profesoriaus Dan Olweus ir įvertinta per daugiau nei 20 metų [120, 121, 122].

Patyčios [angl. k. *bullying*] – tai tyčiniai, nuolat pasikartojantys negatyvūs veiksmai, siekiant įžeisti, įskaudinti kitą žmogų ar jam sukelti diskomfortą ir šių veiksmų pagrindas – agresyvus elgesys nukreiptas į kitą asmenį [120, 122].

Dažnos patyčios – patyčios, kurių apraiškos (patiriamos patyčios arba tyčiojimas iš kitų) pasikartoja 2-3 kartus per mėnesį arba dažniau [186].

Tiesioginės patyčios [angl. k. *direct bullying*] – kai vaikas yra atvirai puolamas, užgauliojamas savo bendraamžių, pavyzdžiui, vaikas yra

stumdomas, pravardžiuojamas, jam grasinama, ant jo rėkiama, rodomi nepadorūs gestai, jis erzinamas bei mušamas ir pan. [120, 122].

Netiesioginės patyčios [angl. k. *indirect bullying*] – tai toks elgesys, kai vaikas skaudinamas nenaudojant tiesioginės agresijos. Tai subtilesnis tyčiojimas nei tiesioginis. Pavyzdžiui, vaikas yra atstumiamas grupės vaikų, ignoruojamas, su juo nebendraujama, apkalbinėjama ir pan. [120, 122].

Verbalinės patyčios [angl. k. *verbal bullying*] – elgesys, kai puolamas individo statusas žodžiais [64].

Fizinės patyčios [angl. k. *physical bullying*] – elgesys, kai siekiama pažeisti kito asmens fizinį integralumą. Fizinėse patyčiose grasinama fizine jėga arba gadinamas turtas [64].

Socialinė/santykių agresija [angl. k. *social/relation aggression*] – elgesys, kai siekiama pakenkti kito vaiko draugiškiems santykiams ar priklausomybei bendraamžių grupei [30].

Seksualinės patyčios [angl. k. *sex bullying*] – joms priskiriamos įžeidžiančios užuominos, komentarai apie išvaizdą, nepageidaujami prisilietimai, pasiūlymai su seksualine potekste, pornografijos demonstravimas, platinimas [204].

Kibernetinės patyčios [angl. k. *cyber bullying*] – grasinimai, gąsdinančių žinučių mobiliuoju telefonu ar elektroniniu paštu siuntimas, filmuotos medžiagos apie asmenį skleidimas ar žeminamų internetinių puslapių apie patyčių auką kūrimas bei platinimas [14].

Smurtas [angl. k. *cyber bullying*] – pagal PSO apibrėžimą: tyčinis fizinės jėgos ar galios realus panaudojimas ar grasinimas panaudoti prieš save, kitą asmenį, asmenų grupę ar visuomenę, sukeliantis arba turintis didelę tikimybę sukelti sužalojimus, mirtį, psichologinę žalą, vystymosi sutrikimus ar daprivaciją [218].

IVADAS

Pastaraisiais metais visuomenei vis dažniau tenka išgirsti apie vaikų patiriamą smurtą ne tik artimiausioje socialinėje aplinkoje – šeimoje, bet ir mokykloje. Visose valstybėse egzistuoja tam tikras patyčių ir smurto mastas, tačiau skiriasi suvokimas bei galimybės įvertinti minėtų reiškinių paplitimą, skiriasi visuomenės, šeimos bei vaiko požiūris į smurtą ir patyčias, gebėjimas juos atpažinti, noras ir pastangos su tuo kovoti, siekis užtikrinti mažojo visuomenės nario – vaiko – augimą ir vystymąsi saugioje, pagarba kitam grįstoje aplinkoje bei jo tapsmą pilnaverte ir savimi pasitikinčia asmenybe.

Mokykloje kiekvienas vaikas turėtų jaustis reikšmingas ir saugus, tačiau mokinių apklausos rodo, jog nemaža dalis vaikų mokyklose tampa agresijos, pasireiškiančios patyčiomis arba priekabiavimu, aukomis [43, 217]. Pasaulio Sveikatos Organizacijos tyrimo duomenimis, Lietuvoje apie 70 proc. vaikų bent kartą yra patyrę bendraamžių patyčias ir beveik trečdalis vaikų mokykloje patiria dažnas (2-3 kartus per mėnesį ir dažniau) patyčias. Šis rodiklis, lyginant su kitomis šalimis, išlieka vienas didžiausių [219, 221].

Patyčios mokykloje yra skaudi problema, susijusi su mokinių sveikatos sutrikimais ir negatyviomis gyvenimo ypatybėmis. Patyčių prevencinių programų įgyvendinimas ir psichologinio klimato mokykloje ar klasėje gerinimas apsaugotų vaikus nuo somatinės ir psichinės sveikatos problemų bei rizikingo elgesio [221]. Įvairiose šalyse atliekami tyrimai rodo, kad dėl patiriamo ilgalaikio emocinio smurto išlieka negatyvių pėdsakų asmenybės raidoje, pažeidžiama fizinė ir psichinė sveikata [84, 86, 149, 156, 213]. 2005 metais paskelbto PSO koordinuojamo tyrimo, atlikto 28 šalyse, rezultatai pateikia įrodymų apie sąsajas tarp mokinių patyčių ir fizinių (galvos, skrandžio, nugaros skausmai, svaigulys) bei tokių psichologinių simptomų, kaip bloga nuotaika, nerimavimas, žema savivertė, blogas miegas, rytinis nuovargis, vienatvė, bejėgiškumas [43]. Patyčių sukeltas lėtinis stresas gali nulemti vaikų imuninės sistemos susilpnėjimą ir padidėjusį jautrumą įvairioms infekcinėms ligoms [35, 156, 170], miego sunkumus, enurezę, galvos ir pilvo skausmus [170, 189, 213, 217]. Sukaupta nemažai įrodymų, jog vaikystėje ir paauglystėje patiriamas emocinis smurtas, didina savižudybės riziką [111, 223].

Mokslinėje literatūroje plačiai analizuojamos paauglių tyčiojimosi ypatybės [43, 55, 111], aptariami lyčių, amžiaus, etninės priklausomybės ir kt. skirtumai [174], nagrinėjamas šios elgsenos ryšys su tabako ir

alkoholinių gėrimų vartojimu bei kita rizikinga elgsena [110]. Tyrinėjamas patyčių dažnumas mokyklose [120, 126, 132, 159], gilinamasi į šio reiškinio atsiradimo priežastis, nagrinėjamas patyčių ryšys su depresija, polinkiu į savižudybę [78]. Ieškoma sąsajų tarp patyčių ir įvairių somatinių negalavimų [78, 159]. Kadangi patyčios sudėtingas ir daugelio veiksnių sąlygojamas reiškinys, jų veiksminga prevencija tebėra aktualus uždavinys ne tik praktikams, bet ir mokslininkams. Vis dar intensyviai ieškoma veiksmingų būdų, galinčių sumažinti patyčių paplitimą mokyklose [145, 159, 204, 212].

Mokykla yra ta ypatinga socialinė aplinka, kurioje specialistai galėtų pirmiausiai pastebėti krizėje atsidūrusį vaiką ir padėtų suteikti jam tinkamą paramą. Pasaulyje atliktų tyrimų duomenimis, pozityvi mokyklos aplinka skatina sveikatą tausojančią elgesį. Jei mokykloje nebus toleruojamos patyčios, jų skaičius sumažės ir pasekmės vaikams bus lengvesnės [149].

Per pastaruosius 10 metų šioje srityje atliekama vis daugiau tyrimų [73, 123, 179, 181, 182,]. JAV šį padidėjusį dėmesį dar pastiprino keli spaudoje aprašyti šaudymai mokyklose, kuriuose tragiški įvykiai bent iš dalies buvo susiję su šiuose įvykiuose dalyvavusių mokinių patyčių iniciatoriaus/aukos problemomis [6].

Smurtas ir prievarta vaikų atžvilgiu yra nenaujas reiškinys, bet vaikai turi teisę būti ginami nuo smurto ir prievartos, o valstybė bei visuomenė privalo ne tik įsipareigoti, bet ir vykdyti konkrečias programas, kurių tikslas – kiek įmanoma apsaugoti vaikus nuo smurto ir prievartos, o nepavykus apsaugoti – mažinti skaudžias prievartos pasekmes [148]. Europos Sąjungos direktyvose numatytos smurto mažinimo priemonės, skiriamos lėšos smurto tyrimams ir intervencinėms studijoms. Baltijos šalyse gegužės mėnuo jau keletą metų skelbiamas, kaip kovos su smurtu prieš vaikus, mėnuo.

Kaip pažymi dauguma autorių, prievartos tema aktuali visose šalyse [55]. Nors daug kas žino apie šią problemą, bet tik gana neseniai – aštuntojo dešimtmečio pradžioje – šis reiškinys tapo labiau susistemintų tyrimų objektu. Daug metų šias pastangas rodė tik Skandinavija. Tačiau devintojo dešimtmečio pabaigoje į patyčias tarp mokinių dėmesį atkreipė ir kitos šalys – Japonija, Didžioji Britanija, Nyderlandai, Kanada, JAV ir Ispanija [123].

Olweus ilgai įrodinėjo, kad pagrindinė vaiko teisė yra jaustis saugiam mokykloje bei išvengti engimo ir pasikartojančio žeminimo, kurį sukelia patyčios, ir pasiūlė priimti įstatymą prieš patyčias mokykloje. 1994 metais šis pasiūlymas buvo priimtas Švedijoje. Įstatyme buvo numatyta vadovo atsakomybė už patyčias mokykloje, įskaitant intervencinių programų prieš patyčias kiekvienoje mokykloje kūrimą. Panašus įstatymo punktas dabar jau įtrauktas Norvegijoje ir keliose kitose šalyse [180].

Mūsų šalyje patyčios ir smurtas yra toleruojami – mes tai matome kiekvieną dieną per televiziją, laikraščiuose. Žvelgiant į patyčių ir smurto reiškinių visuomenės, valstybės mastu, turėtų būti sukurta palanki teisinė bazė, ištaisytos esamos spragos švietimo sistemoje, įgyvendintos tam tikros socialinės reformos, kurios prisidėtų prie šios problemos sprendimo [20].

Lietuva nuo 2008 m. mokyklose pradėjo vykdyti Olweus patyčių ir smurto prevencijos programą, remiamą LR Švietimo ir mokslo ministerijos. Iki to laiko mūsų šalyje buvo vykdomos tik pavienės smurto prevencijos programos, neapimančios didžiosios dalies mokyklų ir jų bendruomenių. Taigi akivaizdu, kad išsamesni patyčių prevencijos programų veiksmingumo mokykloje tyrimai išlieka aktualia ir trūkstama grandimi Lietuvos mokslininkų darbuose. Tyrimo rezultatai leis įvertinti Norvegijos programos veiksmingumą Lietuvos mokyklose.

1. DARBO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI

Darbo tikslas:

Ištirti patyčių paplitimą ir ypatybes bei įvertinti patyčių prevencijos programos poveikį Kauno miesto mokyklose.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti mokinių patyčių ir jų formų paplitimą Kauno miesto mokyklose 2008 m.
2. Įvertinti patyčių sąsajas su fizine ir psichologine savijauta.
3. Nustatyti patyčių sąsajas su rūkymu ir alkoholio vartojimu.
4. Įvertinti su patyčiomis susijusį mokinių ir suaugusiųjų vaidmenį mokykloje.
5. Išanalizuoti patyčių bei jų formų paplitimą 2010 m. ir nustatyti pokyčius per dvejus metus.
6. Įvertinti patyčių prevencijos programos poveikį.

Darbo mokslinis naujumas

Tyrimų, nagrinėjančių mokinių patyčių problemą Lietuvos mokyklose, atlikta nedaug. Paskelbtuose straipsniuose dažniausiai apsiribojama patyčių paplitimo įvertinimu, visai neatliekamas patyčių prevencijos programų veiksmingumo vertinimas. Šiame darbe mes ištyrėme ne tik patyčių ir jų formų paplitimą Kauno miesto mokyklose, bet išsamiai įvertinome jų reikšmę mokinių sveikatai ir psichologinei savijautai, išanalizavome sąsajas su rūkymu ir alkoholinių gėrimų vartojimu, nustatėme suaugusiųjų (mokytojų ir tėvų) bei mokinių vaidmenis patyčių procese. Visa tai iki šiol buvo mažai tyrinėta. Šiame darbe pirmą kartą Lietuvoje atliktas mokinių patyčių prevencijos programos, pradėtos įgyvendinti šalies mokyklose, rezultatų vertinimas. Tokio pobūdžio mokslinis tyrimas yra naujas ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Rytų Europoje. Mūsų atlikto tyrimo rezultatai yra palyginami su Norvegijos ir kitų Vakarų Europos bei JAV mokyklose įgyvendinamos Olweus patyčių prevencijos rezultatais, todėl tyrimas suteikia naujų įžvalgų šios problemos sprendimui ir tyrimams platesniame tarptautiniame kontekste.

Darbo praktinė reikšmė

Atliktas tyrimas svarbus praktine prasme. Epidemiologiniai tyrimai rodo, kad, palyginus su kitomis šalimis, patyčių reiškinys Lietuvos mokyklose yra itin paplitęs. Atlikus du tyrimus dešimtyje Kauno miesto mokyklų, buvo įvertintas patyčių paplitimas mokyklose, kuris pagrindžia patyčių

prevencinių programų reikalingumą Kauno miesto mokyklose. Dar viena, praktiniu požiūriu, svarbi šio darbo dalis – mokyklose įgyvendintos patyčių prevencijos programos poveikio įvertinimas.

Lietuvos mokyklose, gavus LR Švietimo ir mokslo ministerijos paramą, 2008 m. pradėta vykdyti Olweus patyčių prevencijos programa. Pirmajame šios programos etape dalyvavo 29 Lietuvos mokyklos, iš kurių 6 buvo Kauno mieste. Atliktas tyrimas pagrindė šios programos veiksmingumą ir pateikė svarių įrodymų, jog būtų tikslinga šią programą adaptuoti ir įgyvendinti šalies mokyklose. Įgyvendinus šią programą mokyklose, sumažėtų mokinių patyčių skaičius, taptų saugesnė mokyklos aplinka, pagerėtų mokyklos bendruomenės tarpusavio santykiai ir kiti jos sveikatos bei savijautos rodikliai.

Darbo rezultatai buvo paskelbti moksliniuose straipsniuose, stendiniuose pranešimuose, pristatyti Lietuvos ir tarptautinėse mokslinėse-praktinėse konferencijose. Rezultatai gali būti panaudoti studentų mokymui, visuomenės sveikatos specialistų, pedagogų kvalifikacijos kėlimui ir kitų su mokiniams dirbančių specialistų rengimui bei kompetencijos tobulinimui. Tikimės, kad tyrimo išvados bus naudingos politikams, mokyklų vadovams bei plačiajai visuomenei, formuojant teisingą požiūrį į patyčias mokyklose; patvirtina finansavimo tokioms programoms tikslingumą bei atskleidžia Olweus patyčių prevencijos programos sritis, į kurias turėtų būti atkreiptas ypatingas dėmesys, pvz., tėvų įsitraukimas ir dalyvavimas stiprinant patyčių prevenciją.

Autorės indėlis

Nuo 2008 m. autorė yra Olweus patyčių ir smurto prevencijos programos nacionalinės koordinavimo grupės atstovė ir koordinuoja programos įgyvendinimą Kauno regiono bendrojo lavinimo mokyklose. Dalyvauja nuolatiniuose norvegų organizuojamuose instruktorių mokymuose. Kėlė kvalifikaciją – dalyvavo mokomuosiuose seminaruose Bergene (Norvegija) ir Malmėje (Švedija), kur JAV, Švedijos, Islandijos, Norvegijos ir Lietuvos atstovai dalinosi patyčių prevencijos gerąja patirtimi.

Autorė 2008 ir 2010 metais organizavo dešimties Kauno miesto mokyklų patyčių tarp mokinių tyrimus, ruošė anketas, suvedė duomenis į elektronines laikmenas ir atliko duomenų matematinę – statistinę analizę. Disertacinio darbo tema parengė 6 mokslines publikacijas, tyrimo rezultatus pristatė 4 mokslinėse-praktinėse konferencijose Lietuvoje ir užsienyje, skaito paskaitas VSF magistrantams.

2. LITERATŪROS APŽVALGA

2.1. Patyčios tarp mokinių, jų formos ir paplitimas

2.1.1. Patyčių samprata

Nagrinėdami patyčias susiduriame su terminologijos problema. Patyčių reiškinių sąvokų įvairovė patvirtina problemos apibrėžimų gausą. Mokslinėje literatūroje susiduriama su skirtingomis šio reiškinių sampratomis. Įvairių šalių mokslininkai, nagrinėjantys patyčių problemą, pateikia skirtingus apibrėžimus. Smith nurodo, kad patyčios – tai sistemingas piktnaudžiavimas galia, atkalkūs ir nuolat pasikartojantys veiksmai, nukreipti į kitą asmenį, siekiant jį įskaudinti ir pažeminti [183]. Kiti mokslininkai šį reiškinį apibrėžia kaip ilgalaikę, pasikartojančią fizinę ar emocinę prievartą prieš vieną ar kelis asmenis, kurie negali patys apsiginti [53, 55, 104, 120]. Craig patyčias apibrėžia kaip neigiamą fizinį ar žodinį veiksma, kuris atliekamas tyčia, siekiant įskaudinti kitą asmenį [28]. Lock ir Trautman patyčiomis laiko vieno ar grupės žmonių jėgos prieš kitą asmenį naudojimą, su tikslu sukelti tam asmeniui skausmą ar kokią nors žalą [94]. Pellegrini ir Long mano, kad tai agresijos forma, kuri taikoma sąmoningai, apgalvotai ir dažniausiai kyla be jokios išorinės provokacijos ar grėsmės [135]. Dawkins teigia – tai pasikartojantis tyčinis, neišprovokuotas šiurkštus vieno ar grupės vaikų elgesys, kuriuo norima sukelti kitam vaikui skausmą ar kančią [36]. Doll ir kt. teigia, kad patyčios – agresyvaus elgesio forma, kuri apima valdžios pusiausvyros nebuvimą [42].

Kai kurie mokslininkai teigia, kad patyčioms mokykloje būdingi trys svarbiausi elementai: 1) patyčios – tai pasikartojantis elgesys; 2) tarp priekabautojo ir aukos yra valdžios, fizinė, socialinė, psichologinė persvara; 3) toks elgesys žaloja ir kenkia, nes jo pagrindinis tikslas – įskaudinti, sukelti emocinį bei fizinį skausmą kitam asmeniui [27, 51, 112, 115, 120, 145, 162]. Patyčių apibrėžime svarbus vaidmuo tenka skriaudėjo motyvacijai: elgesys turi būti tikslingas. Pasikartojamumas susijęs su tikslingumu – jeigu tyčiojimas kartojasi, tai tikėtina, kad jis tyčinis ir neatsitiktinis [99].

Patyčios apima labai platų smurtinio elgesio spektrą. Dažnai patyčių terminas apibrėžia lengvesnio fizinio ar psichologinio intensyvumo smurto formas. Patyčios gali būti ne mažiau žalingas elgesys, nei sunkios smurto formos, pvz., sumušimas, išžaginimas, grasinimai nužudimu ar pan. Kaip ir smurtas mokykloje, patyčių apibrėžimas yra pakankamai keblus.

Pavyzdžiui, vienas iš apibrėžimų būtų toks: „Patyčios – tai valingas, sąmoningas noras sukelti kitam žmogui stresą ar nemalonius jausmus“. Toks apibrėžimas neapima tam tikrų veiksmų, pvz., kai mokinys pravardžiuoja kitą bendraklasį, tai daro sąmoningai, bet nepagalvoja, kad kitam tai sukeltų negatyvius jausmus [81]. Patyčios yra agresyvaus ir smurtinio elgesio forma [16, 99]. Patyčios yra agresyvus elgesys [5, 24, 91, 161, 169], tačiau patyčios negali būti tapatinamos su agresija ar smurtu [13].

Kartais patyčios painiojamos su humoru, pajuokavimu, tačiau tai yra visiškai skirtingi dalykai. Patyčias nuo humoro skiria tai, kad tas, iš kurio juokiamasi, jaučiasi blogai, o juokinga ar smagu gali būti tik besityčiojantiems ir patyčių stebėtojams [147].

Artima patyčioms priekabiavimo sąvoka anksčiau buvo vartota kai kuriuose Lietuvoje atliktuose tyrimuose [145, 208]. Pastaraisiais metais ir pradėjus įgyvendinti Olweus patyčių prevencijos programą Lietuvoje, dažniau vartojamas terminas „patyčios“ [145, 194, 207, 219,].

Šiame darbe vartosime paskutiniu metu priimtą ir dažniausiai pateikiamą norvegų tyrinėtojo Olweus patyčių apibrėžimą, kuriame teigiama, jog patyčios – tai tyčiniai, nuolat pasikartojantys negatyvūs veiksmai, siekiant įžeisti, įskaudinti kitą žmogų ar jam sukelti diskomfortą ir šių veiksmų pagrindas – agresyvus elgesys nukreiptas į kitą asmenį [120, 122].

Žodis „patyčios“ nevartojamas, kai pešasi ar kivirčijasi du panašaus fizinio ar psichologinio pajėgumo mokiniai. Jis tinkamas tada, kai jėgos nelygios: neigiamų veiksmų taikiniu tapęs mokinys nemoka apsiginti ar tam tikra prasme bejėgis prieš mokinį ar grupę mokinių, kurie puldinėja [122]. Solberg ir Olweus teigimu patyčiomis laikomas toks elgesys, kuris kartojasi du ar daugiau kartų per du mėnesius [186].

2.1.2. Patyčių formos

Patyčių problemą nagrinėjančioje mokslinėje literatūroje išskiriamos kelios patyčių formos. Taigi patyčios apima visą vaikų ir paauglių agresyvaus elgesio spektrą, kurį galima skirstyti į tiesiogines ir netiesiogines patyčias. Tiesioginės patyčios arba priekabiavimas – kai vaikas yra atvirai puolamas, užgauliojamas savo bendraamžių, pavyzdžiui, vaikas yra stumdomas, pravardžiuojamas, jam grasinama, ant jo rėkiama, rodomi nepadorūs gestai, jis erzinamas bei mušamas ir pan. [27, 111, 120, 122, 145, 183]. Netiesioginėmis patyčiomis vadiname tokį elgesį, kai vaikas skaudinamas nenaudojant tiesioginės agresijos. Tai subtilesnis tyčiojimas nei tiesioginis. Pavyzdžiui, vaikas yra atstumiamas grupės vaikų, ignoruojamas, su juo nebendraujama, apkalbinėjama ir pan. [27, 111, 120,

122, 145, 183]. Oesterman ir kt. netiesioginę agresiją apibrėžia kaip „socialinę manipuliaciją netiesiogiai puolant taikinį“ [114]. Tiesiogiai reiškiamos patyčios lengviau pastebimos nei netiesioginės. Mergaitės skriaudėjos linkusios dažniau naudoti slaptas ir mažiau pastebimas patyčių formas [120]. Netiesioginės patyčių formos sunkiau atpažįstamos, todėl mokytojams, tėvams ir vaikams sudėtinga jas pastebėti [16, 159], o šių patyčių aukos nesulaukia tėvų, mokytojų ir kitų mokyklos darbuotojų pagalbos [128]. Dėl šios priežasties Olweus teigia, kad labai svarbu atkreipti dėmesį į šią mažiau pastebimą patyčių formą, nes dažniausiai jos būna skaudesnės už matomas plika akimi [130].

Kai kurie autoriai patyčias apibrėžia labai plačiai. Patyčios – tai toks vaikų elgesys, kaip: prasivardžiovimas, erzimas, grasinimai, mušimas, spardymas, kumščiovimas, stumdymas, apkalbinėjimas, piktų ir bjaurių užrašų apie kitą vaiką užrašinėjimas, ignoravimas, atskyrimas nuo grupės, kai bendraamžiai nepriima vaiko žaisti ar užsiimti kitokia veikla, daiktų gadinimas, daiktų ar pinigų atiminėjimas. Šis reiškinys apima platų elgesio spektrą – nuo fizinių išpuolių iki pravardžių, žodinių užgauliojimų, nuo ignoravimo iki gąsdinančių žvilgsnių, nuo individualių išpuolių iki grupės veiksmų ar anoniminių žinučių [31, 157].

Pagal tai, kokia agresija vartojama vaikui įskaudinti ir įžeisti, patyčios gali būti skirstomos į verbalines, fizines ir santykių formas [197]. Verbalinės ir rašytinės patyčių formos apima tokį elgesį, kaip pravardžiovimąsi, neigiamus komentarus, gąsdinimą, pašaipias replikas apie žmogaus kūną, religiją, rasę, tautybę, negalią, išvaizdą, bauginančius telefono skambučius ir elektroninio pašto žinutes [27, 94, 145]. Verbaline agresija vadinamas elgesys, kuriuo puolamas individo statusas žodžiais [64]. Fizinė agresija apibrėžiama, kaip elgesys, kuriuo siekiama pažeisti kito asmens fizinį integralumą [64]. Fizinėms patyčioms priskiriamas stumdymas, kepštelėjimas, mušimas, kandžiojimas, plaukų pešiojimas, pliaukštelėjimai, spardymas, nepageidaujami seksualiniai prisilietimai, kito daiktų gadinimas, nepagarbių, žeminančių gestų rodymas [27, 94, 145]. Socialinė/santykių agresija – elgesys, kai siekiama pakenkti kito vaiko draugiškiems santykiams ar priklausomybei bendraamžių grupei [30]. Šioms patyčioms priskiriamas apkalbinėjimas, asmeninės informacijos viešinimas, išskyrimas iš grupės, ignoravimas [94]. Gray teigia, kad prie šios patyčių formos galima priskirti elgesį, kai vaikas nenuoširdžiai kviečiamas draugauti, turint tikslą vėliau iš jo pasijuokti [60]. Kad patyčios siejasi su akademiniais sunkumais paauglystėje, taip pat depresija ir suicidiniu elgesiu, pastebėjo savo tyrimuose Raskauskas ir Stoltz [152]. Jie teigia, kad santykių agresija yra patyčių forma, būdinga paauglėms mergaitėms. Tai dažnai apima žodines patyčias, pvz., erzimas ar

prasivardžiavimas, taip pat apkalbas, socialinę atskirtį. Kadangi dauguma mokinių nepripažįsta santykių agresijos kaip patyčių formos, apie jos patyrimą dažnai nepraneša tėvams ar mokytojams.

Kai kurie mokslininkai siūlo seksualines patyčias išskirti kaip atskirą formą, kuriai priskiria įžeidžiančias užuominas, komentarus apie išvaizdą, nepageidaujamus prisilietimus, pasiūlymus su seksualine potekste, pornografijos demonstravimą, platinimą [204].

Atliktų mokslinių tyrimų rezultatai rodo, kad tiek Lietuvoje, tiek kitose šalyse, labiausiai paplitusios verbalinių patyčių formos: erzinimas, šaipymasis ir įvairus tyčiojimas [151]. Tokios tendencijos atsispindi Valickaitės tyrimuose, atliktuose Panevėžio miesto ir rajono vidurinėse mokyklose [205]. Šiose mokyklose labiausiai paplitusi patyčių forma tarp mokinių – prasivardžiavimas arba erzinimas. Per metus kartą šią formą patyrė 68,5 proc. mokinių, o 62,2 proc. – buvo apkalbinėjami [205]. Turkijoje atlikus patyčių paplitimo tyrimus nustatyta, kad 44 proc. mokinių patiria verbalines patyčias, 30 proc. – fizines, 18 proc. – emocines ir 9 proc. seksualines [140]. Williams su bendraautoriais teigia, kad 36,2 proc. patyčias patiriančių vaikų dažniausiai įžeidinėjami [213].

Lyginant skirtingas amžiaus grupes, pastebėti ir tam tikri skirtumai tarp patyčių formų paplitimo. Jaunesnio amžiaus vaikai, tyčiodamiesi vieni iš kitų, daugiau naudoja tiesiogines ir fizines patyčias, o vyresnio – netiesiogines – psichologines ir socialines [120, 140, 157]. Tačiau ne visi tyrimai rodo tokius amžinius skirtumus. Kai kurių mokslininkų atliktuose tyrimuose negauti ryškūs skirtingo amžiaus vaikų patyčių patyrimo skirtumai. Autorių teigimu, šie skirtumai yra nenuoseklūs, todėl nėra pakankamai pagrindo daryti išvadą apie daugiau paplitusį patyčių reiškinį tarp jaunesnių vaikų [18].

Paskutiniu metu atsiranda naujų patyčių formų, susijusių su technologijų vystymusi. Patyčios pasireiškia užslėptomis formomis – grasinimais, gąsdinančių žinučių mobiliuoju telefonu ar elektroniniu paštu siuntimu, filmuotos medžiagos apie asmenį skleidimu ar žeminamų internetinių puslapių apie patyčių auką kūrimu bei platinimu [14].

Apibendrinant mokslinėje literatūroje aprašomas patyčių formas galima teigti, kad netiesioginės patyčių formos sunkiau atpažįstamos, todėl sudėtinga jas pastebėti, o tokiu atveju patyčių aukos rečiau sulaukia suaugusiųjų pagalbos. Dėl šios priežasties labai svarbu atkreipti dėmesį į šias mažiau pastebimas patyčių formas, nes dažniausiai jos būna skaudesnės už matomas plika akimi. Remiantis atlikta apžvalga, galima teigti, kad labiausiai tarp mokinių paplitusios verbalinių patyčių formos.

2.1.3. Patyčių paplitimas mokykloje

Patyčios tarp vaikų yra labai skaudi socialinė problema. Tai klastingas, antisocialus elgesys, kasmet traumuojantis milijonus vaikų. Šiandien tai labai paplitęs reiškinys daugelio šalių, taip pat ir Lietuvos, mokyklose [52].

Tyčiotis gali įvairiausiose vietose. Labai dažnai tyčiojamosi mokykloje: klasėje, koridoriuje, tualete, valgykloje, bibliotekoje, sporto aikštelėje ir pan., ar greta mokyklos, pakeliui ar einant iš jos [77, 140]. Tyčiojamosi ne tik mokykloje, bet ir kitose vietose – kiemuose, šalia namų, žaidimo aikštelėse, parkuose ir panašiose vietose, kur vaikai lankosi, leidžia savo laisvalaikį, kai suaugusieji nemato, kas vyksta.

Daugelyje šalių buvo ir tebėra tyrinėjamos patyčios ir skirtingų jų formų dažnumas, t.y., kaip dažnai šis reiškinys pasireiškia tarp mergaičių ir berniukų, tarp vyresnio ir jaunesnio amžiaus vaikų ir paauglių. Patyčiomis anksčiausiai pradėta domėtis Skandinavijoje – 1970 metais. Skandinavijoje mokyklų darbuotojai neteikė didelės reikšmės patyčioms iki 1982 metų, kol laikraščio straipsnyje nebuvo pateikti duomenys apie trijų paauglių savižudybę Vakarų Norvegijoje dėl bendraamžių žiaurių patyčių. Būtent šis įvykis paskatino nacionalinio masto tyrimą, sprendžiant patyčių problemą. Tyrimas buvo atliktas 1973 m. Norvegijoje [120]. Jo tyrimo metu apie patyčias buvo apklausta apie 140 000 8-16 metų mokinių iš 715 mokyklų. Tyrimo rezultatai parodė, kad apie 15 proc. mokinių patyrė patyčias kartą per savaitę ar dažniau: apie 9 proc. vaikų buvo patyčių aukos, o 6 proc. – skriaudėjai. Praėjus keleriems metams po 1982 metų įvykio, dėmesys tyčiojimuisi, jo paplitimui, pasekmėms, prevencijai ir intervencijai labai padidėjo ir tebeauga ne tik Skandinavijoje, bet ir kitose šalyse. Tyrimai rodo, kad patyčios yra tarptautinis reiškinys, stebimas Skandinavijoje, Anglijoje, Velse, Airijoje, Škotijoje, Italijoje, Portugalijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Graikijoje, Australijoje, JAV, Kanadoje, Japonijoje ir kitose šalyse.

Kanadoje atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad 5 proc. 4 – 11 metų amžiaus berniukų ir 7 proc. mergaičių dažnai patirdavo patyčias, o tyčiodavosi iš kitų 14 proc. berniukų ir 9 proc. mergaičių [159]. Belgijoje patyčias patiria 23 proc. pradinėse klasių mokinių [132], Graikijoje dažnas patyčias patiria 14,7 proc., o iš kitų tyčiojasi 6,3 proc. vaikų [132]. Australijoje 1999 m. buvo atliktas tyrimas, kurio metu nustatyta, kad 42,4 proc. mokinių niekada nepatyrė patyčių ir patys nesityčiojo iš kitų, 23,7 proc. teigė, jog tyčiojosi iš kitų, 21,5 proc. – patyrė patyčias ir patys tyčiojosi, o 12,7 proc. – patyrė patyčias [55, 156]. Švedijoje apie 39 proc. vaikų patiria patyčias, 28 proc. teigė, kad patys tyčiojasi iš kitų ir 13 proc. patiria patyčias ir skriaudžia

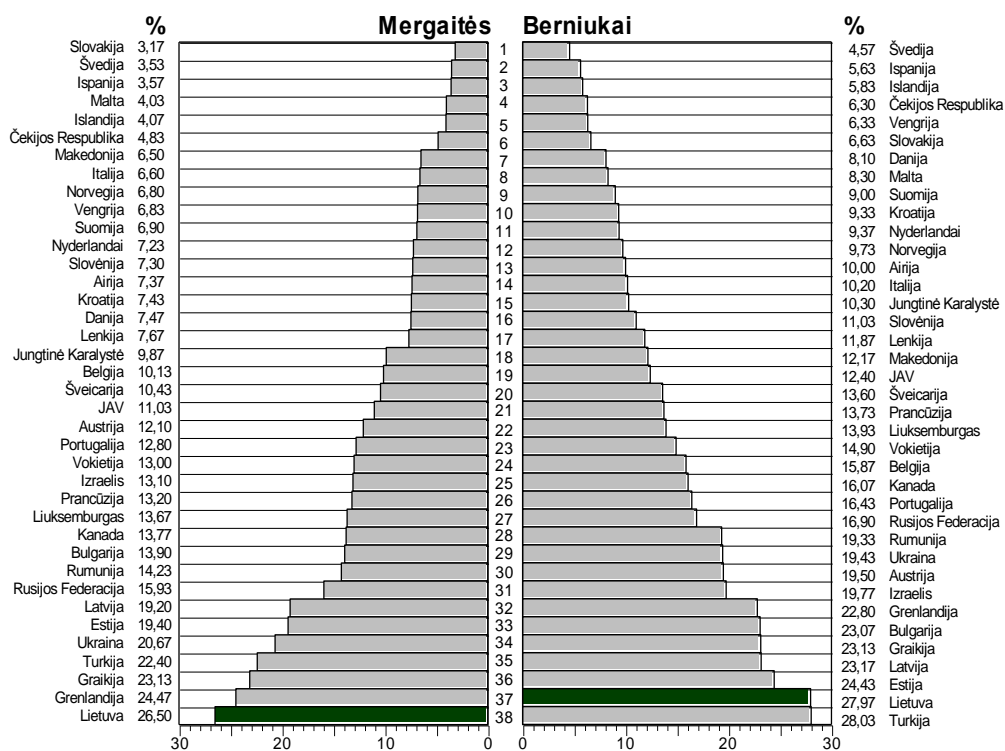
kitus [56]. Ispanijoje 33 proc. vaikų patiria patyčias ir patys tyčiojasi iš kitų [126].

Nacionalinio vaiko prievartos ir apleistumo centro statistikos duomenimis, apie 23 iš 1000 vaikų iki 18 metų JAV tapo prievartos aukomis. Apie 11 iš 10000 buvo patyrę fizinę, seksualinę arba emocinę prievartą. Panašius duomenis pateikia ir Nacionalinis prievartos prieš vaikus prevencijos komitetas: 15 iš 1000 vaikų įvairių gynybos tarnybų buvo pripažinti prievartos aukomis [102].

JAV atlikti tyrimai rodo, kad 10 proc. vaikų yra rimtų patyčių aukos – patyčias patiria ne rečiau kaip kartą per savaitę; apie 75 proc. mokyklinio amžiaus vaikų patyrė patyčias mažiausiai kartą per mokslo metus [67, 69]. Dar vienas didelis tyrimas, atliktas JAV, rodo, kad beveik 30 proc. 6-10 klasių mokinių yra mažiau ar daugiau įsitraukę į patyčių reiškinį: 13 proc. – kaip skriaudėjai, 10,6 proc. – kaip patiriantys patyčias, o 6,3 proc. ir tyčiojasi, ir patys patiria patyčias [112]. Jungtinėse Amerikos Valstijose yra 2,1 mln. patyčių iniciatorių, 2,7 mln. patyčių aukų, apie 160 tūkst. mokinių nelanko mokyklos, baimindamiesi patirti patyčių [212]. Vokietijoje nuolat patyčias patiria maždaug 8 proc. vaikų, o 22 proc. – patys jas inicijuoja [216].

Lietuvoje atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad dažnas patyčias patiria apie 17 proc. vienuolikmečių vaikų ir 11 proc. penkiolikmečių [222]. Valickaitės atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad 26,6 proc. penktos klasės mokinių patiria dažnas patyčias, o devintos klasės – 19,4 proc. [205]. Kitus vaikus skriaudė tiek devintokai, tiek penktokai – dažnai iš kitų tyčiojosi 24,4 proc. devintokų ir 9,3 proc. penktokų. Taigi ir kai kuriose Lietuvos mokyklose nustatyta, kad jaunesnio amžiaus vaikai dažniau tampa patyčių aukomis, o vyresni – skriaudėjais.

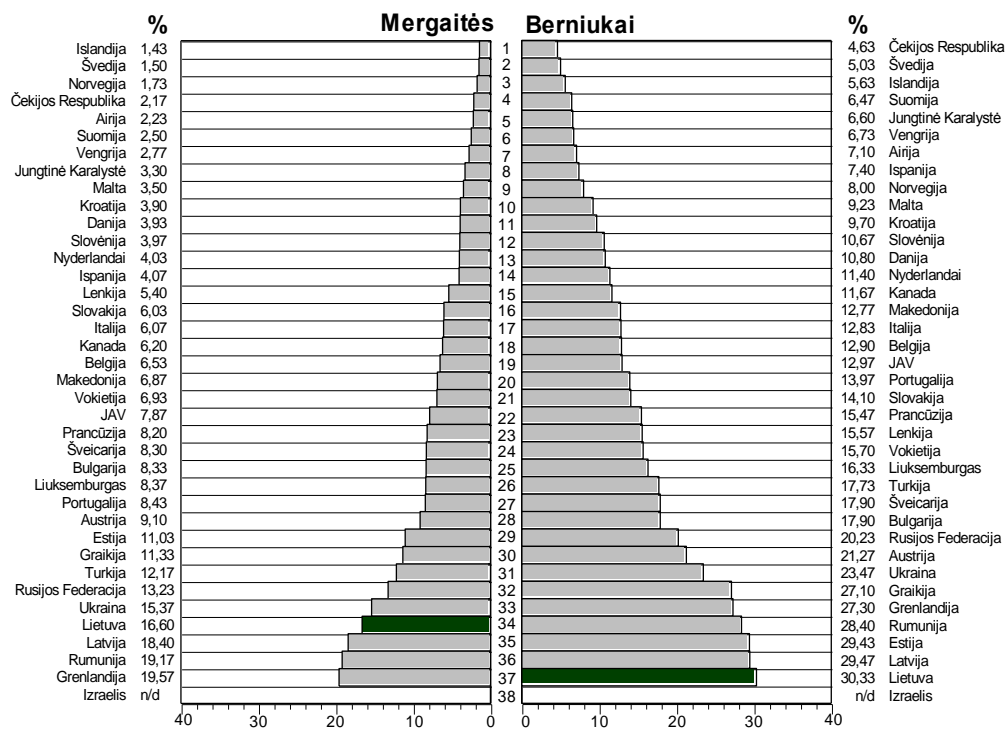
Tarptautinė moksleivių gyvenimo ir sveikatos studija (angl. Health Behaviour in School-aged Children – HBSC), atliekama vienoda metodika, leidžia palyginti įvairių šalių patyčių paplitimą [26, 237]. Lietuvoje šis tyrimas atliekamas nuo 1994 m. kas ketveri metai. 2006 m. dalyvaudama šioje studijoje, turėjau galimybę atlikti patyčių paplitimo analizę. Šių tyrimų imtys buvo reprezentatyvios, kadangi tyrimuose dalyvaudavo apie 5000 11, 13 ir 15 metų mokinių iš daugiau kaip 100 mokyklų [220]. 2006 metų HBSC tyrimo duomenimis (2.1.3.1 pav.), Lietuvoje mokinių patyčių patyrimas, lyginant su kitomis 37 šalimis išliko didžiausias: 26,5 proc. mergaičių ir 27,97 berniukų [220]. HBSC duomenimis, rečiausios patyčios Švedijos, Čekijos, Ispanijos, Slovakijos, Maltos mokyklose. Čia patiriantys patyčias teigė 10 proc. berniukų ir 5 proc. mergaičių [31, 220].

2.1.3.1 pav. Patirtų patyčių paplitimas, Tarptautinės moksleivių gyvensenos ir sveikatos studijos duomenimis (Zaborskis ir Vareikienė, 2008^d)

Lietuvos mokyklose 1994-2006 metų HBSC tyrimo duomenimis, berniukų tyčiojimosi iš kitų mokinių procentas taip pat išliko didžiausias (30,3 proc.) iš visų tyrime dalyvavusių šalių (2.1.3.2 pav.). Mūsų šalyje mergaitės rečiau (16,6 proc.) tyčiojosi iš kitų mokinių, nei mergaitės Latvijoje, Rumunijoje ir Grenlandijoje. Patyčių paplitimas HBSC tyrimo duomenimis tarp Lietuvos mokinių šiek tiek mažėja, tačiau vis tiek lieka didžiausias tarp daugumos Europos šalių ir daug didesnis nei JAV ir Kanadoje [220]. 2010 metų HBSC tyrimo duomenimis, Lietuvoje patyčias patyrė 28,6 proc. berniukų ir 23,8 proc. mergaičių, o tyčiojosi 27,3 proc. berniukų ir 16,8 proc. mergaičių.

Lietuvoje atliktos jau penkios HBSC mokinių apklausos – 1994, 1998, 2002, 2006 ir 2010 metais, kurių rezultatai rodo, kad berniukai dažniau nei mergaitės tampa patyčių objektais [219].

2.1.3.2 pav. Tyčiojimosi iš kitų paplitimas, Tarptautinės moksleivių gyvensenos ir sveikatos studijos duomenimis (Zaborskis ir Vareikienė, 2008^a)

Apibendrinant galima teigti, kad patyčių paplitimas labai varijuoja tarp šalių ir labiausiai paplitęs rytų bloko šalyse, taip pat ir Lietuvoje. Tokie faktai rodo, kad mokyklose susidariusi beveik kritinė situacija, kuri ateityje gali būti nekontroliuojama, jeigu nebus imtasi jokių konkrečių su prevencija susijusių priemonių. Mažesnis patyčių paplitimas pastebėtas Skandinavijos šalyse, kadangi jau 1970 metais buvo pradėta domėtis šia problema. Kai kurie autoriai nustatė patyčių ryšį su lytimi ir teigia, kad berniukai dažniau patiria patyčias bei tyčiojasi iš kitų, palyginus su mergaitėmis.

2.2. Patyčių pasekmės

2.2.1. Patirto smurto padariniai vaiko asmenybės raidai

Mokslininkai, nagrinėdami smurto padarinius vaiko raidai, išskiria atskiras smurto rūšis. Vieni autoriai savo darbuose atskleidžia fizinio smurto pasekmes. Ulba, priskirdamas fizinį smurtą psichikos raidą žalojantiems

veiksniams, nurodo, kad dėl patirto smurto ikimokyklinio amžiaus vaikai jaučia baimę ir nesaugumo jausmą [200]. Dėl šių priežasčių kenčia mąstymas, gali sutrikti vaiko pažintinis procesas, atsirasti mikčiojimo, logofobijos reiškinių. Dėl patirto fizinio smurto galimi miego sutrikimai (pvz., vaikas sunkiai užmiega, sutrinka miego kokybė), gali pasireikšti šlapinimasis į lovą. Nors vaikų, patiriančių fizinį smurtą, intelekto nepakankamumas nėra didelis, tačiau išryškėja specifiniai bruožai, vertinami kaip intelekto veiklos sutrikimai, ribojantys socialinę adaptaciją [200]. Fizinį bausmių sukelta psichinė būseną, jai dažnai kartojantis, gali tapti charakterio bruožu: pykčiu, noru kerštauti, užsispyrimu, nusivylimu, veidmainiavimu ir nepasitikėjimu. Tokie bruožai būdingi asocialiems, agresyvios elgsenos vaikams [225].

Dereškevičius, norėdamas nustatyti mokyklos nelankymo priežastis, atliko tyrimus ir pastebėjo, kad šeimose, kuriose vaikai žiauriai baudžiami fizinėmis bausmėmis už atsitiktinai pastebėtus nusižengimus, tėvai nebendruoja su savo vaikais, negyvena jų rūpesčiais, panaudoja vaikus savanaudiškiems tikslams, įtraukia į socialiai nepriimtina veiklą ir pan. Tokių šeimų nepilnamečiai vaikai linkę mesti mokyklą [39].

Kiti autoriai savo darbuose analizuoja emocinio smurto pasekmes, kurios gali būti labai įvairios, nes ir pats emocinio smurto pasireiškimas gali būti įvairus. Pagal išraiškos formą emocinis smurtas skirstomas į aktyvų ir pasyvų. Pavyzdžiui, dėmesio nesuteikimas, nesikalbėjimas – pasyvus emocinių vaiko poreikių netenkinimas, o žeminimas, įžeidinėjimas, bauginimas – aktyviai pasireiškiantis blogos vaiko emocinės savijautos sukėlimas.

Rohner, tyrinėdamas emocinį vaiko ignoravimą, nustatė kelis šio elgesio padarinius [160]:

- *Padidinta priklausomybė – gynybiška nepriklausomybė*. Didėjant tėvų emociniam atstūmimui, vaikas, mėgindamas labiau suartėti su tėvais, savo santykius su jais reiškia padidėjusia priklausomybe. Jei vaikas ir toliau negauna emocinio atsako iš tėvų, tuomet padidėjusi priklausomybė formuojasi į gynybišką nepriklausomybę kaip atsakas į atstūmimą;
- *Agresyvus elgesys*. Jis atsiranda kartu su gynybiška nepriklausomybe kaip reakcija į frustruojamąsias sąlygas;
- *Emocinis nejautrumas* (uždarumas, apatiškumas, abejingumas). Vaikui, nepatyrusiam empatiško emocinio bendravimo su tėvais, nesusiformuoja atitinkami socialiniai bendravimo su kitais žmonėmis įpročiai. Emocinį smurtą iš tėvų patyręs vaikas bendraudamas pasirenka atstumą kaip savisaugos būdą;

- *Žemas savo vertės suvokimas.* Dėl tėvų atstūmimo vaikas jaučiasi nevertas jų meilės, todėl pradeda nepasitikėti savimi;
- *Neigiamas pasaulio suvokimas.* Patirdamas nedraugiškumą, priešiškimą iš tėvų, vaikas to paties tikisi ir iš kitų žmonių;
- *Emocinis nestabilumas.* Patiriamas emocinis atstūmimas kaip nuolatinis stresorius, mažina vaiko gebėjimą atsisipirti negatyviam aplinkos poveikiui.

Įvairių autorių darbuose atsispindi svarbus šeimos vaidmuo, formuojant vaiko asmenybę. Kaip teigia. Campbell, pirmutinė tėvų pareiga yra suteikti mylinčius ir laimingus namus. Labai svarbu santykiai namuose – santuokos ryšiai, kurie yra pirmesni nei tėvų ir vaikų santykiai [21]. Paauglio saugumas ir tėvo bei motinos santykiai su vaiku labai priklauso nuo to, koks tėvų santuokos ryšys. Grant, kalbėdamas apie paauglius pabrėžia, kad šiuo laikotarpiu didelį poveikį jiems daro mezo aplinka (draugai, klasiokai, mokytojai ir pan.), tačiau, nepaisant to, sutinka, kad pagrindą po kojomis padeda šeima [61].

Vaikas ima pavyzdį iš visų šeimos narių, o ypač didelę įtaką daro motina vaikui dar negimus. Jei motina į vaiką žiūri su meile akyse, tai vaikas vėliau, žiūrėdamas į veidrodį, jaus tą patį. Kalbant apie motinos milžinišką įtaką savo vaikui, būtina atkreipti ypatingą dėmesį į dr. S. Chess ir dr. A. Thomas atliktus tyrimus [cit. 139]. Remdamiesi devyniomis temperamento savybėmis, pastebėtomis tiriant naujagimius, mokslininkai nustatė, kad galima numatyti, kurie vaikai bus „lengvi“, t. y. lengvai bendraujantys ir nesunkiai prižiūrimi, o kurie – „sunkūs“. Mokslininkai nustatė vaiko raidos priklausomybę nuo bendravimo su motina, tirdami vaikus, kurių mamos buvo „švelnios“ ir norėjo, kad jų mažyliai augtų supami meilės. Šios mamos sukurdavo jaukią ir saugią aplinką, kurioje vaikai jautėsi mylimi. „Nešvelnios“ mamos sąmoningai ar nesąmoningai atstumdavo savo vaikus arba nesugebėdavo sukurti jaukios aplinkos. Stebėjimai parodė, kad geriausiai dera „lengvi“ vaikai ir „švelnios“ mamos, o su „sunkiais“ vaikais „švelnios“ mamos turėjo šiokių tokių rūpesčių, bet dažniausiai juos sėkmingai įveikdavo. „Lengvi“ „nešvelnių“ motinų vaikai paprastai nebuvo tokie laimingi ir patyrė daugiau sunkumų, nei „sunkūs“ „švelnių“ mamų vaikai. Jie turėjo daugiau neigiamos nei teigiamos patirties. „Sunkūs“ vaikai su „nešvelniomis“ mamomis derėjo prasčiausiai ir priklausė „rizikos grupei“: jiems grėsia nuolatinės patyčios, smurtas arba jie paliekami likimo valiai. Ne tik motinai kūdikio jausminės išraiškos, judesiai ir leidžiami garsai atrodo prasmingi, rodantys vaiko būseną, bet ir kūdikis prasmingai reaguoja į panašius motinos veiksmus. Tą įrodo ir atlikti tyrimai, kurių metu motinos buvo paprašytos bendrauti su kūdikiu nekeičiant veido išraiškos ir

neatsiliepiant į jo bandymus užmegzti su motina ryšį. Paaiškėjo, kad net dviejų mėnesių kūdikiai iš karto nustemba ir suaktyvina savo pastangas prakalbinti motiną, o jei nepavyksta, nusimena, nususuka nuo jos ir tik retkarčiais sustingusiu, neišraiškingu žvilgsniu į ją žiūri. Jeigu motina ir nėra pasyvi, tik sulėtėja jos judesiai (kaip depresijos apimto žmogaus), kūdikio nuotaika taip pat pasikeičia, jis nuliūsta ir bendravimas žlunga [139].

Pulkkinen šeimos atmosferą sieja su paauglio ateities orientacijomis. Jo nuomone, ateities orientacija priklauso ir nuo kognityvinio brendimo, ir nuo socialinės patirties, kuri gali suformuoti tokią ateities orientaciją, padedančią adaptuotis prie socialinės aplinkos ir jos suteikiamų galimybių. Pastebėta, kad asmeninis ateities įvaizdis priklauso nuo asmens „Aš vaizdo“ ir sėkmės mokykloje. Jei asmuo ateityje tikisi sėkmės, tai ateities orientacija yra optimistiška ir planinga, jei nesėkmės – tai nerimastinga ir neplaninga. Jei paaugliui būdinga labai trumpalaikė perspektyva, tai gali reikšti, kad paauglys nerimauja dėl ateities ir nemato realių galimybių savo planams įvykdyti. Vidinis ateities kontrolės suvokimas yra susijęs su plačia, dinamiška ir optimistiška laiko perspektyva. Paauglių, manančių, jog jų tėvai juos myli ir palaiko, ateities orientacijos yra gerokai pozityvesnės, jose daugiau pasitikėjimo ir vilties; be to, jie tiki, kad galės kontroliuoti savo ateitį. Pesimizmas dažnesnis paaugliams, kurių nepriima tėvai, kurie konfliktuoja su tėvais [146].

Apibendrinant autorių darbus galima teigti, kad fizinis ir emocinis smurtas žaloja vaiko psichikos raidą bei atsiranda elgesio problemų.

2.2.2. Patyčių poveikis vidinei darnai ir savęs vertinimui

Psichologinio atsparumo indikatoriumi buvo pasirinktas vidinės darnos jausmas, kuris rodo asmenybės galimybes išspręsti iškilusias problemas. Vidinės darnos lygis priklauso nuo mūsų gyvenimo reiškinių pažinimo, elgsenos ir motyvų suvokimo. Ją sudaro 3 komponentai:

- Vidinės ir išorinės aplinkos suvokimas. *Ar dažnai Jūsų kasdieniniame gyvenime atsitinka tai, ką Jums sunku suprasti?*
- Veiklos prasmingumas. *Ar dažnai kasdieninis gyvenimas teikia Jums pasitenkinimą?*
- Gebėjimas valdyti situaciją. *Ar dažnai randate išeitį iš padėties, kuri kitiems atrodo beviltiška?* [7].

Vidinė darna formuojasi vaikystėje ir jaunystėje (iki 30 metų). Vėliau ji stabili. Lytis ir amžius, pagal Antonovsky, didesnės įtakos vidinės darnos lygiui neturi.

Kai kurie autoriai teigia, kad mokinių vidinė darna susijusi su amžiumi ir patirto fizinio smurto intensyvumu [41]. Su kiekvienais paauglystės metais mokinių, pasižyminčių stipria vidine darna, dažnis mažėja tiek smurtą patyrusių, tiek ir nepatyrusių mokinių grupėse. Galima manyti, kad šie rodikliai rodo bendruosius paauglystės raidos dėsningumus, nes panašias išvadas pateikia ir kiti Antonovskio skalę naudoję tyrėjai [224]. Šie autoriai nustatytė ir kitą dėsningumą – silpna vidine darna pasižyminčių mokinių dažnio didėjimą, kai didėja patirto fizinio smurto intensyvumas, rodantis silpnėjantį tokių paauglių „imunitetą“ stresams ir gyvenimo sunkumams [41].

Tyčiojimosi paplitimas Lietuvos mokyklose sudaro socialinį pagrindą vaikams jaustis neapgintais, bejėgiais, daro žalos jų savivertei. Savęs vertinimas – tai procesas, kurio metu formuojama nuostata į save patį. Ši nuostata – tai momentinis savęs vertinimo, savęs skyrimo iš aplinkos, rezultatas [1]. Valickas teigia, kad savęs vertinimas – tai vienas iš svarbiausių asmenybės darinių, kuris atlieka mūsų elgesio ir veiklos vidinio regulatoriaus funkcijas [206]. Paauglio gyvenime svarbu ne tik tarpasmeniniai santykiai su šeima, mokytojais ir draugais, tačiau svarbus yra ir savęs vertinimas, kai paauglys ieško savosios prasmės, sprendžia tapatybės bei socializacijos problemas, siekia individualumo ir kartu bendrumo su savo bendraamžiais. Teigiamai save vertinantis paauglys gerai jaučiasi ir patiria emocinį komfortą [138].

Savęs vertinimas formuojasi nuo kūdikystės. Naujausi tyrimai rodo, kad dar vaisiui esant iščiose, motinos savijauta gali veikti savęs vertinimą. Axinn ir Barber teigia, kad kūdikio nelaukimas gali turėti ilgalaikį neigiamą poveikį subjektyviems vaiko savijautos aspektams bei savęs vertinimui [11]. Tyrimai parodė, kad vaikai, kurie nebuvo motinų laukti, prastai save vertino net būdami 23 metų amžiaus. Savęs vertinimas visų pirma formuojasi girdint ir suvokiant kitų žmonių vertinimus. Ypač tai akivaizdu ankstyvesniuose amžiaus tarpsniuose. Vaikai suaugusiojo vertinimams teikia didelę reikšmę, nes negali jų nuomonės įvertinti kritiškai. Todėl vaikų savęs vertinimas yra tiesioginis suaugusiųjų vertinimų atspindys. Paauglystėje vis didesnę reikšmę įgyja bendraamžių vertinimai [57]. Pabrėžiama, kad emociškai artimi santykiai su bendraamžiais leidžia patirti bręstančiam žmogui savo individualumo jausmą. Paauglys yra labai pažeidžiamas savo socialinės aplinkos. Jam svarbu iš bendraamžių gauti savo pozityvaus „Aš“ vaizdo atspindį, kuris vėliau taptų savęs vaizdu. Vienas svarbiausių paauglio buvimo bendraamžių grupėje psichologinių rezultatų yra socialinis priėmimas. Tai paauglio mėgstamumas ir laikymas geru socialiniu partneriu. Dėl šios priežasties paaugliai neretai linkę nusižengti įprastoms normoms, taisyklėms ar net įstatymams. Dauguma

psichologų sutaria, kad bendraamžių grupės priėmimo rodiklis labai tiksliai leidžia numatyti socialinę bei psichologinę paauglio adaptaciją. Tie, kuriuos savoji grupė atmeta, dažniausiai turi didesnių ar mažesnių psichologinių nesklaidumų. Olweus teigia, kad šių jaunuolių žemas savęs vertinimas išlieka ilgą laiką net praėjus aukos situacijai [120].

Vertindamas save, paauglys ne tik jaučia, bet ir įsisąmonina fizinius savo pasikeitimus ima jaustis stiprus, pasitikintis. Tai skatina poreikį užimti naują padėtį šeimoje, mokykloje. Jis nebenori būti mažiukas, siekia išsikvoti daugiau teisių, reikalauja didesnio savarankiškumo, kelia didesnius reikalavimus aplinkiniams. Tačiau paauglių siekimas būti suaugusiais – tai daugiau noras įgyti teisių, bet ne pareigų, o tai – pagrindinė krizės priežastis.

Pasak Eriksono, paauglio savęs vertinimas, noras suvokti save, savo pozicijas pasaulyje, iššaukia tapatumo krizę. Nesugebėjimas atsakyti į paauglystėje iškilusius klausimus kelia sumaištį. Eriksonas pabrėžia, kad sėkmingai įveikus šią krizę, jaunuoliui susiformuoja tapatumo jausmas, savo individualybės suvokimas, pasitikėjimas ir saugios ateities jausena. Deja, gali atsitikti ir priešingai. Dažnai kintantis paauglio elgesys (pvz., neramumas, nepastovumas ir nepasitikėjimas) gali virsti nusivylimu. Tai dažniausiai iššaukia neigiamas savęs vertinimas, kurio priežastimi neretai būna aplinkiniai žmonės [48].

Apibendrinant galima teigti, kad paauglių savivertę sąlygoja tiek šeimos narių, tiek bendraamžių požiūris į juos. Asocialus elgesys, pasireiškiantis paauglystės laikotarpiu, gali būti ir kaip socialinio priėmimo, savo pripažinimo tarp bendraamžių ar kitos grupės siekis. Aramavičiūtė pabrėžia, kad savęs vertinimas – vienas svarbiausių savimonės komponentų. Autorė teigia, kad aplinkinių vertinimas turi laipsniškai peraugti į savęs vertinimą. Be to, adekvatus savęs vertinimas galimas tik tuomet, kai individas pasiekia tam tikrą asmenybės brandos pakopą [9].

Nuolatinės bendraamžių priekabės, tyčiojimas slegia, žemina vaikus, kelia jiems įtampą ir bejėgiškumo jausmą. Taigi nuolatinis tyčiojimas yra stresą kelianti situacija. Buvimas nuolatinėje streso būsenoje labai neigiamai veikia tiek fizinę, tiek emocinę žmogaus būklę. Tad natūralu, kad nuolatinis kitų vaikų ir paauglių tyčiojimas palieka vaiko elgesyje, emocinėje būklėje pėdsakus – tiek ilgalaikius, tiek trumpalaikius.

- Vaikai, kenčiantys nuo nuolatinio bendraamžių tyčiojimosi, dažnai yra nerimastingi, jaučiasi nesaugūs labiau nei kiti vaikai įvairiose situacijose. Patyčių aukos turi tendenciją būti baimingos ir nerimastingos toje aplinkoje, kurioje vyksta priekabiavimas, joms būdingas vengimo elgesys – vengia eiti į mokyklą, turi tendenciją imituoti ligą, kad nereikėtų ten eiti, vengia tam tikrų vietų mokykloje,

gali pradėti chroniškai nelankyti mokyklos, bėga iš stresą keliančių situacijų [94, 140].

- Tyčiojimas ne tik kelia vaikui daugiau nerimo, bet ir kitaip paveikia jo emocinę būseną. Tyrimai rodo, kad dažnų patyčių patyrimas glaudžiai siejasi su aukštu nerimo laipsniu, didesniu depresyvumu ir suicidinėmis mintimis [156].
- Tyčiojimas gali paveikti ir vaikų socialinę arba bendravimo sritį. Tai reiškia, kad priekabiavimą patiriantys vaikai gali turėti bendravimo sunkumų: jiems sunkiau užmegzti ir palaikyti santykius su bendraamžiais, sunkiau įsitvirtinti ir išreikšti save bendraamžių grupėje; neigiamos bendraamžių reakcijos suformuoja baimingą ir vengimo elgesį, kuris pasireiškia visų pirma tose vietose, kuriose vaikas patiria patyčias, o taip pat bendraujant su aplinkiniais.
- Tyčiojimas susijęs ir su vaiko mokykliniais pasiekimais. Patyčių aukos paprastai turi žemesnius akademinius pasiekimus, kurie įvairių autorių teigimu, gali būti susiję su patyčių patyrimu [140]. Dėl to, kad mokyklinė aplinka vaikui kelia įtampą, jis gali prasčiau susikaupti per pamokas, gali sumažėti noras mokytis.
- Tyčiojimas taip pat gali skatinti vaiką elgtis agresyviai. Neretai pasitaiko tokių situacijų, kad, besityčiojantys iš kitų vaikų, anksčiau irgi yra kentėję nuo bendraamžių patyčių. Kaip tai atsitinka? Kai vaikas kenčia nuo nuolatinių priekabių, jis jaučiasi silpnas, bejėgis, negalintis apsiginti, nuvertina save ir savo jėgas. Tad savęs vertinimą jis gali atkurti eidamas tuo pačiu keliu – pats kabinėdamasis ir užgauliodamas silpnesnius už save. Taigi tyčiojimas gali skatinti agresyvų vaikų elgesį prieš kitus vaikus [58].
- Tyčiojimas palieka ne tik trumpalaikes, bet ir ilgalaikes pasekmes. Vyresniame amžiuje kylančios elgesio, bendravimo, emocinės problemos, gali būti susijusios su vaikystėje patirtomis payčiomis. Pavyzdžiui, Norvegijoje atliktas tyrimas parodė, kad jaunuoliai, kentėję nuo bendraamžių vaikystėje, prasčiau save vertino ir dažniau kentėjo nuo depresijos priepuolių jauname suaugusiojo amžiuje.

JAV tyrimas rodo, kad mokiniai, kurie patyrė kibernetines patyčias, ir kaip aukos, ir kaip skriaudėjai, turėjo žymiai žemesnę savivertę negu tie, kurie neturėjo beveik jokios kibernetinių patyčių patirties [131].

Apibendrinant galima teigti, kad patyčios mokykloje siejasi su mokinių vidine darna ir savęs vertinimu bei visi patyčių dalyviai patiria psichinės ir fizinės sveikatos žalą. Patyčių prevencijoje būtina atkreipti dėmesį į patyčių bei sveikatos sąsajas ir, siekiant adekvatesnio šių problemų sprendimo, tęsti mokslinius tyrimus šioje srityje.

2.2.3. Patyčių pasekmės vaikų sveikatai

Dauguma autorių savo darbuose atskleidžia patyčių ir sveikatos sutrikimų sąsajas. Patyčias patiriantys vaikai pasižymi didele elgesio, emocinių ir somatinių problemų įvairove [55, 154, 159], tačiau sunku nustatyti ar šios problemos yra patyčių pasekmės ar priežastys. Manoma, kad patyčių patyrimas gali sukelti ir tam tikrus somatinius negalavimus. Lėtinis stresas gali sukelti galvos skausmą, pykinimą, virškinimo sutrikimą ar pan. Vaikams streso išgyvenimas gali nulemti imuninės sistemos susilpnėjimą ir padidėjusį jautrumą įvairioms infekcinėms ligoms. Taigi nuolatines patyčias patiriantys paaugliai pasižymi ne tik emocinės, bet ir fizinės sveikatos sunkumais [156, 184, 198]. Tyrimais nustatyta, kad patyčių aukos turi miego sunkumų, šlapinasi į lovą, dažnesniu nei kiti jų bendraamžiai skundžiasi galvos ir pilvo skausmais [170, 213, 217]. Patyrusių patyčias dažnesniau pasireiškiantys psichosomatiniai simptomai atsispindi ir Ramya, Kulkani darbuose [151].

Vis dažniau įrodoma, kad daugelis sutrikimų, nustatomų suaugusiems, gali prasidėti vaikystėje, todėl vaikų psichologinė savijauta gali būti vienas iš besiformuojančio sutrikimo veiksnių. Surinkta daug mokslškai pagrįstų duomenų, rodančių, jog tokius sutrikimus lemia pažeisti vaikų socialiniai ryšiai su artimaisiais (tėvais), skurdi ir nepalanki psichologinė bei socialinė aplinka, sunki socialinė padėtis ir kt. [86]. Šiandien jau nekelia abejonių, kad jaunų žmonių fizinė ir psichikos sveikata yra glaudžiai susijusios [86].

Paauglystė dažniausiai įvardijama kaip padidinto streso laikotarpis, kai persipina emocinio ir nerimo veiksnių poveikis [88]. Paauglių mokinių pažeidžiamumą didina spartūs fiziniai ir intelektualiniai pokyčiai, santykiai šeimoje ir bendraamžių grupėje, padidėjęs mokymosi krūvis ir atsakomybė už savo ateitį. Sukaupta pakankamai daug moksliniais tyrimais pagrįstų duomenų, rodančių, jog užsitęsęs streso ir nerimo būsenos sukelia sunkių psichologinių ir socialinių pasekmių bei lemia nemalonus somatinius pojūčius (pvz., pilvo, galvos, nugaros skausmus, silpnumą, nemigą, mitybos sutrikimus) [75, 101, 216].

Kai kurių mokslininkų teigimu, patyčių patyrimas padidina riziką susirgti depresija [54, 121]. Depresyvūs simptomai labiau paplitę tarp mokinių, patiriančių dažnas patyčias. Paauglių depresijos požymiai gali gerokai skirtis nuo suaugusiųjų. Depresija gali pasireikšti labai įvairiai: liūdesiu, prislėgta nuotaika, mintimis apie savižudybę, agresyviu nutrūktgalvišku elgesiu, nesugebėjimu susikoncentruoti, nesaikingu alkoholinių gėrimų vartojimu, netgi narkotikų. Todėl depresiją dažnai būna sunku atskirti nuo natūralaus paauglio elgesio. Tai gali būti viena iš priežasčių, kodėl

paaugliams ši liga diagnozuojama daug rečiau negu suaugusiems. Depresinės būsenos požymiai gali priklausyti ir nuo lyties [21]. Merginos gali pradėti nerimauti dėl savo išvaizdos, atsiranda apetito stoka, jos gali jaustis labai nelaimingos. Vaikinai dažniau pasidaro irzlūs, nervingi, blogos nuotaikos. Jie ima vengti draugų, juos vargina nemiga. Kai kurių autorių duomenimis, paauglių depresiškumas dažnai siejasi su kai kuriais sunkumais šeimoje, draugų trūkumu [141]. Rigby ir Slee Australijoje atliktas tyrimas parodė dažnesnį patyčias patiriančių mokinių nelaimingumo jausmą [154]. Forero ir kt. atlikę vėlesnę studiją Australijoje, gavo panašius rezultatus [55].

Patyčios paveikia ne tik tų, kurie patiria, bet ir tų, kurie tyčiojasi iš kitų elgesį. Visų pirma vaikai, kurie nuolat agresyviai kabinėjasi prie kitų, puikiai įvaldo agresyvų elgesį. Jie gali pradėti elgtis agresyviai ne tik su kai kuriais bendraamžiais, bet ir su kitais savo aplinkos žmonėmis. Priekabiuojantis elgesys, kaip ir agresyvus elgesys, dažnai būna ilgalaikis – tai reiškia, kad skriaudėjai agresyviai elgiasi ne tik tam tikrą periodą, bet ilgai ir pastoviai; atsiranda galimybė perkelti agresyvų elgesį į suaugusiojo amžių [40, 85, 120, 127]. Skriaudėjai labiau linkę įsitraukti į antisocialią veiklą [202], piktnaudžiauti alkoholiu [67, 95, 100, 221, 284]. Švedijoje atliktas tyrimas rodo, kad 60 proc. berniukų, kurie jaunesnėse vidurinės mokyklos klasėse buvo apibūdinami kaip skriaudėjai (remiantis jų pačių pildytomis anketomis ir mokytojų pastebėjimais), iki 24 metų buvo įvykdę mažiausiai vieną kriminalinį nusikaltimą [120, 122]. Tuo tarpu kontrolinės grupės berniukų į tam tikrą kriminalinę veiklą buvo įsitraukę tik 10 proc. Nuolatiniai skriaudėjai išlaiko savo agresyvų elgesį iki suaugusiojo amžiaus [72]. Tai jiems trukdo užmegzti ilgalaikius ir konstruktyvius draugiškus ryšius [140].

Tyčiojimasis iš kitų taip pat veikia ir skriaudėjų elgesį. Didelė tikimybė, kad tokie mokiniai susidurs su bendraamžių atstūmimu, turės didelių mokymosi sunkumų ir taps socialinių bei teisinių institucijų globotiniais [159].

Kaltala-Heino ir kt. atliktas tyrimas, kurio metu buvo ieškoma sąsajų tarp patyčių ir suicidinių minčių, rodo, kad ne tik patyčių aukos, bet ir skriaudėjai pasižymi dažnesnėmis, nei būdinga kontrolinei vaikų grupei, suicidinėmis mintimis [78]. Kita vertus, sunku pasakyti, kiek suicidinės mintys gali būti būtent priekabiuojančio elgesio pasekmė, o kiek kitokių veiksnių sąlygojamas dalykas. Patyčios palieka neigiamas pasekmes ir mergaitėms, ir berniukams, nors nėra žinoma, ar tos pasekmės berniukams ir mergaitėms skiriasi. Kai kurie autoriai [156] teigia, kad patyčių pasekmės aiškiau ir aščiau pasireiškia mergaitėms ir jos kenčia nuo ryškesnių patyčių

patyrimo sukeltų sunkumų. Tačiau daugiau duomenų, kad galėtume tai patvirtinti, neaptikome.

Daugelis šios srities tyrimus atlikusių autorių teigia, kad ne tik patyčių patyrimas, bet ir tyčiojimas iš kitų susijęs su didesne depresijos, savižudybės bandymų ir psichopatologijos rizika [19, 134]. Patyčios vertinamos kaip psichologinių sunkumų ženklas, jos didina delinkventiško, agresyvaus, nusikalstamo elgesio bei narkotinių medžiagų vartojimo tikimybę ateityje [193]. Atliktų tyrimų duomenimis, priekabiavimas prie kitų arba tyčiojimas statistiškai reikšmingai siejasi su rizikinga elgsena [79, 193, 221].

Patyčių problema mokykloje susijusi su mokinių sveikatos sutrikimais ir negatyviomis gyvenimo ypatybėmis. Patyčių prevencinių programų įgyvendinimas ir psichologinio klimato mokykloje ar klasėje gerinimas apsaugotų vaikus nuo somatinės ir psichinės sveikatos problemų bei rizikingo elgesio.

2.3. Patyčių ryšys su mokinių rūkymu ir alkoholio vartojimu

Lietuvoje atliktų HBSC (Health Behaviour in School-aged Children: WHO Cross-National Survey) ir ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) tyrimų duomenimis palyginus su kitomis Europos šalimis, galima pastebėti, kad Lietuvos vaikai patenka tarp dažniausiai rūkančių ir alkoholinius gėrimus vartojančių bendraamžių.

Įvairiais tyrimais nustatytas patyčių ryšys su tabako ir alkoholio vartojimu [15, 97, 194, 109, 112]. Tyčiojėsi iš kitų paaugliai buvo linkę rūkyti, vartoti alkoholinius gėrimus ir narkotines medžiagas.

2002 m. PSO tarptautinio tyrimo „Moksleivių gyvenimo ir sveikata“ (HBSC) duomenys rodo, kad patyčių apraiškos mokykloje turi sąsajų su rizikingu mokinių elgesiu: rūkymu ir alkoholinių gėrimų vartojimu. Apklausoje dalyvavusių 23,6 proc. berniukų ir 14,6 proc. mergaičių prisipažino, kad rūko kasdien, kelis kartus per savaitę arba rečiau. Rūkymas ir tyčiojimas iš kitų buvo reikšmingai susiję: tarp šių veiksmų galimybių santykis buvo 2,79 berniukų grupėje ir 3,06 mergaičių grupėje. Paaugliai, dalyvaujantys abipusėse patyčiose, taip pat turėjo reikšmingai didesnę galimybę rūkyti. Pastebėta tendencija, kad nerūkiantys mokiniai, palyginti su rūkančiais, dažniau patiria patyčius.

Alkoholinius gėrimus (alų, vyną, spirituotus) nors kartą per savaitę vartojo 74,3 proc. berniukų ir 70,3 proc. mergaičių. Šios paauglių rizikingo elgesio apraiškos buvo susijusios su patyčiomis panašiai kaip ir rūkymas: tyčiojėsi iš kitų paaugliai buvo linkę vartoti alkoholinius gėrimus, o jų nevartojantys – tapti patyčių aukomis [221, 142].

Širvinskienės ir kt. atliktame tyrime taip pat nustatytos patyčių sąsajos su rūkymu ir alkoholio vartojimu [193]. Tiek rūkymas, tiek tyčiojimas iš kitų yra susiję su vaikų noru pasirodyti šaunesniais, todėl rūkantys paaugliai dažniau būna skriaudėjai [110], rūkymas ar alkoholio vartojimas gali būti būdas siekti lyderystės ir dominavimo [43]. Nors rūkymas galėtų būti interpretuojamas kaip mėginimas įveikti stresą, tačiau kai kurių kitų tyrimų rezultatai [43, 110, 193] nepatvirtino ryšio tarp patyčių patyrimo ir rūkymo dažnumo.

Agresyvių aukų grupė, taip pat kaip priekabautojai, linkę į rizikingą elgseną. Jankauskienės atliktame tyrime agresyvios aukos dažniau rūkė ir vartojo alkoholį [71]. Kiti autoriai atskleidė, kad alkoholio vartojimas yra dažnesnis priekabautojų ir agresyvių aukų grupėse, lyginant su patyčiose nedalyvaujančiais ar patyčias patiriančiais mokiniais [79]. Taip pat Širvinskienės ir Žemaitienės tyrime pastebima, kad alkoholio vartojimas ir rūkymas vyrauja priekabautojų bei agresyvių aukų grupėse [193].

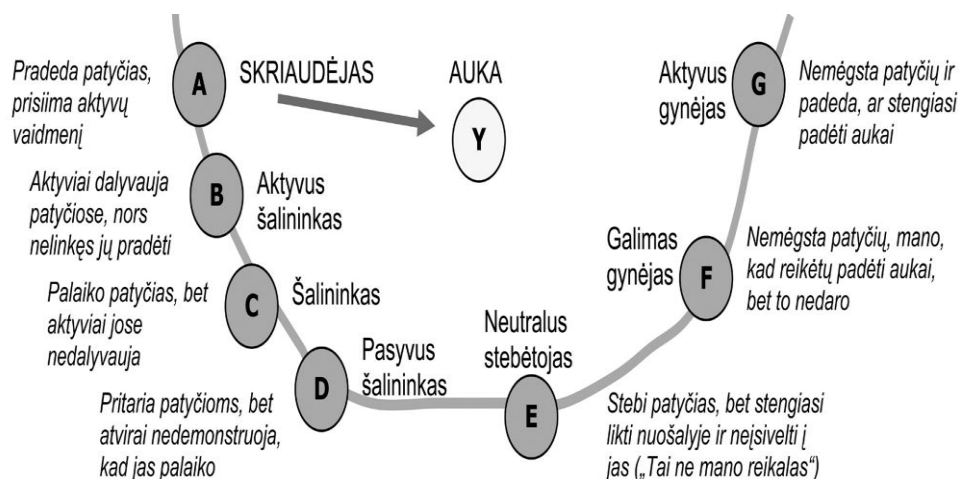
Apibendrinant įvairių autorių darbus galima teigti, kad Lietuvos mokiniai – vieni iš dažniausiai rūkančių ir alkoholinius gėrimus vartojančių bendraamžių. Priklausomybės problemų dažniau turi mokiniai, kurie tyčiojasi iš kitų arba agresyvios aukos.

2.4. Suaugusių ir mokinių vaidmenys patyčių procese

Žymus norvegų tyrinėtojas Dan Olweus, daug tyrinėjęs patyčių reiškinių, teigia, kad patyčių situacijoje esantys vaikai gali prisiimti vieną iš daugelio vaidmenų ir pateikia patyčių situacijoje dalyvaujančių vaikų vaidmenų schemą (2.4.1 pav.). Patyčių situaciją stebintys vaikai gali užimti vieną iš šių pozicijų: šalininko, pasyvaus skriaudėjo, galimo skriaudėjo, neutralaus stebėtojo, galimo gynėjo ir aukos gynėjo. Pagrindiniai patyčių situacijoje veikiantys asmenys yra skriaudėjas ir auka.

Paviršutiniškai žvelgiant į šį reiškinį, galima manyti, kad nedaug vaikų dalyvauja patyčių veiksmė. Iš tiesų, dalyvauja visi vaikai. Hawkins, Pepler ir Craig atlikto tyrimo, kurio metu buvo stebimos įvairios patyčių situacijos ir stebinčiųjų bendraamžių dalyvavimas jose, duomenimis, 88 proc. patyčių situacijų dalyvauja ir kiti bendraamžiai. Vieni jų yra aktyvūs skriaudėjai, pirmi pradeda kabinėtis prie kitų vaikų, pastumia, įspiria, prasivardžiuoja ir pan. Kiti vaikai, nors patys nepradeda, tačiau mielai prisijungia prie patyčių. Yra vaikų, kurie stebi situaciją ir ją palaiko, kiti, kuriems patyčių situacija yra nemaloni, stengiasi nusišalinti, nedalyvauti ir pan. Yra norinčių apginti ar užstoti patyčių aukas. Žinoma, kad yra nedrąsu užstoti kitą vaiką, nes patyčios gali nukrypti į tą, kuris užstoja [65].

Tyčiojimąsi stebintys vaikai dažnai teigia, kad tai stebėti yra nemalonu, ir mano, kad patyčių aukoms reikėtų padėti, tačiau retai imasi realių veiksmų, kad pakeistų situaciją. Jie bijo, kad padėdami aukai, patys gali tapti patyčių aukomis ir būti skriaudžiami. Šie vaikai dažnai jaučia kaltę, kad nepadedą patyčias patiriantiems vaikams, tačiau bijo pranešti kam nors apie tai, kas vyksta, ir nenori būti laikomi "skundikais". Tyčiojimosi "stebėtojai" jaučiasi nesaugūs ir bejėgiai, kad imtųsi kažkokių priemonių prieš patyčias. Įvairių tyrimų duomenimis, nuo 75 proc. iki 90 proc. mokinių nenori įsitraukti į patyčias ir galvoja, kad patyčių aukoms reikėtų padėti [67], tačiau retai imasi realių veiksmų, kad pakeistų patyčių situaciją. Hawkins ir kt. atliktas tyrimas rodo, kad tokių atvejų, kai stebintys vaikai įsikiša į patyčių situaciją yra apie 19 proc. [65]. Heinrichs teigia, kad patyčias stebintys vaikai dažnai bijo, jog padėdami aukai gali patys netekti savo socialinio statuso [67]. Kartais šie vaikai pasiduoda bendraamžių spaudimui ir patys pradeda kabinėtis, tyčiotis iš kitų vaikų. O'Connell ir Pepler teigia, kad patyčių situaciją stebintys vaikai gali užimti dvi pozicijas. Manoma, kad dažniausiai tyčiojimosi situacijos stebėtojai yra "žiūrovų auditorija", kuri stebi patyčias ir nesiima jokių veiksmų. Toks stebėjimas tik dar labiau skatina tyčiojimąsi, nes skriaudėjas taip geriau įtvirtina savo jėgos statusą. Galima būtų netgi sakyti, kad patyčios yra tuo skaudesnės, kuo daugiau yra stebėtojų. Žymiai retesniais atvejais stebėtojai yra aktyvūs ir stengiasi įsikišti į patyčių situaciją bei padėti aukai [113].

2.4.1 pav. Mokinių vaidmenys patyčių situacijoje (Olweus, 2001)

Henderson ir Hymel duomenimis, iki 92 proc. vaikų pradinėse mokyklose mato patyčias [68]. Pepler ir Craig teigia, kad stebėtojai dalyvauja 85 proc. patyčių situacijų. Stebėtojo vaidmuo svarbus, kadangi gali pakreipti situaciją skirtingomis kryptimis: gali palaikyti skriaudėją, skriaudžiamą vaiką arba išlikti neutralus. Tyčiojimosi rizika didėja, kai patyčių situacijoje dalyvauja vaikai, palaikantys skriaudėją [137].

Craig ir Pepler duomenimis, mokiniai dažniau bando sustabdyti patyčias nei mokytojai: 11 proc. patyčių atvejų bando sustabdyti mokiniai, o mokytojai – tik 4 proc. [137]. Salmivalli ir kt. teigimu, 17 proc. mokinių stabdo patyčias ir padeda aukai [179]. Hawkins ir kt. atlikti tyrimai rodo, kad 19 proc. mokinių bando užstoti skriaudžiamąjį [65]. Rigby ir Johnson apklausti respondentai nurodė, kad iš jų 43 – 67 proc. norėtų padėti patyčių aukai [153]. Sutton nustatė, kad 14 proc. mokinių palaikė patyčias [191], Salmivalli tyrimuose tokių mokinių buvo 26 proc. [166]. Mokiniais trūksta žinių apie patyčių daromą žalą. Jie dažnai pateisina savo agresyvų elgesį, kaltindami skriaudžiamąjį išsiskiriančiu iš kitų elgesiu, nusipelnysiu agresyvaus elgesio [196].

Kaip jau buvo minėta apibūdiant patyčių reiškinį, vaikai, patiriantys patyčias, dažniausiai yra silpnesni už savo skriaudėjus ir negali patys apsiginti. Tyrimų duomenimis, jaunesnio amžiaus vaikai dažniau tampa patyčių aukomis, o tarp vyresniųjų klasių mokinių daugiau yra skriaudėjų [78, 120, 140]. Taigi patyčių aukomis yra pasirenkami tie vaikai, kurie yra silpnesni nei skriaudėjas ar skriaudėjai, todėl natūralu, kad dažniausiai yra kabinėjamosi prie bendraamžių arba jaunesnio amžiaus vaikų, ir daug rečiau pasitaiko atvejų, kai kabinėjamosi prie vyresnių už skriaudėjus vaikų. Panašu, kad vyresnio amžiaus mokiniai dažniau būna skriaudėjo vaidmenyje ir tyčiojasi iš kitų mokinių, o jaunesnio amžiaus mokiniai dažniau atsiduria patyčių aukos vaidmenyje [203].

Mokslininkai, tyrinėjantys patyčių prevencijos programų veiksmingumą, nurodo suaugusiųjų įsitraukimą į patyčių prevenciją, kaip vieną iš pagrindinių veiksnių, lemiančių jos sėkmę, tačiau įvairių autorių darbai rodo, kad dėl žinių trūkumo suaugusieji dažniausiai nežino kaip tą padaryti. Mokiniai dėl baimės tapti aukomis taip pat vengia padėti patyčias patiriantiems bendraamžiams.

2.5. Patyčių prevencijos programų mokykloje patirtis

Patyčios mokyklose tampa visuomenės domėjimosi tema, todėl didėja ir skaičius tyrimų, nagrinėjančių intervencijas, siekiant sumažinti patyčias. Daugelis intervencijų buvo griežtai vertinamos, tačiau rezultatai labai skirtingi [177]. Pavyzdžiui, įvertinus Olweus patyčių programą, jos

įgyvendinimo rezultatai rodo, kad labai sumažėjo patyčių tarp bendraamžių mokykloje (nuo 30 iki 70 proc.) [118, 119, 120, 177]. Intervencinės programos ypač veiksmingos, mažinant patyčias mokyklos aplinkoje [125, 199]. Didžiąją darbą šioje srityje atliko Olweus, kuris įrodė, kad svarbu apimti skirtingus lygmenis, siekiant sėkmingai sumažinti patyčias [120]. Domėjimasis ir įsipareigojimas yra išankstinis nuteikimas sėkmingai intervencijai, o žinios apie patyčias mokykloje yra svarbus motyvacijos veiksnys. Svarbiausia priemonė, mažinant patyčias, atkreipti dėmesį į mokyklinę aplinką. Rekomenduojama, kad problema būtų apibrėžta mokytojams ir mokiniams specialiuose susitikimuose. Norint išvengti netinkamo elgesio, būtina didinti priežiūrą pertraukų metu, renginių metu, kur tikėtina, kad įvyks patyčios. Klasės lygmenyje Olweus pabrėžia svarbą kurti abipuses elgesio normas tarp vaikų grupių, pavyzdžiui, leisdamas mokiniams savarankiškai apibrėžti taisykles priimtina socialiniam elgesiui grupėje. Grupėse būtinos reguliarios diskusijos apie šių taisyklių laikymąsi. Būtina diskutuoti tėvų susitikimuose, kad jie užtikrintų palaikymą ir namų aplinkoje. Olweus rekomenduoja efektyvią intervenciją pirmiausia aplinkos lygmenyje, tačiau įtraukia abu individus – auką ir skriaudėją bei rekomenduoja pokalbius ir instruktažus su vaikais bei jų tėvais.

Priešingas įvertinimas panašios programos, įgyvendintos Belgijoje, kurios metu nerasta reikšmingų skirtumų tarp pradinės ir vidurinės mokyklos mokinių patyčių skaičiaus [190].

Wilson ir Lipsey straipsnyje rašo, kad smurto prevencijos programos mokykloje buvo efektyvios mažinant agresyvų elgesį [214]. Pavyzdžiui, mokyklose įvykę susišaudymai, nors tragiški, bet laimei – reti. Iš tikrųjų mažiau nei 1 proc. (daugiau kaip 2000) žmogžudysčių įvykdo mokyklinio amžiaus vaikai. Vis dėlto, kai kurios antisocialinio elgesio formos yra paplitusios mokyklose. Pavyzdžiui, remiantis pranešimais, 1999-2000 mokslo metais 71 proc. nemokamų valstybinių mokyklų patyrė sunkų nusikaltimą, o daugiau kaip pusė priėmė rimtą drausminantį veiksma prieš kai kuriuos vaikus. Apie neigiamą elgesį mokyklose praneša mokytojai ir mokiniai. Mokytojai pastebi, kad mokinių netinkamas elgesys yra paplitęs. Yra įvairių metodų smurtui mokyklose mažinti, įtraukiant sekimą (detektoriai, apsauga, ir taip toliau), sulaukymas (taisyklės, reguliavimas) ir psichosocialinė intervencija.

Wilson ir Lipsey teigia, kad ekstremalus smurtas mokyklose yra retas, todėl psichosocialinės programos yra skirtos bendresnėms agresyvaus elgesio formoms (pvz., muštynėms, patyčioms, žodiniams konfliktams). Smulkių agresyvaus elgesio formų mokyklose gali padaugėti, jos neneutralizuoja šio progresavimo ir gali sukurti aplinką, kurioje smurtas yra normalus reiškinys. Mokyklose būtina užkirsti kelią muštynėms,

prasivardžiavimui, patyčioms, kurios gali sukurti neigiamą mokyklos klimatą ir sąlygoti žiauresnį smurtą. Smurto prevencinės programos yra visose JAV mokyklose. Daugelis šių programų nėra tiesiogiai nukreiptos į smurtą, greičiau siekia pakeisti potencialius tarpininkus – socialinius ir bendravimo įgūdžius [214].

Mytton, DiGiuseppi ir kt. nurodo, kad mokykla – pagrindas patyčių prevencinei programai įgyvendinti. Ankstyvas agresyvus elgesys yra patyčių ir kriminalinio elgesio rizikos veiksnys. Nors prevencijos programos mokyklose vykdomos daugiau nei 20 metų, kyla klausimas dėl jų efektyvumo. Autorių išvados rodo, kad prevencinių priemonių taikymas mokykloje mažina agresyvų elgesį. Smurtas yra pripažintas pagrindine globaline sveikatos apsaugos problema. Daug dėmesio skiriama prevencijos programoms, mažinančioms agresyvų ir smurtinį elgesį, kadangi agresyvus elgesys vaikystėje yra smurto ir kriminalinio elgesio rizikos veiksnys [108].

Patyčios – santykių problema, kai panaudojama jėga ir agresija, norint sukelti sielvartą kitam asmeniui. Siekiant įvertinti ir atkreipti dėmesį į patyčias, būtina įvertinti problemą, problemos skirtumus tarp berniukų ir mergaičių, rizikos veiksnius ir apsauginius veiksnius, kurie švelnina pavojaus poveikį. Patyčios yra sisteminė problema, todėl apima individualų vaiką, šeimą, bendraamžių grupę, mokyklą ir bendruomenę. Atkreipdami dėmesį į patyčias, autoriai siekia dirbti bendrai, kad padarytų mokyklas ir bendruomenes saugesnes vaikams bei jaunimui [29].

Nansel et al. straipsnyje rašo, kad smurtas tarp JAV jaunimo yra paplitęs, tačiau į patyčias retai kreipiamas dėmesys ir jokių nacionalinių duomenų apie patyčių paplitimą nėra. Tyrėjai siekė nustatyti patyčių paplitimą tarp JAV jaunimo bei patyčių sąsajas su psichosocialinio elgesio rodikliais: problematišku elgesiu ir vaikų auklėjimu. Beveik 30 proc. tiriamųjų nurodė, jog buvo susiję su patyčiomis: agresoriai – 13,0 proc., aukos – 10,6 proc., ar abu – 6,3 proc. Patyčių paplitimas tarp JAV jaunimo yra didžiulė problema [111].

Vreeman ir Carrol teigia, kad būtina sisteminė intervencija patyčioms mokyklose mažinti [210]. Intervencija buvo padalyta į penkias kategorijas: 1) mokymo programos; 2) multidrausminė arba visos mokyklos; 3) socialinio elgesio įgūdžių grupės mokymo; 4) vadovavimo ir 5) socialinio darbo padidrinimo intervencija.

Mokymo programos

10 studijų [12, 17, 25, 47, 76, 190, 195, 211] įvertino naujų programų įgyvendinimą. Mokymo programas sudarė vaizdo įrašai, paskaitos, raštiškos mokymo programos – trukmė – 15 klasės modulių savaitių.

Iš 10 studijų 6 neįrodė patyčių sumažėjimo [17, 25, 47, 76, 190, 211]. Boulton ir Flemington nustatė, jog intervencinės grupės mokiniai papildė

patyčių apibrėžimą [17], o Englert nustatė, jog mokytojai teigė reikšmingą fizinio ir žodinio smurto mažėjimą [47]. Teglas ir Rothman nustatė, jog mokytojai pastebėjo sumažėjusią mokinių antisocialinių elgesį [195].

Multidrausminė arba visos mokyklos intervencija

Į šią intervenciją įtraukta daugiau dalykų nei mokymo programos intervencijoje, be to, dalyvavo 42 mokyklos. Dvi studijos, vertinančios originalią Olweus patyčių prevencijos programą, pateikė skirtingus duomenis. Ši programa buvo taikoma Bergene. Jos metu įtrauktas visas mokyklos personalas, medžiaga skirta tėvams, vaizdo įrašai klasės mokymo programai; patyčių įvertinimui naudota Olweus anketa [124]. Po šios programos įgyvendinimo pastebėtas sumažėjęs patyčių skaičius, persekiojimas, antisocialinis elgesys ir pagerėjęs klimatas mokykloje. Vėliau ši programa buvo taikoma kitose šalyse. Iš papildomų 8 studijų septynios pateikė teigiamus rezultatus [3, 105, 106, 107, 150, 171, 199].

Socialinio elgesio įgūdžių mokymo grupės intervencija

Ši intervencija skiriama socialinio elgesio įgūdžių mokymo grupių vaikams, patyrusiems patyčias. De Rosier išbandė šių intervencijų efektyvumą 11 – oje pradinių mokyklų Šiaurės Karolinoje [37]. Intervencija baigėsi sumažėjusia bendraamžių agresija, mažesniu antisocialiniu elgesiu. Tai buvo vienintelė socialinė įgūdžių mokymo intervencija, kuri parodė aiškų patyčių sumažėjimą.

Vyriausybės, mokyklos ir pedagogai skiria vis daugiau pinigų ir laiko intervencijoms prieš patyčias. Šios apžvalgos rezultatai akivaizdžiai rodo, jog galima pasiekti geriausių rezultatų mažinant patyčias mokyklose. Mokymo programos intervencija buvo projektuojama, kad padėtų vaikams ugdyti konflikto sprendimo įgūdžius. Mokymo programos pakeitimai dažnai patrauklūs dėl mažesnių išteklių, personalo, pastangų bei įsipareigojimų. Vis dėlto intervencija, kuri buvo taikoma tik klasės lygmens mokymo programose, retai gerindavo patyčių situaciją. Atliktas tyrimas [12, 215] rodo, kad jaunesni vaikai gauna mažiau naudos iš tokios intervencijos.

Norvegijoje 1982 m. nusižudė trys jaunuoliai – jie visi buvo patyrę patyčias. Tai atkreipė žiniasklaidos dėmesį. Vyriausybė nusprendė inicijuoti patyčių prevencijos programą. Olweus buvo vienas iš komandos narių; gavo finansavimą atlikti patyčių prevencijos tyrimą 42 Bergeno mokyklose; 2,5 metų stebėjo mokinius ir po prevencinio darbo pasiekė gerų rezultatų – mokyklose patyčių sumažėjo dukart. Taip buvo sukurta ir patvirtinta vadinamoji “Olweus patyčių prevencijos programa”. Originalus patyčių mažinimo metodas, apimantis visos mokyklos bendruomenę, studijuotas Bergene Olweus [124], ir įvertinimas tos pačios programos Rogalande [163] atskleidė skirtingus rezultatus.

Lietuvos investicija į patyčių prevencijos programą

Lietuvoje mokyklos dar nėra tinkamai pasirengusios reaguoti į konfliktines ir krizines situacijas, darbas šioje srityje labiau panašėja į „gaisrų gesinimą“, o ne į pasiruostą, organizuotą ir valdomą veiklą. Pasigendama programos, skirtos visos mokyklos antismurtinei politikai formuoti ir mokyklos bendruomenės nuostatoms į smurtą bei patyčias keisti. Vykdam patyčių ir smurto prevencinę veiklą, tėvai nepakankamai įtraukiami sprendžiant vaikų problemas mokyklose, trūksta kvalifikuotų specialistų, teikiančių pagalbą vaikams ir tėvams mokyklose bei pedagoginėse psichologinėse tarnybose.

Lietuvoje iki 2008 m. nebuvo valstybės lygmeniu patvirtintos programos smurtui ir patyčioms mokyklose mažinti.

Vykdomos pavienės programos:

1. Dalyje ikimokyklinių įstaigų, visų tipų mokyklų ikimokyklinėse grupėse ir I klasėse nuo 2002 m. vykdoma ankstyvosios prevencijos programa „Zipio draugai“, kurios tikslas – padėti vaikams įgyti socialinių ir emocinių sunkumų įveikimo įgūdžių. Įgyti įgūdžiai sumažina savižudybių, destruktivaus ir autodestruktivaus elgesio, narkomanijos ir kitų priklausomybių tikimybę paauglystėje ir suaugus [202].
2. Kelerius metus pradinėse mokyklose diegiama programa „Antrasis žingsnis“, kurią koordinuoja „Paramos vaikams“ centras. Šios programos esmė – mažinti agresyvų vaikų elgesį, padėti vaikams pasiekti sėkmę moksle ir gyvenime [143].
3. LIONS QUEST programos, kurios apima vaikus nuo 5 iki 19 metų:
  - Pradinukų socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programa (I-IV klasės)
  - Paauglystės kryžkelės: gyvenimo įgūdžių ugdymo programa (V-VII klasės)
  - Jaunuolio gyvenimo įgūdžių ugdymo programa (VIII-X klasės). Lietuvos LIONS klubų asociacija šiuo metu įgyvendina gyvenimo įgūdžių ugdymo programą „Paauglystės kryžkelės“. Tai – nuosekli ir visapusiška 10-14 metų mokinių ugdymo programa, vienijanti mokytojus, tėvus ir bendruomenės narius, siekiančius padėti paaugliams plėtoti kompetencijas bei socialinius ir emocinius įgūdžius. Ugdomi svarbiausi jaunų žmonių gyvenimo įgūdžiai, tvirtas charakteris, pilietinis aktyvumas [93].
4. Anksčiau atliktas Tarptautinės moksleivių gyvensenos ir sveikatos studijos rezultatai parodė, kad Lietuva tarp kitų šalių pirmauja pagal patyčių reiškinių paplitimą mokyklose. Tai paskatino pagalbos tarnybą „Vaikų linija“ inicijuoti kampaniją „Nustok tyčiotis“. Ja buvo

siekiama patyčių reiškinį įvardyti kaip vieną svarbiausių problemų Lietuvos mokyklose, informuoti visuomenę apie patyčių mastą ir skatinti efektyvių patyčių prevencijos programų diegimą Lietuvos mokyklų bendruomenėse [203].

5. „Big Brothers Big Sisters“ programa į Lietuvą atkeliavo 1995 metais. Ją įkūrė Paramos vaikams centras Vilniuje. Programa skirta padėti 7-14 metų vaikams, kuriems trūksta palaikymo, reikia teigiamo suaugusio žmogaus pavyzdžio. Ji naudinga tada, kai vaikas yra patyręs emocinį ir fizinį smurtą, seksualinį išnaudojimą, apleistumą, nepriežiūrą, bendraamžių atstūmimą bei patyčias [143].

2007 m. gruodį Vilniuje įvykusi tarptautinė konferencija „Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose“, kurioje pirmą kartą valstybiniu lygmeniu, dalyvaujant daugeliui Lietuvos ir tarptautinių ekspertų, buvo nagrinėjama patyčių ir smurto problema mokyklose, tapo pirmuoju žingsniu pradedant diegti Lietuvoje „Olweus patyčių prevencijos programą“. Konferencijos metu vyko koordinacinės grupės susitikimas su patyčių prevencinės programos kūrėju Norvegijos profesoriumi Olweusu, nagrinėjančiu patyčių problemą daugiau nei keturiasdešimt metų. Šios konferencijos metu buvo pristatytas mūsų pranešimas: „Patyčios Lietuvos mokyklose HBSC tyrimo duomenimis: pokyčiai 1994-2006 ir tarptautinis palyginimas“ [220]. Atsižvelgdama į patyčių tarp bendraamžių mastą Lietuvos mokyklose ir šios problemos sprendimą laikydama prioritetiniu, Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija pritarė Olweus patyčių programos diegimui Lietuvos mokyklose. Olweus programa buvo įtraukta į Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 m. programos įgyvendinimo priemones.

Ši programa JAV Smurto tyrimų ir prevencijos centro buvo pripažinta viena iš 12 pačių efektyviausių smurto prevencinių programų pasaulyje. Šiuo metu yra pradėtas programos diegimas, rengiami programos instruktoriai, adaptuojama mokymų medžiaga. Norvegų centras „Olweus Internacional“ kuruoja šios programos įgyvendinimą, moko ir konsultuoja Lietuvos specialistus, kurie įgyvendins programą respublikos mokyklose. Programos diegimą Lietuvoje koordinuoja Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras [188].

OPPP tikslai: sumažinti patyčias tarp mokinių; užkirsti kelią naujų patyčių problemų atsiradimui; siekti geresnių tarpusavio santykių mokykloje [116]. OPPP skirta pradinių, pagrindinių ir vidurinių mokyklų mokiniams. Joje dalyvauja visi mokiniai, tačiau mokiniams, kurie tyčiojasi ar iš kurių yra tyčiojamosi, kartu taikomos papildomos individualios poveikio priemonės. OPPP nėra mokymo programa, o visos mokyklos sistemos

keitimo keturiais skirtingais lygmenimis programa: mokyklos, klasės, individualus ir bendruomenės lygmuo.

Mokyklos lygmens komponentai: įsteigti patyčių prevencijos koordinavimo komitetą ir paskirti mokymosi ir supervizijų grupių (MSG) vadovus; organizuoti jų mokymus; rengti MSG susirinkimus; įvesti mokykloje taisykles prieš patyčias; išnagrinėti ir tobulinti priežiūros sistemą mokykloje; organizuoti renginius; įtraukti tėvus.

Klasės lygmens komponentai: supažindinti su taisyklėmis prieš patyčias ir jas įtvirtinti; nuolat rengti klasių valandėles; rengti tėvų susirinkimus.

Individualaus lygmens komponentai: prižiūrėti mokinių veiklą; užtikrinti, kad patyčių atvejais mokyklos darbuotojai iškart įsikištų; susitikinėti su į patyčias išitraukusiais/įtrauktais mokiniais; susitikinėti su šių mokinių tėvais; dirbti su šiais mokiniais, imantis individualių priemonių.

Bendruomenės lygmens komponentai: įtraukti bendruomenės narius į patyčių prevencijos koordinavimo komitetą; bendradarbiauti su bendruomenės nariais, palaikant OPPP mokykloje; talkinti skleidžiant prieš patyčias nukreiptus principus ir nuostatas bendruomenėje.

Esminiai OPPP principai: šiluma, pozityvus susidomėjimas ir suaugusiųjų aktyvumas; griežtos netinkamo elgesio ribos; nuolat taikomos nebaudžiamosios nefizinės sankcijos už nepriimtina elgesį ar taisyklių pažeidimą; suaugusieji turi atlikti autoriteto ir teigiamo pavyzdžio vaidmenį.

Apibendrinant patyčių prevencijos patirtis mokyklose tenka pripažinti, kad užsienio valstybėse smurto prevencijai skiriamas didesnis dėmesys, pripažįstama jos svarba vaiko asmenybės formavimui bei orumo stiprinimui. Svarbu, kad vyriausybės programos būtų įgyvendinamos darbais, bet ne deklaracijomis. Reikia užtikrinti prevencinių programų tęstinumą bei jų finansavimą. Tik taip bus galima tinkamai pasirūpinti vaiku, stiprinti jo sveikatą, išsaugoti orumą, ugdyti asmenybę.

Apibendrinimas

Pateikta literatūros apžvalga leidžia pastebėti, kad patyčios tarp vaikų yra labai skaudi socialinė problema. Tai klastingas, antisocialus elgesys, kasmet traumuojantis milijonus vaikų. Šiandien tai labai paplitęs reiškinys daugelio šalių, taip pat ir Lietuvos, mokyklose. Todėl reiktų jį stabdyti, nes patyčios mūsų visuomenėje tapo tokios įprastos, jog virto tarsi gyvenimo norma.

Patyčių problema mokykloje susijusi su mokinių sveikatos sutrikimais ir negatyviomis gyvensenos ypatybėmis. Patyčių prevencinių programų įgyvendinimas ir psichologinio klimato mokykloje ar klasėje gerinimas prisidėtų prie vaikų somatinės ir psichinės sveikatos problemų sprendimo bei rizikingo elgesio mažinimo.

Per pastaruosius dešimt metų mokslininkų susidomėjimas šia problema ypač išaugo, agresyvaus elgesio tyrimams skiriama vis daugiau dėmesio.

Nuo šio reiškinio tyrinėjimų pradžios iki šiandien atlikta daug ir įvairių tyrimų, nagrinėjančių šio reiškinio paplitimo mastą įvairiose pasaulio šalyse bei intensyviai ieškoma efektyvių būdų, galinčių sumažinti patyčių apraiškas mokyklose. Šioje srityje ypač daug yra pažengę norvegai, nes 1983 m. vyriausybei nusprendė inicijuoti patyčių prevencijos programą, kurios vienas iš komandos narių buvo profesorius Olweus. Atlikus patyčių prevencijos tyrimą 42 Bergeno mokyklose ir po 2,5 metų mokinių stebėjimo bei po prevencinio darbo, pasiekė gerų rezultatų – mokyklose patyčių sumažėjo dukart. Taip buvo sukurta ir patvirtinta vadinamoji „Olweus patyčių prevencijos programa“.

Dėl atliktų daugybės tyrimų kitose šalyse buvo sukurta efektyvių intervencijos bei prevencijos priemonių, tačiau to pasigendama Lietuvoje. Tyrimų, nagrinėjančių mokinių patyčių problemą Lietuvos mokyklose, atlikta nedaug, dažniausiai apsiribojama patyčių paplitimo įvertinimu, visai neanalizuojamos patyčių prevencijos galimybės. Norint tinkamai suplanuoti patyčių prevencijos priemones ir programas šalies mokyklose bei adaptuoti kitų šalių moksliai pagrįstus patyčių prevencijos būdus, būtina lokaliai vertinti patyčių paplitimo epidemiologinę situaciją, pažinti jų formas ir priežastis, analizuoti patyčių sąsajas su asmens ir aplinkos veiksniais, nustatyti mokinių ir kitų mokyklos bendruomenės narių vaidmenis patyčių procese bei atsakyti į daugelį kitų klausimų. Į šių klausimų sprendimą turėtų atkreipti dėmesį šalies švietimo bei sveikatos apsaugos specialistai, politikai, visuomeninės organizacijos. Žvelgiant į patyčių ir smurto reiškinį visuomenės, valstybės matu, turėtų būti sukurta palanki teisinė bazė, ištaisytos esamos spragos švietimo sistemoje, įgyvendintos tam tikros socialinės reformos, kurių įgyvendinimas prisidėtų prie šios problemos sprendimo.

3. TIRTŲJŲ KONTINGENTAS IR TYRIMO METODAI

3.1. Bendra tyrimo schema ir tiriamasis kontingentas

Lietuvos mokyklos Olweus patyčių ir smurto prevencijos programoje pradėjo dalyvauti 2008 m. Pritarus LR Švietimo ir mokslo ministerijai į šią nacionalinę programą pradžioje įsitraukė 29 bendrojo lavinimo mokyklos, o 2009 m. – dar 64 šalies mokyklos [188]. Darbo autorė buvo paskirta programos koordinatorė Kauno miesto ir Kauno regiono mokyklose. „Olweus“ patyčių prevencijos programos veiksmingumo tyrimas buvo vykdomas Kauno mieste. Pirmajame tyrimo etape dalyvavo visos keturios

Kauno miesto mokyklos, 2008 m. dalyvavusios patyčių prevencijos programoje, ir šešios – atsitiktinai atrinktos – sudarė kontrolės grupę. Prasidėjus antram OPPP etapui 2009 m., iš šešių kontrolės mokyklų dvi pageidavo ir įsijungė į programą, todėl liko 4 kontrolės mokyklos (3.1.1 pav.).

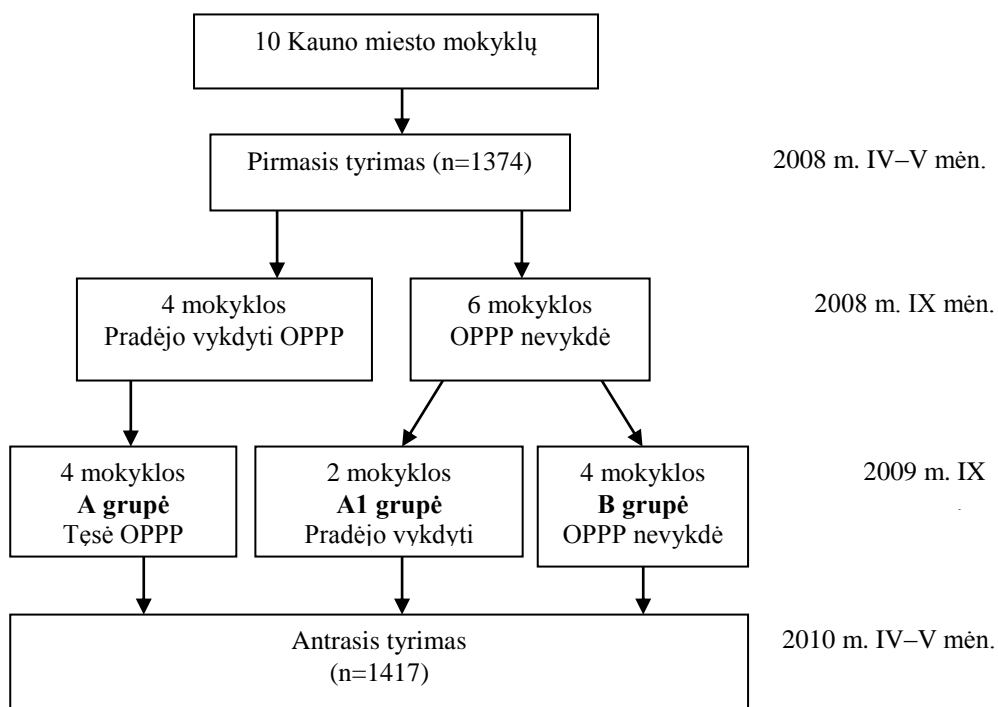
Prieš vykdant apklausą buvo gauti raštiški Kauno regioninio Biomedicinos tyrimų etikos komiteto (2008-11-12, Nr. BE-2-60, pagal protokolą Nr. 180/2008) ir Kauno miesto savivaldybės Švietimo skyriaus leidimai bei atrinktų mokyklų vadovybės žodiniai sutikimai (1, 2, 3 priedai).

Vykdant tyrimą atliktos dvi mokinių apklausos. Pirmoji – 2008 m. balandžio – gegužės mėnesiais, dar prieš pradėdant įgyvendinti patyčių prevencijos programą, todėl joje surinkti duomenys buvo laikomi baziniais ir naudojami patyčių paplitimo Kauno miesto mokyklose įvertinimui bei analizuojant patyčių sąsajas su įvairiais veiksniais. Antroji apklausa atlikta 2010 m. balandžio mėn. Tuo metu OPPP keturiose tyrimo dalyvavusiose mokyklose jau buvo įgyvendinama dvejus mokslo metus (A grupė) ir dvejose mokyklose – vienerius mokslo metus (A1 grupė). B grupės mokyklose OPPP nebuvo vykdoma. 2010 m. apklausos duomenys buvo naudojami patyčių prevencijos programos rezultatams įvertinti.

Abejose apklausose dalyvavo 7 ir 9 klasių mokiniai. Pirmojoje apklausoje iš viso buvo apklausti 1374 mokiniai: 694 berniukai ir 680 mergaičių; antrojoje – 1417 mokinių, iš jų 707 berniukai ir 710 mergaičių. Atsako dažnis, apskaičiuotas pagal sąrašuose nurodytą mokinių skaičių, atrinktose klasėse buvo 91,6 proc. ir 94,5 proc., atitinkamai pagal apklausas. Pirmajame ir antrajame tyrimo dalyvavusių mokinių skirstinys pagal mokyklų grupes ir lytį pateiktas 3.1.1 lentelėje. Matyti, kad pirmajame tyrimo mokinių santykis pagal lytį visose mokyklų grupėse nesiskyrė, tačiau atlikus antrąjį tyrimą paaiškėjo, kad B grupės mokyklose berniukų dalis, lyginant su mergaitėmis, buvo didesnė nei kitose mokyklų grupėse.

Disertacinio darbo tyrimo bendra schema pateikiama 3.1.1 pav.

Tyrimo metu pagal nacionalinės Olweus patyčių ir smurto prevencijos programos vykdymo planą 2009 m. sausio mėn. buvo atliekama ir mokyklų personalo anketinė apklausa. Joje dalyvavo 1648 darbuotojai, iš jų 757 mokytojai, likusi dalis – pagalbinis personalas: budintys, valgyklos darbuotojai, vairuotojai, valytojos ir kt. Kauno miesto mokyklose, dalyvavusiose OPPP, iš viso apklausta 211 darbuotojų.

3.1.1 pav. Bendra tyrimo schema

3.1.1 lentelė. Tiriamųjų skaičius pirmajame ir antrajame tyrimuose pagal mokyklų grupes ir mokinių lytį

Mokyklų grupė	Pirmasis tyrimas 2008 m.			Antrasis tyrimas 2010 m.		
	Berniukai	Mergaitės	Iš viso	Berniukai	Mergaitės	Iš viso
A grupė n	247	247	494	254	274	528
(proc.)	(50,0)	(50,0)	(100)	(48,1)	(51,9)	(100)
A1 grupė n	163	164	327	123	168	291
(proc.)	(49,8)	(50,2)	(100)	(42,3)	(57,7)	(100)
B grupė n	284	269	553	330	268	598
(proc.)	(51,4)	(48,6)	(100)	(55,2)	(44,8)	(100)
Iš viso n	694	680	1374	707	710	1417
(proc.)	(50,5)	(49,5)	(100)	(49,9)	(50,1)	(100)
χ^2 testas	p=0,875			p=0,001		

3.2. Patyčių prevencijos programos organizavimas ir įgyvendinimas

Olweus patyčių ir smurto prevencijos programa (OPPP) sukurta ir įvertinta per daugiau nei 20 metų [120,121]. Jos pagrindas – keturi esminiai principai, kilę iš susijusių elgesio problemų, ypač agresyvaus elgesio, plėtos ir modifikacijos. Principai apima mokyklos – idealiu atveju, ir namų – aplinkos sukūrimą. Aplinką kuria ir palaiko šie esminiai principai:

- šiluma, teigiamas susidomėjimas ir tėvų įsitraukimas;
- tvirtos nepriimtino elgesio ribos;
- nuolat taikomos nebaudžiamos, nefizinės sankcijos už nepriimtina elgesį ar taisyklių pažeidimą;
- suaugusiųjų, kurie elgiasi kaip autoritetai, pavyzdinio vaidmens modeliai [123].

2008 – 2010 m. Lietuvoje buvo vykdomas bandomasis programos diegimo etapas, paruošti 64 instruktoriai, keturiems iš jų suteikta teisė rengti naujus Olweus programos instruktorius Lietuvoje.

2008 m. atrinktose Lietuvos mokyklose, prasidėjus mokslo metams, visas personalas buvo supažindinamas su OPPP, kurios siekiamybė – kurti mokykloje tokią aplinką, kurioje suaugusieji imtųsi atsakomybės už tai, kad vaikai nebūtų skriaudžiami ir jaustųsi saugūs. Pagrindinės programos veiklos nukreiptos į mokykloje dirbančių suaugusiųjų mokymą pastebėti patyčias ir tinkamai į jas reaguoti, nustatyti griežtas nepriimtino elgesio ribas, nuolat tinkamai taikyti elgesio taisykles bei gebėti kurti saugesnę aplinką.

OPPP įgyvendinimo pradžioje buvo išversta ir adaptuota mokomoji medžiaga, ir toliau pastoviai rengiami programos instruktoriai, kurie savo mokymosi metu dirbo su mokyklomis – įgytas žinias perteikė mokyklų personalui, padėjo sukurti programos įgyvendinimui mokykloje reikalingas struktūras (mokyklos koordinavimo komitetas, mokymosi ir supervizijų grupės), iškilus klausimams, konsultavo.

Olweus programos diegimas ir prevencinės priemonės orientuotos į tris lygmenis: visos mokyklos, klasės ir individualaus.

Mokyklos lygmens priemonės:

- įsteigti patyčių prevencijos koordinavimo komitetą, kurio užduotis – numatyti, kaip OPPP bus diegiama mokykloje, koordinuoti kasmetinę mokinių apklausą mokykloje, parengti informaciją apie programą mokytojams ir kitiems mokyklos darbuotojams, tėvams, mokiniams, analizuoti programos eigą mokykloje;

- mokyklos personalo mokymosi ir supervizijų grupių (MSG) veiklos organizavimas (2 kartus per mėnesį vykstantys 90 min. mokyklos personalo susitikimai);
- mokinių apklausos organizavimas, jos rezultatų apibendrinimas, pristatymas mokyklos bendruomenei;
- mokyklos taisyklių, drausmės procedūrų pristatymas mokyklos bendruomenei;
- naujų mokyklos darbuotojų supažindinimas su „Olweus“ programos principais ir veikla mokykloje;
- klasės valandėlių vedimo užtikrinimas (4 kartus per mėnesį);
- renginio, skirto patyčių prevencijos temai ir „Olweus“ programos pristatymui, organizavimas mokyklos mastu, įtraukiant tėvus.

Klasės lygmens priemonės:

- prieš patyčias nukreiptos mokyklos politikos skatinimas, raginimas laikytis „Olweus“ programos taisyklių (4 taisyklės);
- klasės valandėlių organizavimas, siekiant suteikti žinių apie patyčias bei skatinti klasės sutelktumo ir bendrumo jausmą;
- klasės mokinių tėvų susirinkimų organizavimas, siekiant pristatyti mokyklos veiklą, nukreiptą prieš patyčias.

Individualaus lygmens priemonės:

- patyčių stabdymas (intervencija pagal apibrėžtą procedūrą);
- pokalbis su mokiniu, iš kurio tyčiojamasi (intervencija pagal apibrėžtą procedūrą);
- pokalbis su mokiniu, kuris tyčiojosi arba buvo įtartas tyčiojantis (pagal apibrėžtą procedūrą);
- bendravimas su besityčiojančio vaiko tėvais;
- bendravimas su tėvais, kurie kreipiasi dėl jų vaiko patiriamų patyčių;
- bendravimas su tėvais, kurių vaikai yra patyčių liudininkai;
- bendradarbiavimas su mokyklos darbuotojais, sprendžiant patyčių atvejį.

Patyčių prevencijos programos įgyvendinimas, kurio rezultatai aptariami šiame darbe, truko 18 mėnesių. Patyčių prevencijos programos koordinavimo grupė OPPP dalyvavusioms mokykloms rekomendavo tęsti ir naudoti Olweus sukurtą patyčių prevencinės programos kokybės užtikrinimo sistemą, kadangi sustabdžius tam tikras veiklas situacija pablogėja arba grįžta į pradinę stadiją.

3.3. Duomenų rinkimo metodai ir kintamieji

3.3.1. Duomenų rinkimo procedūros

Pagrindinis duomenų rinkimo metodas – anoniminė anketinė apklausa. Tyrime panaudota anketa apie patyčias mokykloje buvo sudaryta, remiantis norvegų mokslininko Olweus rekomendacijomis [121]. Anketoje buvo pateikti dviejų tipų klausimai: uždari (pateikiant galimus atsakymų variantus) ir atviri (sudarant galimybę atsakyti laisva forma). Pirmojo tipo klausimais buvo vertinamas fizinio ir emocinio smurto paplitimas, mokinių socialinė aplinka, subjektyvūs mokymosi bei sveikatos rodikliai, psichologinė savijauta. Antro tipo klausimuose mokiniai galėjo plačiau apibūdinti patirtą fizinį ir emocinį smurtą (4 priedas).

Abiejų tyrimų (2008 ir 2010 m.) mokinių apklausos vyko balandžio – gegužės mėnesiais. Prieš atliekant apklausą vaikų tėvams buvo perduotas informacinis laiškas apie vykstantį tyrimą ir prašoma jų sutikimo.

Mokytojai tyrimo metu nedalyvavo, siekiant išvengti nereikalingo poveikio tyrimui. Tyrimo pradžioje buvo trumpai pristatomas tyrimo tikslas, pateikiamos žodinės bei rašytinės instrukcijos, kaip pildyti klausimynus. Kiekvienas mokinyg gavo voką su klausimynu, kurį užpildęs iškart gražino. Pusvalandžio trukmės apklausose dalyvavo tą dieną mokykloje buvę mokiniai.

Apklausos vyko klasėje pamokų metu. Siekta, kad mokiniai atsakytų į klausimus savarankiškai ir nuoširdžiai, jaustųsi saugiai, todėl anketa buvo anoniminė, užpildytas anketas tiriamieji įdėdavo į voką, užklijuodavo ir gražindavo. Pildant anketą nereikėjo nurodyti vardo, pavardės, tikslios gimimo datos ir mokiniai buvo perspėti, kad šie duomenys nebus viešai skelbiami.

Bandomasis tyrimas buvo atliktas 2008 m. vienoje Kauno bendrojo lavinimo mokykloje. Šiame tyrime dalyvavo vienos septintos klasės mokiniai. Vaikai, iškilus neaiškumams anketos pildymo metu, buvo skatinami klausti. Atsižvelgiant į paaugliams iškilusius klausimus, buvo pakoreguotos klausimyno pildymo instrukcijos, patikslintos kai kurių klausimų formuluotės bei atsakymų variantai.

3.3.2. Anketa ir kintamieji

Vaikų patiriamų patyčių paplitimas buvo vertinamas remiantis atsakymais į pateiktus klausimus: „Ar dažnai iš Tavęs tyčiojosi mokykloje kiti mokiniai per pastaruosius du mėnesius?“. Į šį klausimą mokiniai turėjo pasirinkti vieną iš 5 galimų atsakymo variantų:

- nei karto per pastaruosius du mėnesius
- tyčiojosi 1-2 kartus
- 2-3 kartus per mėnesį
- maždaug kartą per savaitę
- keletą kartų per savaitę

Patyčios mokykloje buvo vertintos kaip dažnos, jeigu jos kartojosi 2-3 kartus per mėnesį ir dažniau (per pastaruosius du mėnesius).

Patyčių formas (t. y. pravardžiavimą bei erzinimą, ignoravimą, apkalbinėjimą, daiktų gadinimą, pinigų ir daiktų atiminėjimą, grasinimą, rodyimą nepadorių gestų, stumdymą, siuntimą nemalonių žinučių) vertinome pagal tiriamųjų atsakymus („mane užgauliai ir pašaipiai pravardžiavo bei erzino“, „kiti mokiniai mane visiškai ignoravo, atstūmė, nepriėmė į draugų grupę“): 1 – „nė karto taip neatsitiko šiais mokslo metais“, 2 – „taip atsitiko iš viso 1-2 kartus“, 3 – „2-3 kartus per mėnesį“, 4 – „maždaug kartą per savaitę“ ir 5 – „keletą kartų per savaitę“. Patyčių formos patirtos 2-3 kartus per mėnesį ir dažniau buvo priskiriamos prie dažnai patirtų patyčių formų.

Mokinių sveikatą vertinome pagal tiriamųjų atsakymus į klausimą: „Kaip apibūdintum savo sveikatą?“ Galimi atsakymų variantai buvo nuo „puikios“ iki „labai blogos“ sveikatos apibūdinimo. „Vidutiniškai“, „blogai“ ir „labai blogai“ sveikatą vertinantys tiriamieji buvo priskiriami ne itin geros sveikatos mokinių grupei, o „puikiai“ ir „gerai“ vertinantys sveikatą priskirti geros sveikatos mokinių grupei.

Sveikatos sutrikimai (t. y. galvos, skrandžio arba pilvo, nugaros skausmas, liūdesys, prislėgtumas, irzlumas, bloga nuotaika, nervinė įtampa, susirūpinimas, nemiga, blogas miegas, galvos svaigimas, silpnumas, vienišumas ir atsikelia iš ryto pavargę) pagal dažnį buvo suskirstyti į dvi grupes: „yra (kiekvieną savaitę ir dažniau) ir „nėra“ (rečiau).

Mokinių savijautą mokykloje vertinome remdamiesi jų atsakymais į klausimą: „Kaip Tu dažniausiai jautiesi mokykloje?“ Blogai besijaučiančių mokykloje mokinių grupei priskyrėme tuos, kurie atsakė, kad jaučiasi mokykloje „blogai“ ir „labai blogai“.

Apklausoje dalyvavusių mokinių psichologiniams ypatumams įvertinti buvo pasirinkti šie rodikliai:

- *laimingumo jausmas*, apie kurį buvo sprendžiama iš mokinių atsakymų į klausimą: „Apskritai, kaip Tu jautiesi galvodamas apie savo dabartinį gyvenimą?“ Tiriamieji galėjo pasirinkti vieną iš keturių galimų variantų: „jaučiuosi labai laimingas“, „jaučiuosi pakankamai laimingas“, „nesijaučiu laimingas“ ir „esu visiškai nelaimingas“. Vykdant analizę pirmieji du klausimų variantai buvo apjungti į

kategoriją „laimingi“, kiti du atsakymų variantai į kategoriją „nelaimingi“.

- *vienišumo jausmas*, apie kurį buvo sprendžiama pagal mokinio pasirinktą atsakymą į klausimą: „Ar dažnai per šiuos mokslo metus jautei tokius negalavimus?“ Atsakydami mokiniai galėjo pasirinkti vieną iš penkių atsakymo variantų, išdėstytų nuo „beveik kiekvieną dieną“ iki „retai arba niekada“. Pagal dažnį atsakymai buvo sugrupuoti į dvi grupes: „yra“ (kiekvieną savaitę ir dažniau) ir „nėra“ (rečiau).
- *gebėjimas bendrauti su bendraamžiais*, apie kurį buvo sprendžiama iš mokinių atsakymų į klausimą: „Kaip Tu manai, ar Tau lengva susirasti naujų draugų?“ Tiriamieji galėjo rinktis vieną iš galimų keturių atsakymų, išdėstytų nuo „labai lengva“ iki „labai sunku“.
- *baimė dėl patyčių mokykloje*, kuri buvo vertinama pagal tiriamųjų atsakymus į klausimą: „Ar dažnai Tu bijai, kad iš Tavęs tyčiosis kiti mokiniai mokykloje?“ Galimi atsakymų variantai buvo penki: „niekada nebijau“, „kartais bijau“, „dažnokai bijau“, „dažnai bijau“ ir „visą laiką bijau“.

Siekiant išsamiau atskleisti sąsajas tarp vaikų patiriamų patyčių ir psichologinių veiksnių, į anketą buvo įtrauktos dvi jau aprobuotos klausimų skalės:

1. *Rozenberg savęs vertinimo skalė (Rozenberg Self – Esteem Scale) (RSE) [164].*

Rozenberg savęs vertinimo skalė – klausimynas, kurį sudaro 10 teiginių. Skalę sudarantys teiginiai atspindi asmens požiūrį į save, savo vertę ir svarbą. 1, 2, 4, 6, 7, 8 klausimai įvertina vaiko teigiamas mintis apie save; 3, 5, 9, 10 klausimai nustato neigiamą savęs vertinimą. Pavyzdžiui, „aš jaučiu, kad esu vertas pagarbos tiek pat, kaip ir kiti“, „aš jaučiu, kad nedaug kuo galiu didžiuotis“ ir kt.. Tiriamasis turi įvertinti, kiek kiekvienas teiginys atitinka jo požiūrį į save, pasirinkdamas vieną iš keturių atsakymų variantų: „visiškai sutinku“, „sutinku“, „nesutinku“, „visiškai nesutinku“. Vidinis skalės pastovumas, išreikštas Cronbach alpha rodikliu, buvo 0,70.

2. *Antonovsky vidinės darnos skalė (Sense of Coherence Scale – SOC) [7].*

Siekiant įvertinti negatyvų poveikį bei atsparumą stresui, Antonovsky sukūrė vienadimensinę skalę, pavadintą vidinės darnos skale (Sense of Coherence Scale – SOC).

Antonovsky vidinės darnos visą skalę sudaro 29 teiginiai. Atsižvelgiant į vaikų vystymosi ypatumus, panaudota sutrumpinta 13 teiginių skalės versija. Į kiekvieną skalės teiginį, pavyzdžiui, „ar dažnai Tu jauti, kad su

Tavimi elgiamasi neteisingai?“, „ar dažnai Tau kyla jausmai, kurių Tu nenorėtum, kad būtų?“, „ar dažnai Tau atrodo, kad tai, ką Tu darai kas dieną, yra mažai prasminga?“ ir kt. pateikiami 5 rangine tvarka išdėstyti atsakymo variantai nuo „labai dažnai“ iki „niekada“. Minimalus skalės rodiklis – 0, maksimalus – 65. Vidinis skalės pastovumas, išreikštas Cronbach alpha rodikliu, buvo 0,89.

Vertinant savivertės ir vidinės darnos klausimynus susumuoti visi atsakymų variantai ir sugrupuoti į terciles. Žemiausioje tercilėje esantys mokiniai vertinti kaip turintys žemą vidinę darną (0-41) ir žemą savęs vertinimą (0-28).

Ar mokiniai patiria namuose smurtą sprendėme iš atsakymų į klausimą: „ar šiais mokslo metais Tau teko patirti smurtą (mušimą, tyčiojimąsi, grasinimus?“ Galimi atsakymų variantai: „nepatyriau“, „patyriau 1-2 kartus“, „2-3 kartus per mėnesį“, „kartą per savaitę“, „keletą kartų per savaitę“. Dažnai smurtą namuose patiriantys mokiniai laikomi atsakę, kad smurtą patiria 2-3 kartus per mėnesį ir dažniau.

Kritinės situacijos šeimoje suskirstytos į šias grupes: nėra / yra (tėvų skyrybos, šeimos nario mirtis arba nepagydoma liga ir sunkios finansinės problemos).

Apie mokinių rūkymą buvo sprendžiama pagal tiriamųjų atsakymus į klausimą: „Ar dabar dažnai rūkai?“ Galimi atsakymų variantai: „kiekvieną dieną“, „mažiausiai kartą per savaitę, bet ne kiekvieną dieną“, „rečiau nei kartą per savaitę“, „aš visai nerūkau“. Buvo išskirtos dvi mokinių grupės. Paaugliai, kurie nurodė, kad rūko rečiau nei kartą per savaitę ir dažniau, buvo priskirti rūkančiųjų grupei. Nurodę, kad niekada nerūkė – nerūkančiųjų grupei.

Pagal tiriamųjų atsakymus į klausimą: „Ar dažnai dabartiniu metu geri alkoholinius gėrimus: alų, vyną, spiritinius gėrimus ir kt.?“, buvo sprendžiama apie mokinių alkoholio vartojimą. Tiriamieji galėjo pasirinkti vieną iš penkių galimų variantų: „kiekvieną dieną“, „kiekvieną savaitę“, „kiekvieną mėnesį“, „retai“ ir „niekada“. Paaugliai, pažymėję pirmuosius du klausimų variantus buvo priskiriami alkoholį vartojančiųjų grupei, o pažymėję kitus tris atsakymų variantus – priskirti alkoholio nevartojančiųjų grupei.

Asmenys (klasės auklėtojas, mokytojas, direktorius, direktoriaus pavaduotojas, mokyklos psichologė, socialinė pedagogė, medikė, tėvai, broliai, seserys ir draugai), į kuriuos dažnai patyčias patyrę mokiniai kreipiasi pagalbos, laikomi tie, prie kurių buvo pažymėti trys pirmi atsakymų variantai („labai dažnai“, „dažnai“ ir „retai“).

Mokymosi vidurkis paskutiniame semestre vertintas pagal tiriamųjų penkis atsakymų variantus. Atsakymai buvo suskirstyti į dvi grupes: žemas

mokymosi vidurkis (6,1 ir mažiau balų)/aukštas mokymosi vidurkis (7,1 ir daugiau balų).

Vertintas patyčių prevencinės programos efektyvumas, analizuojant 2008 m. ir 2010 m. Kauno miesto mokyklų septintų ir devintų klasių mokinių patyčių tyrimo duomenis, surinktus 10 mokyklų, iš kurių 4 mokyklos įgyvendino OPPP dvejus mokslo metus, 2 mokyklos – tik pastaruosius vienerius mokslo metus ir 4 mokyklos visai nevykdė OPPP.

3.4. Statistinis duomenų vertinimas

Tyrimo duomenys apdoroti kompiuteriu, naudojant programinę statistinių duomenų analizės paketą SPSS 15 *for Windows*.

Respondentai buvo identifikuoti pagal jiems suteiktą kodą. Abiejų tyrimų respondentų atsakymai buvo suvesti į vieną duomenų bazę. Joje buvo iš viso 2791 įrašas. Į kai kuriuos klausimus respondentai neatsakė, tačiau neatsakytų klausimų procentas buvo nedidelis (neviršijo 5 proc.). Dėl neatsakytų klausimų tiriamųjų (atvejų) skaičius (N) ne visose pateiktose rezultatų lentelėse yra vienodas.

Analizuojant duomenis laikytasi šiuolaikinės statistinės duomenų analizės principų [34, 80, 209].

Buvo taikytos šios aprašomosios statistikos: atvejų dažniai (procentai), vidurkiai, jų 95 proc. pasikliautinieji intervalai (PI), standartiniai nuokrypiai (SN). Apskaičiuoti įverčiai pateikti lentelėse ir grafikuose.

Statistinių ryšių tarp požymių stiprumą įvertinome naudodami Spirmeno koreliacijos koeficientą bei susijusių požymių Chi kvadrato (χ^2) kriterijų.

Be to, siekiant įvertinti patyčių apraiškų ryšius su kitais veiksniais, atlikta logistinė regresinė analizė. Priklausomi kintamieji logistinės regresijos analizės metu buvo perkoduojami į dvi reikšmes (pvz., dažnos/nedažnos patyčios), o tiriamieji – į atitinkamas dvi grupes. Nepriklausomais kintamaisiais buvo parenkami įvairūs mokinio asmenybės charakterizuojantys požymiai (pvz., lytis, klasė, sveikatos būklė), o vertinant prevencinės programos efektyvumą – ir tyrimo metai. Apskaičiuota atskirų veiksmų keliami patyčių rizika – galimybių santykis (GS) – ir jo 95 proc. pasikliautinis intervalas (PI).

Patyčių prevencijos programos efektyvumas vertintas suskirsčius mokyklas į tris grupes: A grupė – keturios mokyklos 2008 m. pradėjo įgyvendinti OPPP ir nuosekliai ją įgyvendino iki tyrimo pabaigos; A1 grupė – 2009 m. rugsėjo mėn. į OPPP įsijungusios dar dvi mokyklos ir B grupė – keturios mokyklos per visą tyrimo laikotarpį nevykdžiusios OPPP. Analizuojant duomenis apskaičiuoti patyčių paplitimo pokyčiai tyrimo laikotarpiu (nuo 2008 iki 2010 m.) kiekvienoje mokyklų grupėje. Vertinti

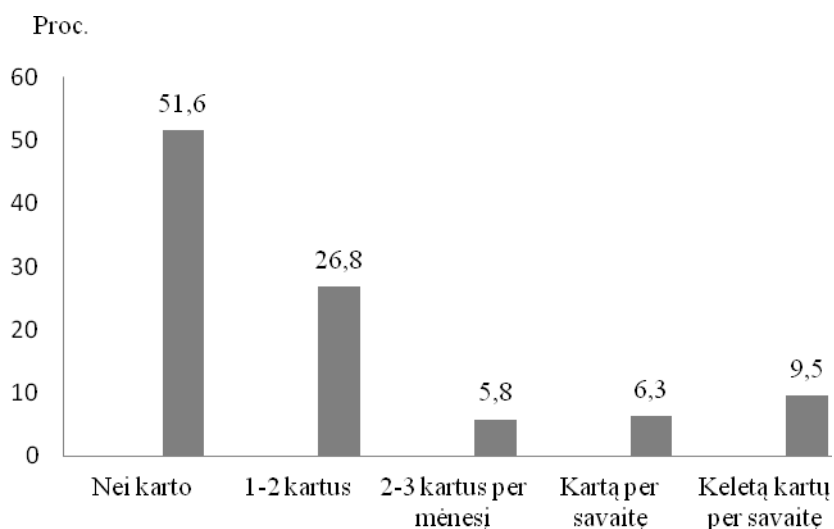
absoliutūs (kiek iš viso pakito patyčių paplitimo dažnis) ir santykiniai (pokyčio santykis su patyčių dažniu pirmajame tyrime, išreikštas procentais) patyčių dažnio pokyčiai. Pokyčių reikšmingumai įvertinti taikytas vienpusis tikslusis χ^2 testas. Be to, taikant dvinarės logistinės regresijos metodą, kiekvienoje mokyklų grupėje įvertinti patyčių galimybių pokyčiai 2008 – 2010 m. ir jų 95 proc. PI, leidę įvertinti prevencijos programos efektyvumo statistinį reikšmingumą.

Tikrinant statistines hipotezes, pasirinktas 0,05 reikšmingumo lygmuo. Laikėme, kad statistinė išvada yra reikšminga, jei apskaičiuota kriterijaus (testo) tikimybė p tenkino sąlygą $p \leq 0,05$. Naudoti tokie statistinių išvadų reikšmingumo lygiai: $0,01 < p \leq 0,05$ – patikima, $0,001 < p \leq 0,01$ – labai patikima ir $p < 0,001$ – itin patikima.

4. REZULTATAI

4.1. Patyčių paplitimas ir jų formos pirmajame tyrime (2008 m.)

Mokinių atsakymų pasiskirstymas pagal per praėjusius du mėnesius patirtų patyčių dažnį pateiktas 4.1.1 pav. Matome, kad iš 1374 tirtų mokinių tik pusė (n=709; 51,6 proc.; 95 proc. PI 48,9-54,2.) teigė, kad neteko patirti patyčių mokykloje. Likusieji prisipažino, kad teko jas patirti, iš jų 665 mokiniai (21,6 proc.; 95 proc. PI 19,6-24,0) buvo patyrę dažnas (2-3 kartus per mėnesį ir dažniau) bendraamžių patyčias.

4.1.1 pav. Mokinių skirstinys (proc.) pagal patirtų patyčių dažnumą per praėjusius du mėnesius, 2008 m.

Patyčių paplitimo duomenys (4.1.1 lentelė) rodo, kad berniukų, dažnai patiriančių patyčias, procentas didesnis negu mergaičių (atitinkamai 26,8 proc. ir 16,5 proc.; $p < 0,001$). Lyginant 7 ir 9 klasių mokinius, matyti, kad vyresnėse klasėse, nežiūrint mokinių lyties, dažnai patiriančių patyčias mokinių procentas mažesnis. Devintokai berniukai dažnas patyčias patyrė 1,3 karto rečiau nei septintokai (atitinkamai 23,3 proc. ir 29,7 proc.; $p < 0,001$). Dažnai patiriančių patyčias devintokių mergaičių dalis buvo 1,4

kartus mažesnė nei septintokių (atitinkamai 13,3 proc. ir 18,7 proc.; $p < 0,001$).

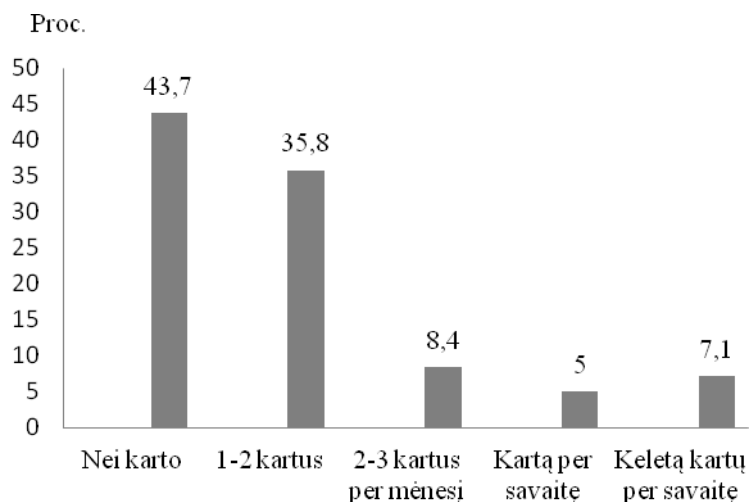
4.1.1 lentelė. Mokinių skirstinys pagal per praėjusius 2 mėnesius patirtų patyčių pasikartojimą, priklausomai nuo lyties ir klasės, 2008 m.

Mokinių, dažnai patiriančių patyčias, dalis						
	Nepatyrė patyčių		Patyrė retas patyčias		Patyrė dažnas patyčias (2-3 kartus per mėn. arba dažniau)	
	n	proc. (95 proc. PI)	n	proc. (95 proc. PI)	n	proc. (95 proc. PI)
Visi mokiniai	708	51,5 (48,9-54,2)	367	26,7 (24,4-29,1)	298	21,7 (19,6-24,0)
Berniukai	334	48,1 (44,4-51,9)	174	25,1 (22,0-28,4)	186	26,8 (23,6-30,2)
Mergaitės	374	55,1 (51,2-58,7)	193	28,4 (25,1-31,9)	112	16,5 (13,9-19,4)
$\chi^2 = 21,46$; lls=2; $p < 0,001$						
Berniukai: 7 klasės	152	39,9 (35,1-44,9)	116	30,4 (26,0-35,3)	113	29,7 (25,3-34,4)
9 klasės	182	58,2 (52,6-63,5)	58	18,5 (14,6-23,2)	73	23,3 (19,0-28,3)
$\chi^2 = 24,20$; lls=2; $p < 0,001$						
Mergaitės: 7 klasės	190	48,1 (43,2-53,0)	131	33,2 (28,7-38,0)	74	18,7 (15,2-22,9)
9 klasės	184	64,6 (58,9-70,0)	62	21,8 (17,4-26,9)	38	13,3 (9,9-17,8)
$\chi^2 = 18,69$; lls=2; $p < 0,001$						

Tyrimo dalyvavę mokiniai taip pat atsakė į klausimą, ar dažnai jie patys per praėjusius 2 mėnesius tyčiojosi iš kitų mokinių. Paaiškėjo, kad dažnai (2-3 kartus per mėnesį ir dažniau) iš kitų mokinių tyčiojosi 20,5 proc. (95 proc. PI 18,4-22,7) apklaustųjų. Likusieji teigė, kad tyčiojosi iš kitų retkarčiais (1-2 kartus per pastaruosius 2 mėnesius) arba niekada nesityčiojo (atitinkamai 35,8 proc. ir 43,7 proc.) (4.1.2 pav.).

Atliktos apklausos rezultatai rodo, kad dažnai tyčiojosi iš kitų mokinių 27,4 proc. berniukų ir 13,4 proc. mergaičių ($p < 0,05$), taigi šios elgesio apraiškos tarp berniukų buvo 2 kartus dažnesnės negu tarp mergaičių. Skirtingai nei patirtų patyčių atveju, tyčiojimosi iš kitų mokinių apraiškos dažniau nustatytos tarp vyresnių mokinių: devintų klasių berniukai 1,1 karto dažniau tyčiojasi iš kitų mokinių nei septintų (atitinkamai 28,4 proc. ir 26,5

proc.; $p < 0,001$), o devintų klasių mergaitės – 1,4 karto dažniau nei septintų (atitinkamai 16,1 proc. ir 11,4 proc.; $p < 0,05$) (4.1.2 lentelė).

4.1.2 pav. Mokinių skirstinys pagal tyčiojimosi iš kitų dažnumą (proc.) 2008 m.

Mūsų atliktame tyrime 35,7 proc. mokinių per praėjusius 2 mėnesius buvo įsitraukę į patyčių reiškinių: 14,0 proc. – kaip skriaudėjai, 15,3 proc. – kaip patyrę patyčias ir 6,4 proc. patyrė dažnas patyčias bei patys tyčiojosi iš kitų ($p < 0,001$) (4.1.3.lentelė). Berniukai dažniau patyrė patyčias ir patys tyčiojosi, palyginus su mergaitėmis (atitinkamai patyrė patyčias 16,4 proc. berniukų ir 14,1 proc. mergaičių, o tyčiojosi 17,0 proc. berniukų ir 10,9 proc. mergaičių). Abipusėse patyčiose berniukų dalyvavimas 4,3 kartus dažnesnis nei mergaičių (atitinkamai 10,4 proc. ir 2,4 proc.).

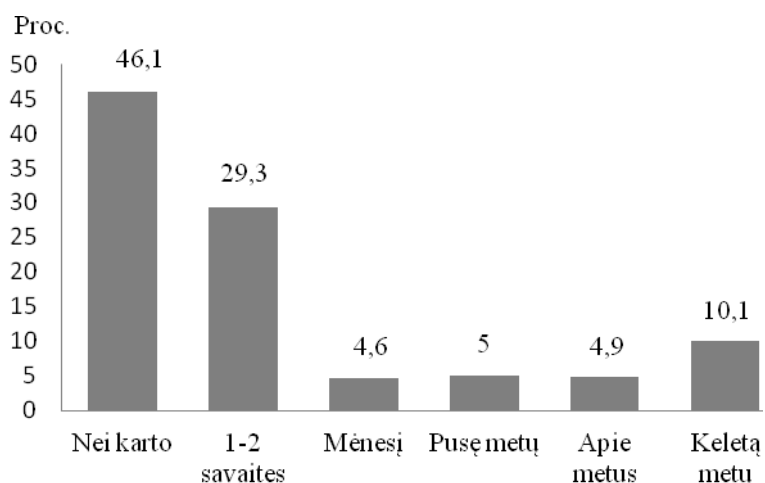
Tarp mokinių yra 10,1 proc. patiriančių patyčias keletą metų. Iš viso 43,8 proc. tiriamųjų patyrė patyčias trumpesnį ar ilgesnį laiką; nė karto neteko susidurti su šia problema 46,1 proc. tiriamųjų (4.1.3 pav.).

4.1.2 lentelė. Mokinių skirstinys pagal tyčiojimąsi iš kitų, priklausomai nuo lyties ir klasės, 2008 m.

Mokinių, dažnai besityčiojančių iš kitų mokinių, dalis						
	Nesityčiojo		Tyčiojosi retai		Tyčiojosi dažnai (2-3 kartus per mėn. arba dažniau)	
	n	proc. (95 proc. PI)	n	proc. (95 proc. PI)	n	proc. (95 proc. PI)
Visi mokiniai	601	43,7 (41,1-46,4)	492	35,8 (33,3-38,4)	281	20,5 (18,4-22,7)
Berniukai	352	50,7 (47,0-54,4)	252	36,3 (32,8-40,0)	190	27,4 (24,2-30,8)
Mergaitės	349	51,3 (47,6-55,1)	240	35,3 (31,8-39,0)	91	13,4 (11,0-16,2)
$\chi^2=50,69$; lls=2; p<0,05						
Berniukai:						
7 klasės	133	34,9 (30,3-39,8)	147	38,6 (33,8-43,6)	101	26,5 (22,3-31,2)
9 klasės	119	38,0 (32,8-43,5)	105	33,6 (28,6-39,0)	89	28,4 (23,7-33,7)
$\chi^2=1,89$; lls=2; p<0,001						
Mergaitės:						
7 klasės	212	53,7 (48,7-58,5)	138	34,9 (30,4-39,8)	45	11,4 (8,6-14,9)
9 klasės	137	48,1 (42,3-53,9)	102	35,8 (30,5-41,5)	46	16,1 (12,3-20,9)
$\chi^2=3,83$; lls=2; p<0,05						

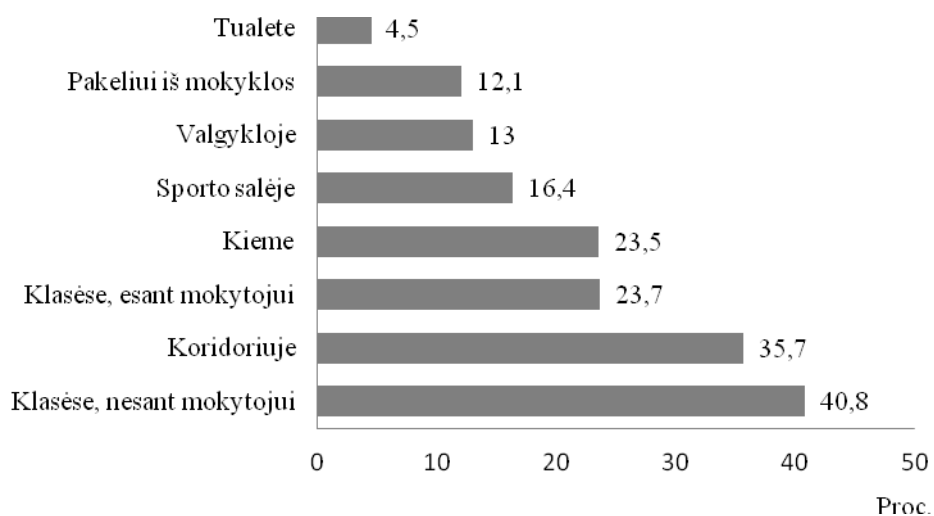
4.1.3 lentelė. Mokinių pasiskirstymas pagal vaidmenį patyčių procese 2008 m.

Atsakymų variantai	Berniukai		Mergaitės		Visi mokiniai	
	n	proc.	n	proc.	n	proc.
Nedalyvavo patyčių procese	390	56,2	493	72,6	883	64,3
Patyrė dažnas patyčias	114	16,4	96	14,1	210	15,3
Patys dažnai tyčiojosi	118	17,0	74	10,9	192	14,0
Patyrė dažnas patyčias ir patys dažnai tyčiojosi iš kitų	72	10,4	16	2,4	88	6,4

4.1.3 pav. Mokinių skirstinys pagal patirtų patyčių trukmę (proc.) 2008 m.

Analizuotos vietos, kuriose mokykloje dažniausiai patiriamos patyčios. Klasėse, kai nėra mokytojo, jos patiriamos dažniausiai – 1,7 karto dažniau negu jam esant (atitinkamai 40,8 proc. ir 23,7 proc.) (4.1.4 pav.). Antroji pagal patiriamų patyčių dažnumą vieta yra koridoriai (35,7 proc.), o trečioji – kiemas. 13,0 proc. mokinių teigė, kad patyčias patiria valgykloje, 12,1 proc. – pakeliui iš mokyklos. Mažiausiai patyčių patiriama tualete (4,5 proc.).

4.1.4 pav. Mokinių skirstinys pagal patirtų patyčių vietą (proc.) 2008 m.

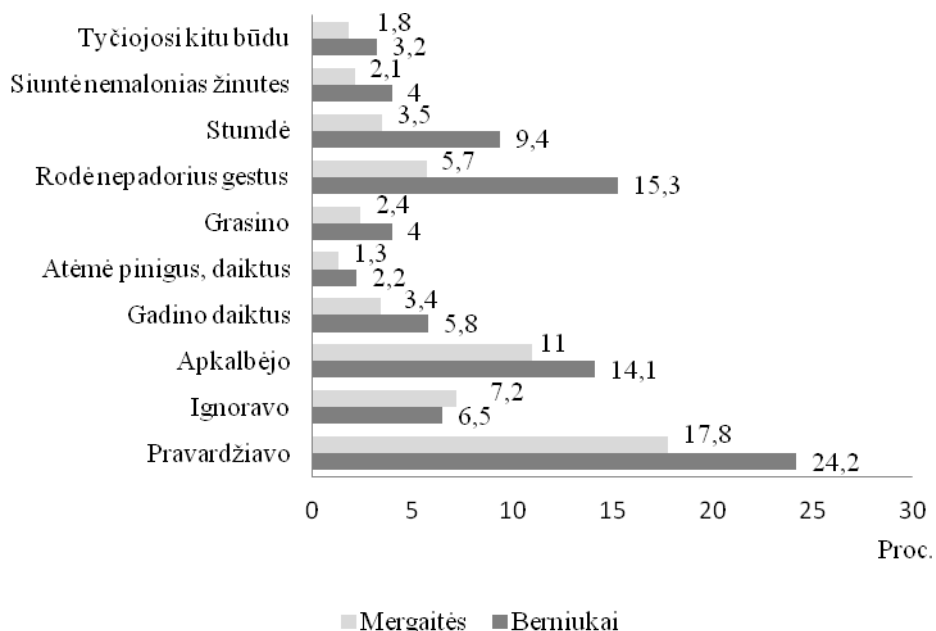
Patyčių formų paplitimas analizuotas dviem aspektais – kokias patyčių formas mokiniai dažniausiai patiria ir kokiomis patyčių formomis patys tyčiojasi iš kitų. Mokinių, patiriančių tam tikros formos patyčias 2 – 3 kartus per mėnesį ir dažniau, pasiskirstymas pateiktas (4.1.4 lentelėje). Mokyklose pastebėti įvairios patyčių formos, iš kurių dažniausiai pasitaiko prasivardžiavimas (21 proc.). Rečiau patiriamos netiesioginės patyčios – apkalbinėjimas (12,6 proc.) ir ignoravimas (6,9 proc.). Paplitęs ir nepadorių gestų rodymas (10,6 proc.). Rečiau pasitaikė muštynės (6,5 proc.), daiktų gadinimas (4,6 proc.), grasinimas (3,2 proc.) ir nemalonių žinučių siuntinėjimas (3,1 proc.). Rečiausiai mokiniai įvardijo pinigų ir daiktų atiminėjimą (1,7 proc.).

4.1.4 lentelė. Mokinių pasiskirstymas pagal patiriamų patyčių pobūdį 2008 m.

Patyčių formos	Ne	1-2 kartus	2-3 kartus per mėnesį	1 kartą per savaitę	Keletą kartų per savaitę
	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)
Pravardžiavo, erzino	622 (45,3)	461 (33,6)	109 (7,9)	81 (5,9)	99 (7,2)
Ignoravo	1151 (83,9)	127 (9,3)	35 (2,6)	25 (1,8)	34 (2,5)
Apkalbėjo	816 (59,6)	318 (27,8)	74 (5,4)	43 (3,1)	56 (4,1)
Gadino daiktus	1096 (79,8)	214 (15,6)	30 (2,2)	12 (0,9)	21 (1,5)
Atėmė pinigus, daiktus	1303 (94,9)	46 (3,4)	10 (0,7)	3 (0,2)	11 (0,8)
Grasino	1235 (89,9)	94 (6,8)	20 (1,5)	10 (0,7)	14 (1,0)
Rodė nepadorius gestus	938 (68,4)	289 (21,1)	52 (3,8)	29 (2,1)	64 (4,7)
Stumdė, mušė	1091 (79,5)	193 (14,1)	33 (2,4)	22 (1,6)	34 (2,5)
Siuntė nemalonias žinutes	1248 (90,9)	83 (6,0)	16 (1,2)	7 (0,5)	19 (1,4)

Buvo vertintas patiriamų patyčių formų paplitimas, lyginant pagal lytį. Daugiausiai mokinių nurodė patiriantys verbalines patyčias: per praėjusius 2 mėnesius (2-3 kartus per mėnesį ir dažniau) 1,4 karto dažniau berniukai buvo pravardžiuojami bei erzunami, negu mergaitės (atitinkamai 24,2 proc. ir 17,8 proc.), 1,3 karto dažniau apkalbinėjami, apie juos skleidžiami melagingi gandai ir visaip juodinami (atitinkamai 14,1 proc. ir 11,0 proc.) (4.1.5 pav.). 2,7 karto dažniau berniukai buvo stumdomi, mušami ar jiems įspiriama, palyginus su mergaitėmis (atitinkamai 9,4 proc. ir 3,5 proc.).

Apie 7 proc. mokinių jautėsi ignoruojami, atstumti ir nepriimami į draugų grupę. Kitos patyčių formos – daiktų gadinimas ir atiminėjimas, grasinimas ir gąsdinimas, siuntimas nemalonių žinučių mobiliuoju telefonu arba elektroniniu paštu – pasitaiko rečiau. Berniukams 2,7 karto dažniau rodo kiti mokiniai įvairius nepadorius ar įžeidžiančius gestus nei mergaitėms (atitinkamai 15,3 proc. ir 5,7).

4.1.5 pav. Patirtų patyčių formų palyginimas pagal lytį (proc.) 2008 m.

Analizuojant tyčiojimosi formų paplitimą tarp mokinių nustatyta, kad jie ne tik dažniausiai patiria verbalines patyčias, bet ir patys dažniausiai šiomis formomis tyčiojasi iš kitų: dažniausiai pravardžiuoja arba erzina (18,3 proc.) (4.1.5 lentelė). Dažnai ignoruoja (10,1 proc.), rodo nepadorius gestus (11,0 proc.). Rečiau (8,6 proc.) mokiniai stumdomi ir mušami.

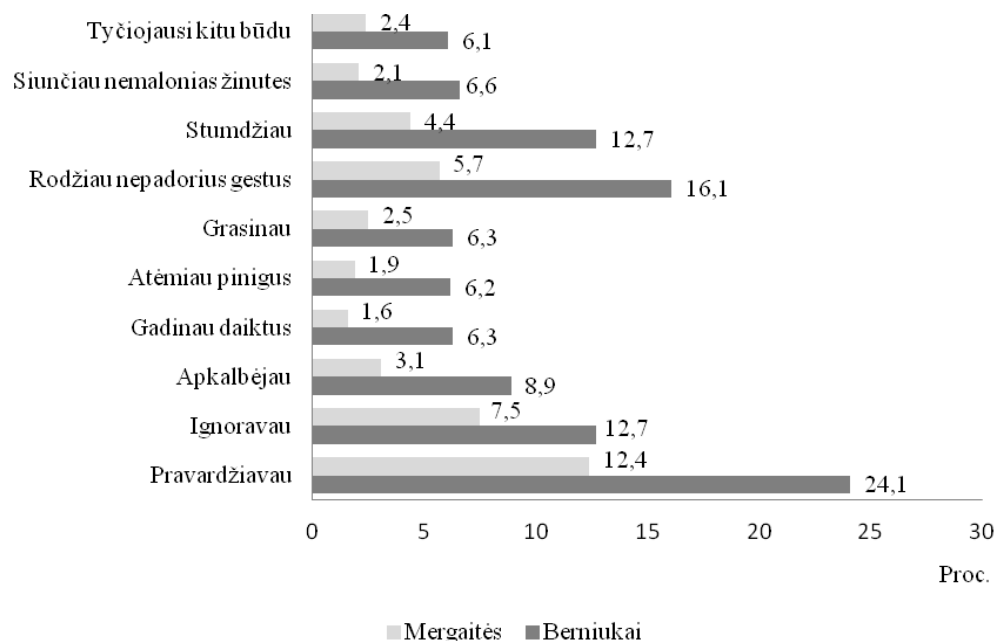
Vertintas tyčiojimosi formų paplitimas, lyginant pagal lytį. Daugiausiai mokinių nurodė, kad tyčiojasi verbalinėmis patyčių formomis: per praėjusius 2 mėnesius (2-3 kartus per mėnesį ir dažniau) 1,9 karto dažniau berniukai pravardžiuodavo ir erzindavo kitus, negu mergaitės (atitinkamai 24,1 proc. ir 12,4 proc.), 2,9 karto dažniau apkalbinėjo, apie juos skleidė melagingus gandus ir visaip juodino (atitinkamai 8,9 proc. ir 3,1 proc.)

(4.1.6 pav.); 2,9 karto dažniau berniukai stumdėsi, mušėsi ar spardėsi, palyginus su mergaitėmis (atitinkamai 12,7 proc. ir 4,4 proc.); jie 1,7 karto dažniau kitus mokinius ignoruodavo, atstumdavo ir nepriimdavo į draugų grupę (atitinkamai 12,7 proc. ir 7,5 proc.). Grasinimas, pinigų atėmimas, daiktų gadinimas, nemalonių žinučių siuntinėjimas tarp mokinių pasitaiko rečiau, tačiau šias formas dažniau naudoja berniukai nei mergaitės; jie taip pat 2,8 karto dažniau rodo kitiems mokiniams įvairius nepadorius ar įžeidžiančius gestus (atitinkamai 16,1 proc. ir 5,7).

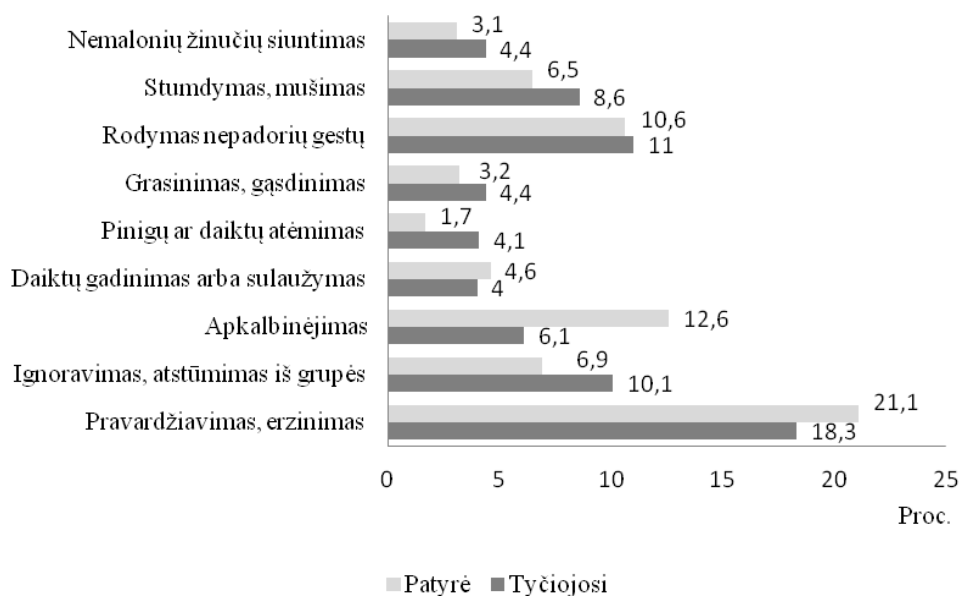
4.1.5 lentelė. Mokinių pasiskirstymas pagal tyčiojimosi iš kitų pobūdį 2008 m.

Patyčių formos	Ne	1-2 kartus	2-3 kartus per mėnesį	1 kartą per savaitę	Keletą kartų per savaitę
	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)
Pravardžiavau, erzinau	634 (46,2)	487 (35,5)	111 (8,1)	61 (4,4)	79 (5,8)
Ignoravau	940 (68,6)	292 (21,3)	51 (3,7)	26 (1,9)	62 (4,5)
Apkalbėjau	1168 (85,2)	120 (8,8)	27 (2,0)	13 (0,9)	43 (3,1)
Gadinau daiktus	1258 (91,8)	58 (4,2)	7 (0,5)	8 (0,6)	40 (2,9)
Atėmiau pinigus, daiktus	1292 (94,2)	23 (1,7)	9 (0,7)	4 (0,3)	43 (3,1)
Grasinau	1269 (92,6)	41 (3,0)	10 (0,7)	9 (0,7)	42 (3,0)
Rodžiau nepadorius gestus	993 (72,5)	226 (16,5)	58 (4,2)	23 (1,7)	70 (5,1)
Stumdžiau, mušiau	1071 (78,1)	182 (13,3)	37 (2,7)	16 (1,2)	65 (4,7)
Siunčiau nemalonias žinutes	1261 (92,1)	50 (3,6)	13 (0,9)	6 (0,4)	41 (3,0)

Palyginę patyčių formų paplitimą tarp mokinių, kurie patiria patyčias ir kurie patys tyčiojasi iš kitų, nustatėme, kad 18,3 proc. mokinių prasivardžiuoja, o 21,1 proc. mokinių nurodė kitų pravardžiuojami (4.1.7 pav.). Apkalbinėjami jaučiasi 12,6 proc. mokinių, o 6,1 proc. mokinių 2-3 kartus per mėnesį ir dažniau apkalbinėja kitus.

4.1.6 pav. Tyčiojimosi formų palyginimas pagal lytį (proc.) 2008 m.

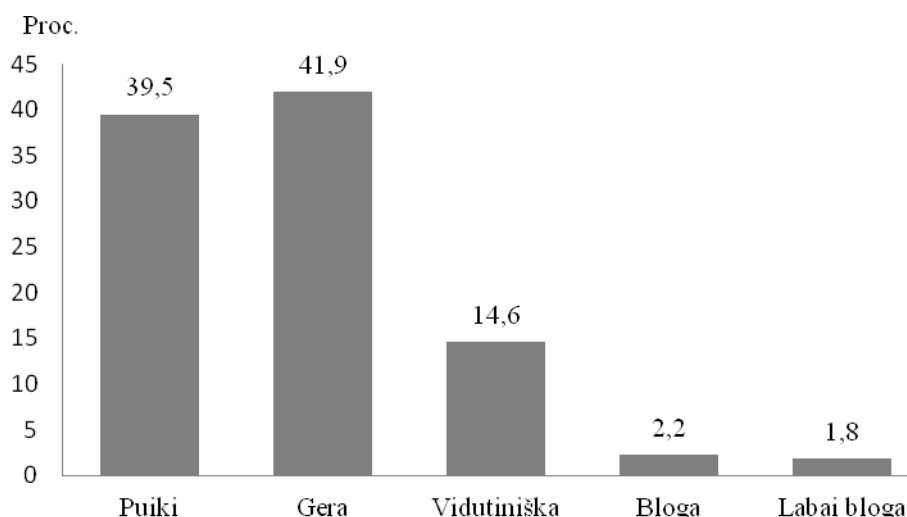

4.1.7 pav. Mokinių, patyrusių patyčias ir besityčiojančių iš kitų, palyginimas pagal skirtingas patyčių formas (proc.) 2008 m.

Apibendrinant gautus rezultatus galima teigti, kad patyčių apraiškos dažniau pasireiškia tarp berniukų nei mergaičių: jie dažniau nusiskundžia pastoviai besikartojančiomis patyčiomis ir patys dažniau tyčiojasi iš kitų. Devintų klasių mokiniai, palyginus su septintokais, patyčias patiria rečiau, tačiau vyresni dažniau tyčiojasi iš jaunesnių. Nustatyta, kad patyčios dažniausiai patiriamos klasėse, nesant mokytojui, kieme ir koridoriuje. Nepriklausomai nuo lyties, dažniausiai naudojamos verbalinės patyčių formos.

4.2. Patyčių sąsajos su fizinės ir psichologinės savijautos rodikliais

Mokinių buvo prašoma atsakyti, kaip jie vertina savo sveikatą. Pirmajame tyrime (2008 m.) buvo nustatyta, kad 39,5 proc. mokinių savo sveikatą vertino puikiai, 41,9 proc. – gerai, 14,6 proc. – vidutiniškai, tik 2,2 proc. – blogai ir 1,8 proc. – labai blogai (4.2.1 pav.). Tuo remiantis tiriamieji buvo skirstomi į dvi grupes: vertinusiais savo sveikatą gerai (81,4 proc.) ir prasčiau (18,6 proc.).

4.2.1 pav. Mokinių savo sveikatos vertinimas (proc.) 2008 m.

Atlikta analizė parodė, kad prastesne sveikata skundėsi 15,4 proc. mokinių, kurie retai patirdavo patyčias, ir 30,5 proc. mokinių, kurie

prisipažino dažnai patiriantys patyčias ($p < 0,001$). Šie duomenys leidžia teigti, kad mokiniai, patyrę dažnas patyčias, palyginus su patyčių nepatyrusiais, turėjo apie 2,5 karto ($GS=2,42$; 95 proc. PI 1,80-3,26) didesnę galimybę vertinti savo sveikatą ne itin gerai.

Tiriamieji taip pat nurodė, ar dažnai pasireiškia įvairūs sveikatos sutrikimai (4.2.1 lentelė). Analizuojant sveikatos sutrikimų pasikartojimą, nustatyta, kad 28,2 proc. mokinių dažnai (beveik kiekvieną savaitę ir dažniau) skauda galvą, 15,9 proc. respondentų nurodė, kad patiria skrandžio arba pilvo skausmus, o 16,9 proc. – nugaros skausmą. Liūdesiu ir prislėgtumu dažniau skundėsi 27,6 proc., irzlumu ir bloga nuotaika – 34,0 proc., sutrikusiu miegu – 29,1 proc., galvos svaigimu – 17,3 proc. tiriamųjų ir nemaža dalis (42,3 proc.) mokinių teigė, kad atsikelia iš ryto pavargę.

4.2.1 lentelė. Patiriamų sveikatos sutrikimų pasikartojimas tarp mokinių 2008 m.

Sveikatos sutrikimai	Retai arba niekada	Beveik kiekvieną mėnesį	Beveik kiekvieną savaitę	Dažniau nei 1 k. per savaitę	Beveik kiekvieną dieną
	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)	n (proc.)
Galvos skausmas	737 (53,7)	249 (18,1)	114 (8,3)	149 (10,9)	124 (9,0)
Skrandžio, pilvo skausmas	853 (62,2)	300 (21,9)	73 (5,3)	84 (6,1)	62 (4,5)
Nugaros skausmas	981 (71,5)	159 (11,6)	88 (6,4)	62 (4,5)	83 (6,0)
Liūdesys, prislėgtumas	700 (51,1)	293 (21,3)	143 (10,4)	113 (8,2)	124 (9,0)
Irzlumas, bloga nuotaika	477 (34,7)	430 (31,3)	187 (13,6)	166 (12,1)	114 (8,3)
Nervinė įtampa, susirūpinimas	599 (43,6)	331 (24,1)	175 (12,7)	141 (10,3)	128 (9,3)
Nemiga, blogas miegas	741 (54,0)	232 (16,9)	115 (8,4)	131 (9,5)	153 (11,2)
Galvos svaigimas	937 (68,2)	192 (14,5)	88 (6,3)	69 (5,0)	85 (6,0)
Atsikelia iš ryto pavargęs	567 (41,4)	224 (16,3)	127 (9,3)	146 (10,6)	308 (22,4)

Suskaičiavus mokinių patirtų sveikatos sutrikimų bendrą skaičių, nustatyta, kad 9,6 proc. apklaustųjų jautė 4 ir daugiau sveikatos sutrikimų bent kartą per savaitę ir dažniau.

Tikrinta hipotezė, kad tokius sveikatos sutrikimus gali sąlygoti patirtos patyčios. Todėl apskaičiavome Spirman'o koreliacijos koeficientą tarp patiriamų patyčių bei įvairių jų formų ir sveikatos sutrikimų dažnių (4.2.2

lentelė). Gauta teigiama koreliacija rodo, kad dažnesni sveikatos sutrikimai siejasi su dažniau patiriamomis patyčiomis.

Sveikatos sutrikimų sąsajos su patyčiomis buvo patvirtintos ir atlikus logistinės regresijos analizę (4.2.3 lentelė). Ši analizė parodė, jog galimybė, kad dažnai patirantys patyčias mokiniai, palyginti su kitais, turi apie 1,4 didesnę galimybę beveik kiekvieną savaitę ir dažniau jausti galvos skausmą, skrandžio arba pilvo skausmus, galvos svaigimą, silpnumą, jaustis iš ryto pavargusiais. Ši galimybė beveik 1,7 karto didesnė jausti dažną nugaros skausmą, 1,9 karto – patirti galvos svaigimą ir silpnumą. Dažnos patyčios ypač padidina riziką (apie 2,5 karto) mokiniams dažnai būti liūdnais, prislėgtais, irzliais, blogos nuotaikos, susirūpinusiais, jaučiančiais nervinę įtampą.

4.2.2 lentelė. *Spirmano koreliacijos koeficientas tarp patyčių formų ir sveikatos sutrikimų, 2008 m.*

Sveikatos sutrikimai	Patyčių dažnis	Patyčių trukmė	Ignoravo	Apkalbinėjo	Grasino	Stumdė, mušė
Galvos skausmas	0,116**	0,183**	0,119**	0,181**	0,129**	0,087**
Skrandžio, pilvo skausmai	0,066*	0,086**	0,065*	0,106**	0,069*	0,068*
Nugaros skausmas	0,088**	0,099**	0,081**	0,123**	0,126**	0,096**
Liūdesys, prislėgtumas	0,221**	0,251**	0,253**	0,302**	0,201**	0,168**
Irzlumas, bloga nuotaika	0,186**	0,208**	0,172**	0,209**	0,158**	0,179**
Nervinė įtampa, susirūpinimas	0,191**	0,231**	0,174**	0,231**	0,145**	0,180**
Nemiga, blogas miegas	0,100**	0,124**	0,062*	0,135**	0,084**	0,094**
Galvos svaigimas, silpnumas	0,135**	0,156**	0,117**	0,182**	0,103**	0,079**
Atsikelia iš ryto pavargęs	0,073**	0,111**	0,070**	0,115**	0,111**	0,090**

* p<0,05; ** p<0,01.

Atitinkamai ištirtos mokinių tyčiojimosi iš kitų ir sveikatos sutrikimų sąsajos (4.2.4 lentelė). Atlikta logistinė regresinė analizė parodė, kad yra teigiamas, bet statistiškai nepatikimas, ryšys tarp dažno tyčiojimosi iš kitų mokinių ir bendro savo sveikatos vertinimo (GS=1,24; 95 proc. PI 0,90-1,72; p>0,05). Tačiau mūsų duomenys parodė, kad mokiniai, besityčiojantys iš kitų, turi 1,57 karto didesnę galimybę dažnai jaustis pavargę ryte

($p < 0,001$), dažnai jausti nugaros skausmą ($p < 0,01$), 1,43 karto – dažnai būti irzlūs, blogos nuotaikos ($p < 0,01$), 1,39 karto – skūstis nemiga, blogu miegu ($p < 0,05$), 1,38 karto – dažnai jausti nervinę įtampą, susirūpinimą ($p < 0,05$) (4.2.4 lentelė).

4.2.3 lentelė. Mokinių, patyrusių sveikatos sutrikimus, dalis ir sveikatos sutrikimų galimybių santykiai (GS), atsižvelgiant į dažnai patirtas patyčias, 2008 m.

Sveikatos sutrikimai	Nepatiria patyčių n (proc.)	Patiria dažnas patyčias n (proc.)	GS (95 proc. PI)
Galvos skausmas: <i>retas</i> <i>dažnas</i>	789 (73,5) 285 (26,5)	196 (65,8) 102 (34,2)	1 1,44 (1,09-1,90)*
Skrandžio arba pilvo skausmai: <i>retas</i> <i>dažnas</i>	912 (85,0) 161 (15,0)	240 (80,5) 58 (19,5)	1 1,37 (0,98-1,91)*
Nugaros skausmas: <i>retas</i> <i>dažnas</i>	910 (84,7) 164 (15,3)	229 (76,8) 69 (23,2)	1 1,67 (1,22-2,29)
Liūdesys, prislėgtumas: <i>retas</i> <i>dažnas</i>	825 (76,8) 249 (23,2)	167 (56,0) 131 (44,0)	1 2,60 (1,99-3,40)***
Irlumas, bloga nuotaika: <i>retas</i> <i>dažnas</i>	760 (70,7) 315 (29,3)	146 (49,0) 152 (51,0)	1 2,51 (1,93-3,27)***
Nervinė įtampa, susirūpinimas: <i>retas</i> <i>dažnas</i>	773 (71,9) 302 (28,1)	156 (52,3) 142 (47,7)	1 2,33 (1,79-3,03)***
Nemiga, blogas miegas: <i>retas</i> <i>dažnas</i>	778 (72,5) 295 (27,5)	194 (65,1) 104 (34,9)	1 1,41 (1,08-1,86)*
Galvos svaigimas, silpnumas: <i>retas</i> <i>dažnas</i>	906 (84,5) 166 (15,5)	222 (74,5) 76 (25,5)	1 1,87 (1,37-2,54)***
Atsikelia iš ryto pavargęs: <i>retai</i> <i>dažnai</i>	634 (59,1) 439 (40,9)	156 (52,3) 142 (47,7)	1 1,32 (1,02-1,70)*

* $p < 0,05$; *** $p < 0,001$.

4.2.4 lentelė. Mokinių, patyrusių sveikatos sutrikimus, dalis ir sveikatos sutrikimų galimybių santykiai (GS), atsižvelgiant į tyčiojimąsi iš kitų mokinių, 2008 m.

Sveikatos sutrikimai	Nesityčioja iš kitų n (proc.)	Tyčiojasi iš kitų n (proc.)	GS (95 proc. PI)
Galvos skausmas: retas dažnas	792 (72,5) 301 (27,5)	194 (69,3) 86 (30,7)	1 1,17 (0,88-1,55)
Skrandžio arba pilvo skausmai: retas dažnas	926 (84,8) 166 (15,2)	227 (81,1) 53 (18,9)	1 1,30 (0,93-1,83)
Nugaros skausmas: retas dažnas	922 (84,4) 170 (15,6)	218 (77,6) 63 (22,4)	1 1,57 (1,13-2,17)**
Liūdesys, prislėgtumas: retas dažnas	792 (72,5) 300 (27,5)	201 (71,5) 80 (28,5)	1 1,05 (0,79-1,41)
Irzlumas, bloga nuotaika: retas dažnas	740 (67,7) 353 (32,3)	167 (59,4) 114 (40,6)	1 1,43 (1,09-1,87)**
Nervinė įtampa, susirūpinimas: retas dažnas	756 (69,2) 337 (30,8)	174 (61,9) 107 (38,1)	1 1,38 (1,05-1,81)*
Nemiga, blogas miegas: retas dažnas	790 (72,3) 302 (27,7)	183 (65,4) 97 (34,6)	1 1,39 (1,05-1,83)*
Galvos svaigimas, silpnumas: retas dažnas	909 (83,3) 182 (16,7)	220 (78,6) 60 (21,4)	1 1,36 (0,98-1,89)
Atsikelia iš ryto pavargęs: retas dažnas	654 (59,9) 438 (40,1)	137 (48,9) 143 (51,1)	1 1,57 (1,20-2,03)***

* p<0,05; ** p<0,01; ***p<0,001.

Be patyčių, kurias vaikai patiria mokykloje, ieškojome ir kitų sveikatos sutrikimų priežasčių. Todėl patikrinome, ar vaikų sveikata ir jos sutrikimai siejasi su patiriamu smurtu namuose. Atlikta analizė parodė, kad prastesne sveikata skundėsi 16,7 proc. mokinių, kurie retai patirdavo smurtą namuose, ir 55,9 proc. mokinių (3,3 karto dažniau nei pirmieji), kurie prisipažino dažnai patiriantys smurtą namuose (GS=6,32; 95 proc. PI 3,83-10,42; p<0,001).

Vaikai, dažnai (2-3 kartus per mėnesį ir dažniau) patiriantys smurtą namuose, turėjo 3,26 karto didesnę galimybę patirti galvos skausmą ($p<0,001$), 3,56 karto – skrandžio skausmą ($p<0,001$) ir 3,51 karto – nugaros skausmą ($p<0,001$). Smurtą namuose patiriantys mokiniai taip pat turėjo 4,62 karto didesnę galimybę būti liūdnais ir prislėgtais ($p<0,001$), 3,83 karto būti irzliais ir blogos nuotaikos ($p<0,001$), 2,99 karto – jausti nervinę įtampą ir susirūpinimą ($p<0,001$), 2,92 karto – dažnai skūstis nemiga arba blogai miegoti ($p<0,001$), 5,26 karto didesnę galimybę jausti galvos svaigimą ir silpnumą ($p<0,001$) ir 2,15 karto didesnę galimybę atsikelti iš ryto pavargusiems ($p<0,05$), palyginus su smurto namuose nepatyrusiais mokiniais.

Šie duomenys rodo, kad namuose patiriamas smurtas yra ypač neigiamas vaikų sveikatos veiksnys – mokiniai, dažnai patiriantys smurtą namuose, dar dažniau nusiskundžia prastesne sveikata, nei patiriantys patyčias mokykloje. Todėl buvo įdomu įvertinti, koks yra šių abiejų smurto apraiškų poveikis vaikų sveikatai. Be to, paaiškėjo, kad abi šios smurto prieš vaikus formos yra susijusios (4.2.5 lentelė). Berniukai, patiriantys dažnas patyčias mokykloje, palyginti su kitais, 2,2 kartus dažniau (atitinkamai 10,8 proc. ir 4,9 proc.), o mergaitės 6,4 kartus dažniau (atitinkamai 11,6 proc. ir 1,8 proc.) patiria ir smurtą namuose. Berniukai, kurie tyčiojasi iš kitų, smurtą namuose patiria net 12 kartų dažniau nei retai besityčiojantys (atitinkamai 55,3 proc. ir 4,6 proc.). Tokio dėsningumo nebuvo nustatyta tarp mergaičių.

4.2.5 lentelė. Patirtų patyčių bei tyčiojimosi mokykloje sąsajos su smurtu namuose 2008 m.

Atsakymų variantai	Lytis	Nepatyrė smurto namuose	Patyrė smurtą namuose
		n (proc.)	n (proc.)
Patiria retas patyčias	Berniukai	95,1 (483)	4,9 (25)
	Mergaitės	98,2 (557)	1,8 (10)
Patiria dažnas patyčias	Berniukai	89,2 (166)	10,8 (20)
	Mergaitės	88,4 (99)	11,6 (13)
Tyčiojasi retai	Berniukai	95,4 (481)	4,6 (23)
	Mergaitės	96,8 (168)	11,6 (22)
Tyčiojasi dažnai	Berniukai	88,4 (85)	55,3 (105)
	Mergaitės	95,6 (87)	4,4 (4)

Tiriamųjų skaičius grupėse pagal smurto pasireiškimo vietą ir smurto poveikį sveikatai pateiktas 4.2.6 lentelėje. Šie duomenys leidžia teigti, kad mokiniai, patiriantys patyčias mokykloje, turi 2,41 karto didesnę galimybę

skūstis prastesne sveikata nei nepatiriantys patyčių mokykloje, o dažnai patiriantys smurtą namuose – 9,32 karto didesnę galimybę nei tokio smurto nepatiriantys. Patiriantys abi šias skriaudas – patyčias mokykloje ir smurtą namuose – mokiniai turėjo 6,6 karto didesnę galimybę skūstis prastesne sveikata ($p < 0,001$). Matome, jog smurto namuose apraiškos yra labai svarbios vaikų sveikatai, todėl jos turėtų būti plačiau tyrinėjamos.

4.2.6 lentelė. *Dažnai patirtų patyčių mokykloje ir smurto namuose poveikis mokinių sveikatai, 2008 m.*

Patyčios ir smurtas namuose	Nusiskundžia prastesne sveikata n (proc.)	GS (95 proc. PI)
Nepatiria patyčių mokykloje ir smurto namuose (N=1040)	144 (13,9)	1
Patiria tik patyčias mokykloje (N=265)	74 (27,9)	2,41 (1,75-3,32)***
Patiria tik smurtą namuose (N=35)	21 (60,0)	9,32 (4,63-18,75)***
Patiria patyčias mokykloje ir smurtą namuose (N=33)	17 (51,5)	6,60 (3,26-13,36)***

*** $p < 0,001$.

Analizavome, ar mokinių sveikatos sutrikimai siejasi su mokinių vaidmenimis patyčių mokykloje metu. Visai nedalyvaujančių patyčiose ir patyčiose dalyvaujančių – tampančių patyčių aukomis, besityčiojančių iš kitų ir priklausančių abiems patyčių grupėms – nusiskundimų prastesne sveikata dažnis parodytas 4.2.7 lentelėje. Remiantis šiais duomenimis galima teigti, kad mokiniai, patiriantys patyčias mokykloje, nepriklausomai nuo to, ar patys tyčiojasi iš kitų, ar ne, turi reikšmingai didesnę galimybę skūstis prastesne sveikata nei patyčių procese nedalyvaujantys mokiniai. Tuo tarpu mokiniai, kurie linkę tyčiotis iš kitų, bet patys nepatiriantys patyčių, palyginti su patyčių procese nedalyvaujančiais mokiniais, blogesne sveikata reikšmingai dažniau nesiskundė. Taigi galima daryti prielaidą, kad blogesnę mokinių sveikatą labiau lemia patiriamos patyčios nei tyčiojimasis iš kitų.

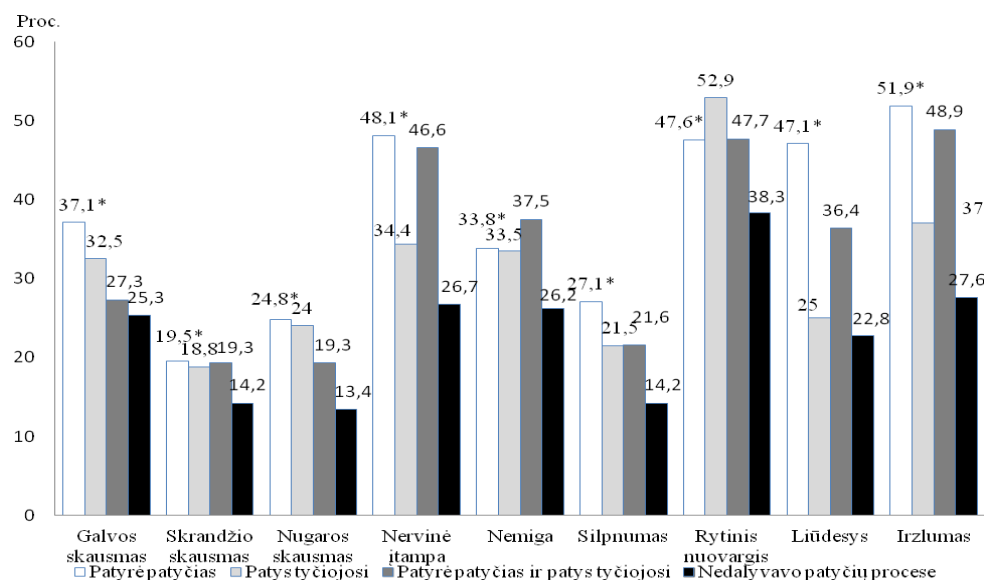
Be sveikatos vertinimo, keturiose patyčių grupėse atlikta ir konkrečių sveikatos sutrikimų analizė. Nedalyvavusių patyčiose, patyrusių patyčias, besityčiojančių iš kitų ir dalyvaujančių abipusėse patyčiose mokinių sveikatos sutrikimų pasiskirstymas pateiktas 4.2.2 pav. Patiriančių patyčias sveikatos sutrikimai dažniausi, o tie, kurie tyčiojasi iš kitų, jaučiasi pakankamai gerai. Patyrusieji dažnas patyčias mokiniai, palyginti su

skriaudėjais, dažniau jautė galvos skausmą ($p=0,003$), silpnumą ir galvos svaigimą ($p=0,001$), dažniau buvo irzlūs ($p=0,001$). Tarp patyrusių dažnas patyčias mokinių buvo beveik du kartus didesnė dalis asmenų, kurie skundėsi liūdesiu ($p=0,001$). Patyrusių patyčias ir besityčiojančių iš kitų mokinių sveikatos sutrikimai taip pat buvo dažni, nes šiuos sutrikimus sąlygojo patiriamos patyčios.

4.2.7 lentelė. Dažnai patirtų patyčių ir tyčiojimosi iš kitų mokinių bendras poveikis mokinių sveikatai, 2008 m.

Dalyvavimo patyčiose grupės	Nusiskundžia prastesne sveikata n (proc.)	GS (95 proc. PI)
Nepatiria dažnų patyčių mokykloje ir nesityčioja iš kitų (N=883)	131 (14,9)	1
Patiria patyčias mokykloje, bet nesityčioja iš kitų (N=210)	65 (31,0)	2,57 (1,82-3,63)***
Tyčiojasi iš kitų mokinių, bet patys nepatiria patyčių (N=192)	34 (17,7)	1,23 (0,82-1,87)
Patiria patyčias mokykloje ir tyčiojasi iš kitų (N=88)	26 (29,5)	2,40 (1,47-3,94)***

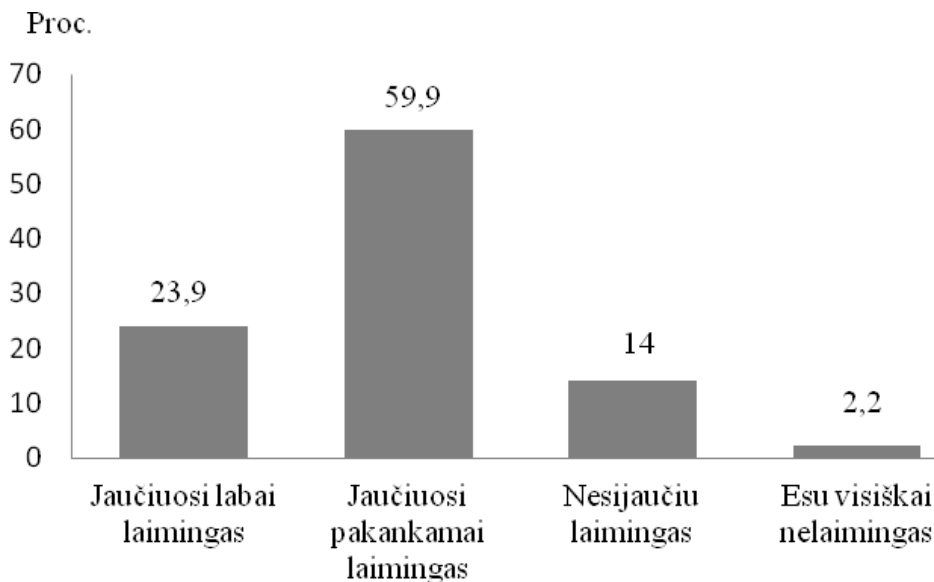
*** $p<0,001$.

* $p<0,05$, palyginus su nedalyvavusiais patyčių procese

4.2.2 pav. Sveikatos sutrikimų dažnis (proc.), priklausomai nuo paauglių vaidmens patyčių metu, 2008 m.

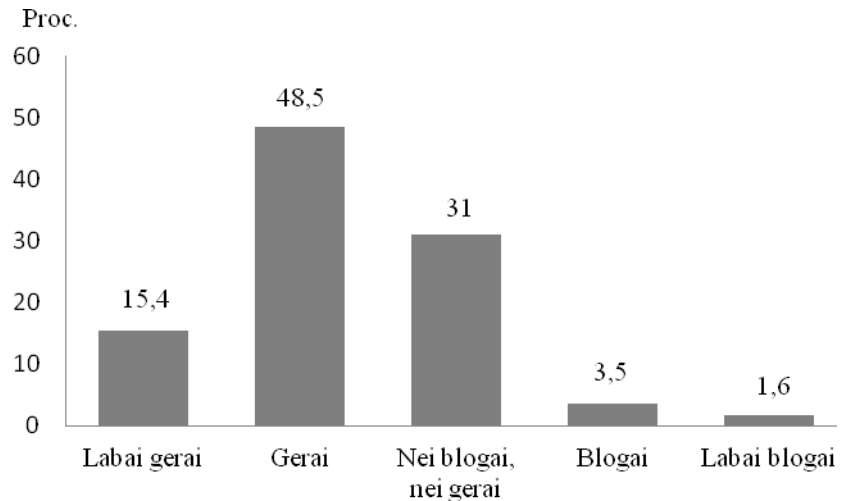
Mokinių buvo prašoma atsakyti, kaip jie jaučiasi galvodami apie savo dabartinį gyvenimą. Pirmajame tyrime (2008 m.) buvo nustatyta, kad 23,9 proc. mokinių jautėsi labai laimingi, 59,9 proc. – pakankamai laimingi, 14,0 proc. – nesijautė laimingi ir 2,2 proc. atsakė, kad visiškai nelaimingi (4.2.3 pav.). Tuo remiantis tiriamieji buvo skirstomi į laimingus mokinius (83,8 proc.) ir nelaimingus (16,2 proc.).

4.2.3 pav. Mokinių skirstinys pagal jų laimingumo jausmą (proc.) 2008 m.

Atlikta analizė parodė, kad tarp tų mokinių, kurie retai patirdavo patyčias, nelaimingais jautėsi 12,2 proc. mokinių, o kurie prisipažino dažnai patiriantys patyčias – 30,9 proc. ($p < 0,001$). Taigi galime teigti, kad mokiniai, patyrę dažnas patyčias, palyginus su kitais, turėjo daugiau nei 3 kartus ($GS=3,21$; 95 proc. PI 2,36-4,36) didesnę galimybę būti nelaimingais.

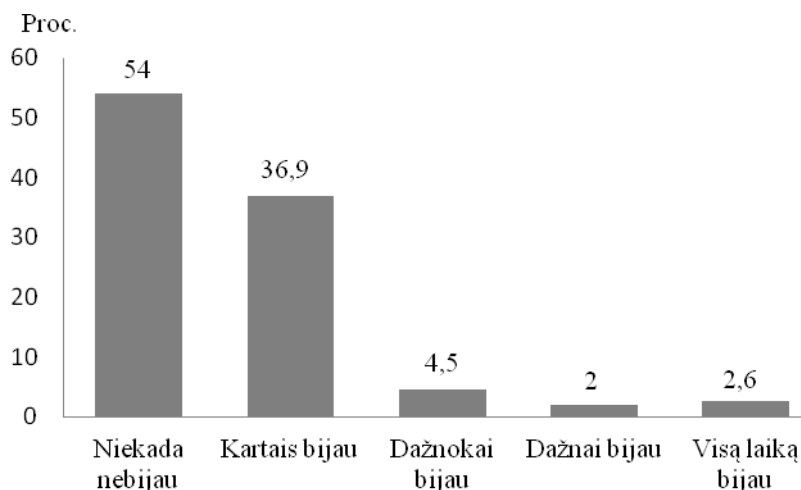
Analizuodami mokinių psichologinę būseną, vertinome ir jų savijautą mokykloje. Paaiškėjo, kad 63,9 proc. jaučiasi mokykloje gerai ir net labai gerai, tačiau 5,1 proc. respondentų atsakė, kad mokykloje jaučiasi blogai ir labai blogai, o 31,0 proc. – jaučiasi nei blogai, nei gerai (4.2.4 pav.).

4.2.4 pav. Mokinių skirstinys pagal savijautą mokykloje (proc.) 2008 m.

Mokinių savijauta mokykloje gali būti susijusi su patyčių baime. Todėl buvo svarbu sužinoti, ar dažnai jie bijo, kad patirs patyčias iš kitų mokinių. Atsakymų pasiskirstymas rodo, kad 9,1 proc. mokinių dažnai jaučia baimę, galvodami, jog iš jų gali tyčiotis kiti mokiniai, 36,9 proc. kartais bijo, likusieji (54,0 proc.) neturėjo baimės jausmo dėl patyčių (4.2.5 pav.).

Apklauso duomenys atskleidė ir daugiau mokinių psichologinės savijautos problemų, kurios gali būti susijusios su patyčių apraiškomis mokykloje. Buvo nustatyta, kad 16,0 proc. mokinių sunku susirasti draugų, 18,7 proc. jautėsi vieniši. Taikant Antanovskio vidinės darnos skalę, buvo išaiškinta, kad beveik trečdalis (29,6 proc.) mokinių pasižymi žema vidine darna. Beveik tiek pat (29,8 proc.) – būdingas žemas savęs vertinimas. Kas trečias mokinys (32,3 proc.) prisipažino prastu mokymusi, t. y., kad jo yra žemas mokymosi vidurkis. 2008 m. tyrime dalyvavusių mokinių psichologinės savijautos ir mokymosi rodmenys susumuoti 4.2.9 lentelėje.

4.2.5 pav. Mokinių skirstinys pagal baimės jausmą mokykloje (proc.) 2008 m.

4.2.9 lentelė. Mokinių psichologinės savijautos ir mokymosi rodmenų vertinimas, 2008 m.

Psichologinės savijautos rodmenys	Abs. sk.	Proc.
Žemas mokymosi vidurkis	444	32,3
Nelaimingas	223	16,2
Vienišas	257	18,7
Sunku susirasti draugų	219	16,0
Blogai jaučiasi mokykloje	70	5,1
Žema vidinė darna	405	29,6
Žemas savęs vertinimas	407	29,8

Palyginę dažnas patyčias mokykloje patiriančių ir nepatiriančių mokinių grupes, suradome reikšmingus savęs vertinimo, vidinės darnos ir kitų psichologinės savijautos rodmenų skirtumus tarp šių grupių (4.2.11 lentelė). Logistinė regresinė analizė leidžia teigti, kad mokiniai, pasižymintys aukšta saviverte, turi 2 kartus mažesnę galimybę patirti patyčias nei turintys žemą savivertę. Kylant vidinei darnai, mažėja galimybė patirti patyčias: vidutinės vidinės darnos mokiniai turi 1,5 kartus mažesnę galimybę patirti patyčias, o aukštos vidinės darnos – 2,9 kartus mažesnę galimybę nei žemos vidinės

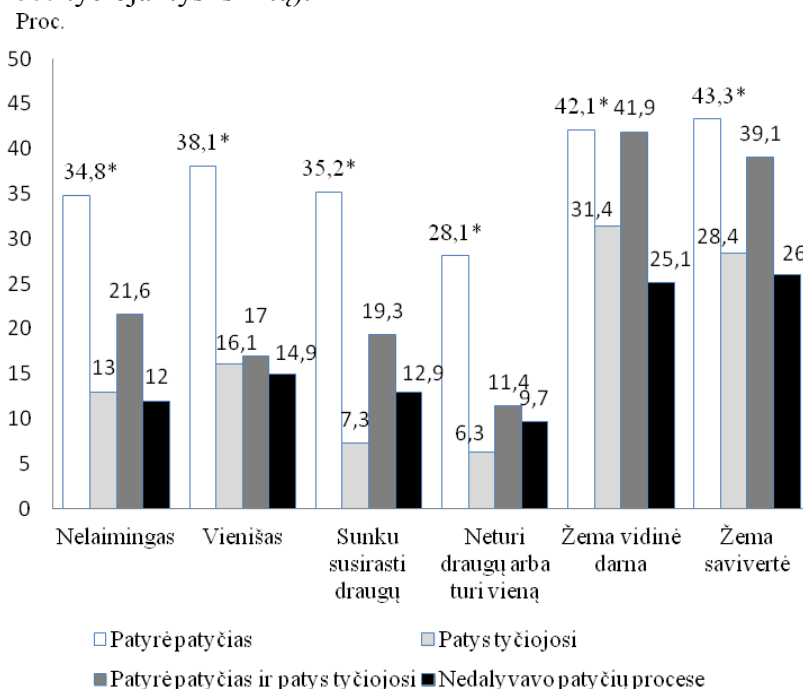
darnos vaikai. Mokiniai, kurie dažnai jaučiasi vieniši, patyčias patiria apie du kartus dažniau nei tie, kurie nesijaučia vieniši (atitinkamai 37,0 proc. ir 18,2 proc.; $p < 0,001$), o GS įvertis šiems rodmenims buvo 2,64 (95 proc. PI 1,96-3,54). Jei vaikui sunku susirasti draugų, tai atliktos apklausos duomenys rodo, kad jam 3,25 (95 proc. PI 2,39-4,42) karto padidėja dažnų patyčių galimybė. Prasta savijauta mokykloje itin stipriai susijusi su dažnai patiriamomis patyčiomis (GS=6,13; 95 proc. PI 3,73-10,08). Kaip jau minėjome, mokiniai, patyrę dažnas patyčias, palyginus su kitais, turėjo daugiau nei 3 kartus (GS=3,21; 95 proc. PI 2,36-4,36) didesnę galimybę būti nelaimingais. Atlikta analizė taip pat parodė (nors ryšio statistinis įvertinimas nebuvo reikšmingas), kad geriau besimokantys vaikai dažniau nei prasčiau besimokantys gali tapti patyčių aukomis.

4.2.11 lentelė. *Mokinių patyčių galimybių santykiai (GS), atsižvelgiant į psichologinę savijautą ir mokymosi vidurkį, 2008 m.*

Psichologinės savijautos rodmenys	Nepatiria patyčių n (proc.)	Patiria patyčias n (proc.)	GS (95 proc. PI)
Jaučiuosi, galvodamas apie dabartinį gyvenimą: laimingas nelaimingas	941 (82,0) 131 (58,7)	206 (18,0) 92 (41,3)	1 3,21 (2,36-4,36)***
Savęs vertinimo skalė: žemiausio vertinimo tercilė vidutinio vertinimo tercilė aukščiausio vertinimo tercilė	283 (69,5) 413 (81,8) 374 (82,6)	124 (30,5) 92 (18,2) 79 (17,4)	1 0,51 (0,37-0,69)*** 0,48 (0,35-0,67)***
Vidinės darnos skalė: žemiausios vidinės darnos tercilė vidutinės vidinės darnos tercilė aukščiausios vidinės darnos tercilė	281 (69,4) 357 (77,3) 433 (86,8)	124 (30,6) 105 (22,7) 66 (13,2)	1 0,67 (0,49-0,90)** 0,35 (0,25-0,48)***
Vienišumas: retai dažnai	912 (81,8) 162 (63,0)	203 (18,2) 95 (37,0)	1 2,64 (1,96-3,54)***
Sunku susirasti draugų: lengva sunku	946 (82,0) 128 (58,4)	207 (18,0) 91 (41,6)	1 3,25 (2,39-4,42)***
Jaučiuosi mokykloje: gerai blogai	1046 (80,3) 28 (40,0)	256 (19,7) 42 (60,0)	1 6,13 (3,73-10,08)***
Mokymosi vidurkis: aukštas žemas	336 (75,7) 738 (68,0)	108 (24,3) 190 (20,5)	1 0,80 (0,61-1,05)

** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Vertindami patyčių poveikį psichologinei mokinių savijautai taip pat palyginome patyrusių patyčias, besityčiojančių, dalyvaujančių patyčiose ir tampančių jų aukomis, bei mokinių, kurie nedalyvavo patyčiose ir nebuvo jų aukomis, psichologinės savijautos rodiklius (4.2.7 pav.). Patyrusių patyčias ir tų, kurie tyčiojasi bei tampa aukomis, psichologinė savijauta buvo blogesnė, palyginus su tais, kurie nepatiria patyčių. Mokiniai, kurie tyčiojasi iš kitų, psichologiškai jautėsi pakankamai stiprūs, jų psichologinės savijautos rodikliai nedaug skyrėsi nuo patyčiose nedalyvaujančių mokinių, išskyrus dažniau nustatytą žemą vidinę darną (31,4 proc. ir 25,1 proc., atitinkamai tarp dažnai besityčiojančių iš kitų mokinių ir patyčių procese nedalyvaujančių mokinių; $p < 0,05$). Iš visų keturių mokinių grupių mažiausiai problemų dėl draugų susiradimo ir jų turėjimo turėjo besityčiojantys iš kitų mokiniai. Reikšmingai dažniau jautėsi nelaimingais ir vienišais, buvo sunku susirasti draugų ir jų beveik neturėjo tik mokiniai, patiriantys patyčias. Tuo tarpu žema vidinė darną ir žema savivertė reikšmingai dažniau pasižymėjo dvi mokinių grupės – patiriantys patyčias ir dalyvaujantys abipusėse patyčiose (patiriantys dažnas patyčias ir patys dažnai besityčiojantys iš kitų).

* $p < 0,05$ palyginus su nedalyvavusiais patyčių procese

4.2.7 pav. Psichologinės mokinių savijautos rodmenų dažnis (proc.), priklausomai nuo paauglių vaidmens patyčių metu, 2008 m.

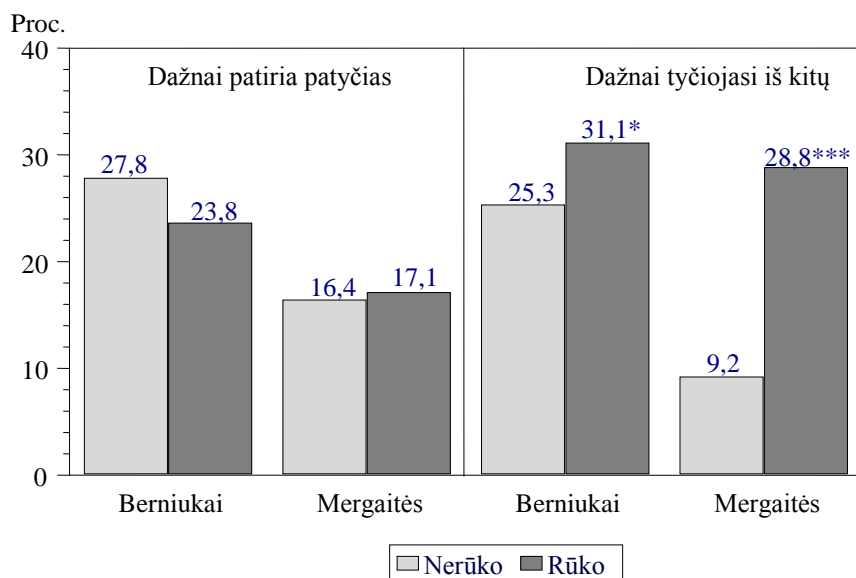
Įvertinus patyčių sąsajas su sveikatos ir psichologinės savijautos rodikliais, galima padaryti išvadą, jog šios sąsajos yra stiprios. Mokykloje pasireiškiančios patyčios yra susijusios su blogesniu mokinių savo sveikatos vertinimu, dažnesniais sveikatos sutrikimais, mažesniu pasitenkinimu gyvenimu bei prastesniais psichologinės savijautos rodikliais. Mokiniai, patyrę dažnas patyčias, palyginus su patyčių nepatyrusiais, turėjo 2,42 (95 proc. PI 1,80-3,26) karto didesnę galimybę vertinti savo sveikatą ne itin gerai, 3,21 (95 proc. PI 2,36-4,36) karto didesnę galimybę jaustis nelaimingais. Abipusėse patyčiose dalyvavę mokiniai pasižymėjo silpnesne vidine darna ir žemesne saviverte. Mokiniai, kurie vien tik tyčiojosi iš kitų, jautėsi pakankamai sveiki ir psichologiškai stiprūs, jų psichologinės savijautos rodikliai nedaug skyrėsi nuo patyčiose nedalyvaujančių mokinių.

4.3. Patyčių sąsajos su rūkymu ir alkoholinių gėrimų vartojimu

Tarp apklausoje dalyvavusių mokinių 65,6 proc. berniukų ir 59,0 proc. mergaičių ($p < 0,001$) prisipažino, kad jau yra pabandę rūkyti. Kad dabartiniu metu visiškai nerūko teigė 74,3 proc. berniukų ir 78,6 proc. mergaičių. Likusieji, 25,7 proc. berniukų ir 21,4 proc. mergaičių, prisipažino, kad rūko (16,5 proc. berniukų ir 12,0 proc. mergaičių prisipažino, kad rūko reguliariai; 9,2 proc. berniukų ir 9,6 proc. mergaičių – rūko rečiau nei kartą per savaitę).

Siekdami įvertinti rūkymo įpročių ryšius su patyčiomis, palyginome jų dažnį tarp nerūkančių ir rūkančių mokinių (4.3.1 pav.). Nustatėme, kad patiriančių patyčias mokinių dalys, tarp nerūkančiųjų ir rūkančiųjų, reikšmingai nesiskyrė. Tai patvirtino ir apskaičiuoti galimybių santykiai (4.3.1 lentelė). Šie įverčiai parodė, kad nėra statistiškai reikšmingo ryšio tarp rūkymo ir patiriamų patyčių, nors aptikta tendencija, kad iš rūkančių berniukų mažiau tyčiojama (rūkančių berniukų galimybė patirti dažnas patyčias buvo 1,3 karto mažesnė nei nerūkančių).

Tuo tarpu rūkymas ir tyčiojimasis iš kitų mokinių buvo itin reikšmingai susiję. Rūkantys mokiniai dažniau tyčiojosi iš kitų: berniukų galimybė tyčiotis buvo 1,5 karto (95 proc. PI (1,05-2,23)), o mergaičių – 4 kartus (95 proc. PI 2,56-6,48) didesnė nei nerūkančių.

* $p < 0,05$; *** $p < 0,001$

4.3.1 pav. Berniukų ir mergaičių, kurie dažnai patiria patyčias arba patys tyčiojasi iš kitų, (proc.), atsižvelgiant į rūkymą, 2008 m.

4.3.1 lentelė. Berniukų ir mergaičių patyčių galimybių santykiai (GS), atsižvelgiant į rūkymą 2008 m.

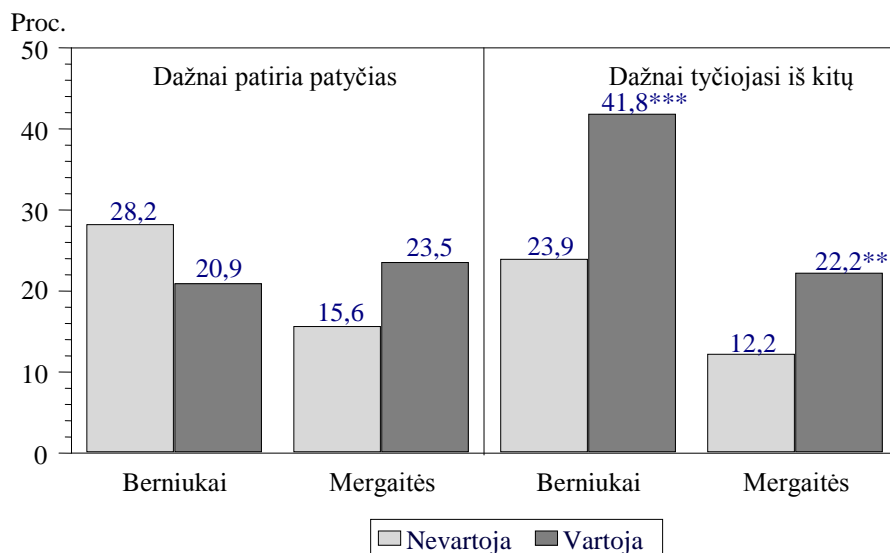
	Berniukai		Mergaitės	
	Patyčiose dalyvaujančių mokinių dalis (proc.)	GS (95 proc. PI)	Patyčiose dalyvaujančių mokinių dalis (proc.)	GS (95 proc. PI)
Dažnai patiria patyčias				
Nerūko	27,8	1	16,4	1
Rūko	23,8	0,75 (0,50-1,12)	17,1	1,04 (0,63-1,72)
Dažnai tyčiojasi iš kitų				
Nerūko	25,3	1	9,2	1
Rūko	31,1	1,53 (1,05-2,23) **	28,8	4,07 (2,56-6,48) ***

** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Vykdamas apklausas taip pat buvo domėtasi, ar paaugliai vartoja alkoholinius gėrimus. Klausta, ar dažnai jie geria atskiras alkoholinių gėrimų rūšis (alų, vyną, šampaną, stiprius alkoholinius gėrimus ir pastaruoju metu parduotuvėse pasirodžiusią naują alkoholinių gėrimų rūšį –

alkoholinius kokteilius). Jei nors vieną iš šių gėrimų tiriamasis prisipažino gėrięs nors kartą per savaitę, tai jis buvo priskiriamas reguliariai vartojančių alkoholinius gėrimus grupei. Pasirodo, kad tokių buvo 19,3 proc. berniukų ir 11,9 proc. mergaičių ($p < 0,001$).

Taip pat tiriamųjų buvo paklausta, ar kada nors per savo gyvenimą teko išgerti tiek alkoholinių gėrimų, kad pasijustų apsvaigę, o jei teko, tai kiek buvo tokių kartų. Surinkus duomenis paaiškėjo, kad apsvaigę nuo alkoholio ne vieną kartą (du ar daugiau kartų) jautėsi 39,5 proc. berniukų ir 30,0 proc. mergaičių ($p < 0,001$).

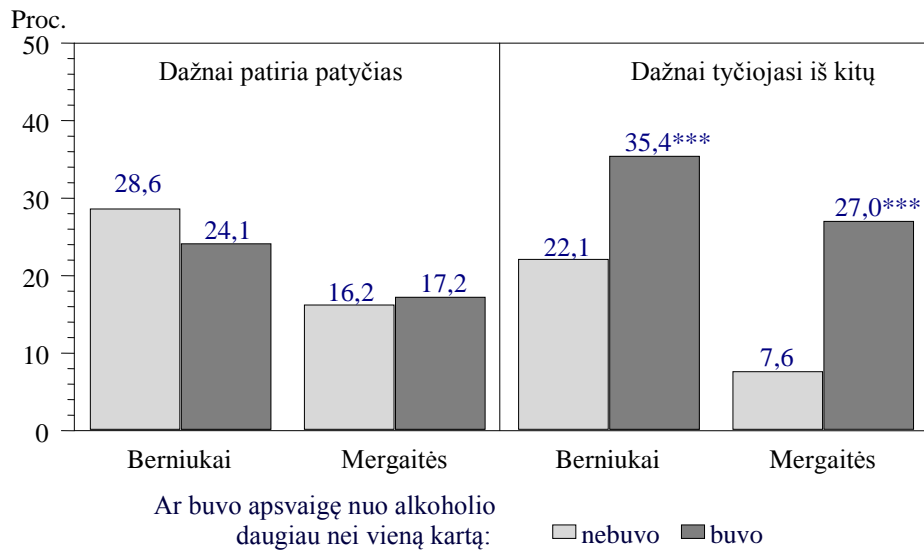

** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

4.3.2 pav. *Berniukų ir mergaičių, kurie dažnai patiria patyčias arba patys tyčiojasi iš kitų, (proc.), atsižvelgiant į reguliarų (nors kartą per savaitę) alkoholinių gėrimų vartojimą, 2008 m.*

Išanalizavę alkoholio vartojimo įpročių ryšius su patyčiomis, rezultatus pateikėme 4.3.2 ir 4.3.3 pav. bei 4.3.2 ir 4.3.3 lentelėse. Nustatyti dėsniumai buvo labai panašūs į jau aprašytuosius, kurie atskleidė patyčių ryšį su rūkymu. Šiuo atveju taip pat nepavyko nustatyti reikšmingo ryšio tarp dažnai patiriamų patyčių ir alkoholinių gėrimų vartojimo. Stebėta tik tendencija, kad alkoholiniais gėrimais piktnaudžiaujantys berniukai rečiau patiria patyčias. Tuo tarpu, vartojantys alkoholinius gėrimus, abiejų lyčių paaugliai buvo reikšmingai dažniau linkę tyčiotis iš kitų mokinių. Toks ryšys nustatytas ir nagrinėjant alkoholio vartojimo reguliarumą berniukams

GS=2,28 (95 proc. PI 1,54-3,39), mergaitėms GS=2,06 (95 proc. PI 1,16-3,67)), ir svaiginimąsi alkoholiu (berniukams GS=1,93 (95 proc. PI 1,37-2,70), mergaitėms GS=4,51 (95 proc. PI 2,85-7,14)).

*** p<0,001

4.3.3 pav. *Berنيukų ir mergaičių, kurie dažnai patiria patyčias arba patys tyčiojasi iš kitų, (proc.), tarp nebuvusių ir buvusių apsvaigusių nuo alkoholio daugiau nei vieną kartą per gyvenimą, 2008 m.*

4.3.2 lentelė. *Berنيukų ir mergaičių patyčių galimybių santykiai (GS), atsižvelgiant į reguliarių (nors kartą per savaitę) alkoholinių gėrimų vartojimą, 2008 m.*

	Berniukai		Mergaitės	
	Patyčiose dalyvaujančių mokinių dalis (proc.)	GS (95 proc. PI)	Patyčiose dalyvaujančių mokinių dalis (proc.)	GS (95 proc. PI)
Patiria patyčias				
Vartoja nereguliariai	28,2	1	15,6	1
Vartoja reguliariai	20,9	0,67 (0,43-1,06)	23,5	1,66 (0,94-2,91)
Tyčiojasi iš kitų				
Vartoja nereguliariai	23,9	1	12,2	1
Vartoja reguliariai	41,8	2,28 (1,54-3,39) ***	22,2	2,06 (1,16-3,67) **

**p<0,01; ***p<0,001.

4.3.3 lentelė. Berniukų ir mergaičių patyčių galimybių santykiai (GS), tarp nebuvusių ir buvusių apsvaigusiu nuo alkoholio daugiau nei vieną kartą per gyvenimą, 2008 m.

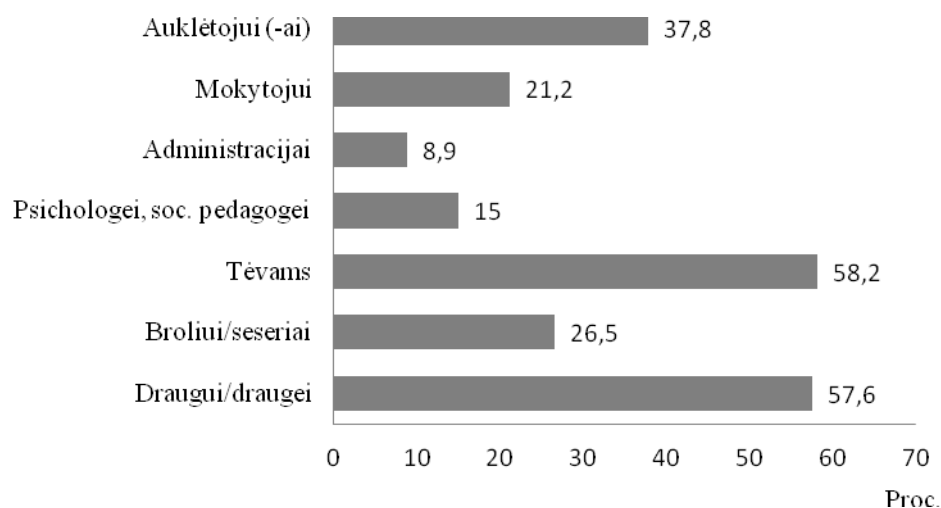
	Berniukai		Mergaitės	
	Patyčiose dalyvaujančių mokinių dalis (proc.)	GS (95 proc. PI)	Patyčiose dalyvaujančių mokinių dalis (proc.)	GS (95 proc. PI)
Patiria patyčias				
Nebuvo apsvaigę	28,6	1	16,2	1
Buvo apsvaigę	24,1	0,79 (0,56-1,12)	17,2	1,08 (0,70-1,67)
Tyčiojasi iš kitų				
Nebuvo apsvaigę	22,1	1	7,6	1
Buvo apsvaigę	35,4	1,93 (1,37-2,70) ***	27,0	4,51 (2,85-7,14)***

***p<0,001.

Apžvelgus tyrimo rezultatus galima teigti, kad patyčių apraiškos mokykloje turi reikšmingų sąsajų su nepriimtinu mokinių elgesiu – rūkymu ir alkoholinių gėrimų vartojimu. Rūkantys ir alkoholinius gėrimus vartojantys paaugliai dažniau tyčiojasi iš savo bendraamžių (priklausomai nuo lyties ir nepriimtino elgesio pobūdžio GS kito nuo 1,5 iki 4,5). Patiriamų patyčių galimybė reikšmingai nepriklausė nuo rūkymo ir alkoholinių gėrimų vartojimo (stebėta tik tendencija, kad tokio elgesio berniukai rečiau patiria patyčias).

4.4. Mokinių ir suaugusiųjų vaidmuo patyčių situacijose

Siekiant išspręsti patyčių problemą, reikalingas aktyvus mokytojų, mokyklos administracijos, tėvų ir mokinių bendradarbiavimas, nešališkas požiūris į patyčias. Todėl, vykdydami tyrimą, siekėme sužinoti, kiek patyčias patyrusių mokinių pasisako apie savo problemas. Apklausa parodė, kad iš 294 mokinių, per praėjusius 2 mėnesius patyrusių patyčias mokykloje, apie pusę pasisakė tėvams ir draugui/draugei (atitinkamai 58,2 proc. ir 57,6 proc.), auklėtojui (-ai) – 37,8 proc., broliui arba seserei – 26,5 proc. (4.4.1 pav.). Labai nedaug mokinių apie patirtas patyčias pasisako mokykloje dirbančiam psichologui, socialiniam pedagogui (15,0 proc.) ir administracijai (8,9 proc.).

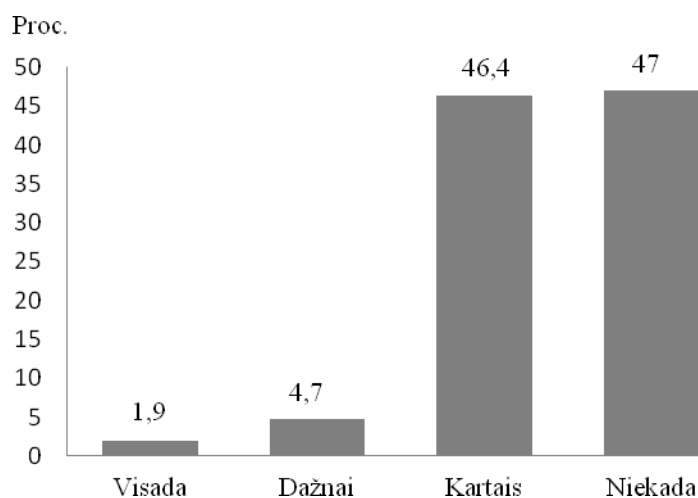
4.4.1 pav. Mokiniai, kurie apie patirtas patyčias pasisako kitam asmeniui (proc.), 2008 m.; n=294

Bendraamžiai gali padėti paaugliui išvengti patyčių arba jas lengviau išgyventi. Todėl buvo įdomu analizuoti, kaip mokiniai reaguoja matydami, jog yra skriaudžiamas jų bendraamžis; ar stengiasi padėti draugui. Tiriamųjų atsakymų skirstinys pateiktas 4.4.1 lentelėje. Pasirodo, kad tik kas ketvirtas mokinys (25,5 proc.) stengtųsi skriaudžiamajam vienu ar kitu būdu padėti. Šiuo atveju patiriantys ir nepatiriantys patyčias skirtingai reaguoja į kitų mokinių patyčias – iš pastarųjų pagalbos galima tikėtis dažniau nei iš nepatiriančių patyčias (atitinkamai 26,3 proc. ir 22,9 proc.). Palyginti daug mokinių, stebėdami patyčias, nieko nedaro, nors vieni iš jų mano, kad patyčios nėra geras dalykas (tokių mokinių buvo 26,0 proc.), kiti mano, jog turėtų padėti (tokių mokinių buvo 21,3 proc.). Pastarojoje grupėje patiriantys patyčias tokios nuomonės laikėsi dažniau negu nepatiriantys (29,3 proc. ir 19,2 proc.). Taigi dažnai patiriantys patyčias mokiniai labiau norėtų padėti patyčiose skriaudžiamiesiems, tačiau tai daro rečiau, galbūt todėl, kad išvengtų ir taip jau dažnai patiriamų patyčių.

4.4.1 lentelė. Mokinių, patiriančių ir nepatiriančių patyčias, reagavimo būdai į skriaudžiamą mokinį 2008 m.

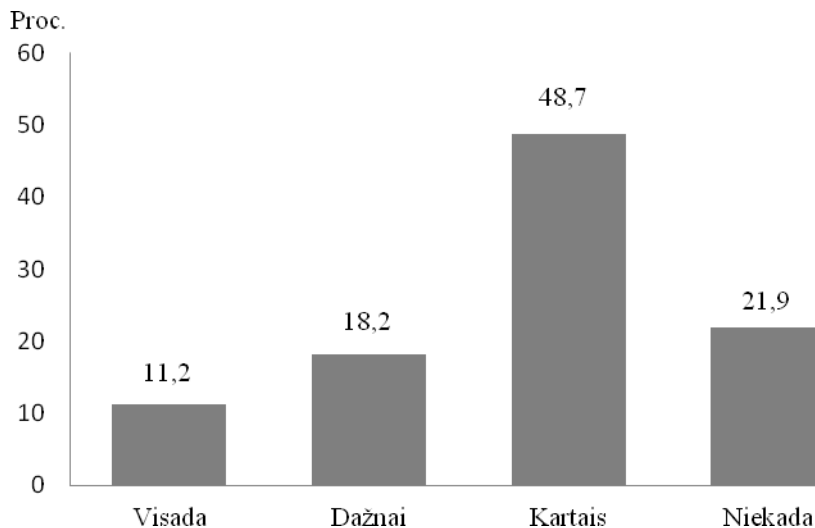
Reagavimo į skriaudžiamą mokinį būdai	Visi tiriamieji n (proc.)	Nepatiria patyčių n (proc.)	Patiria patyčias n (proc.)
Aš niekada nepastebėjau, kad mano amžiaus mokiniai būtų skriaudžiami	154 (11,2)	139 (13,0)	15 (5,1)
Aš prisidedu prie skriaudėjo	43 (3,1)	36 (3,4)	7 (2,4)
Aš nieko nedarau, bet manau, kad tyčiojimas nėra geras dalykas	357 (26,0)	279 (26,0)	77 (25,9)
Aš paprasčiausiai stebiu, kas vyksta	147 (10,7)	111 (10,3)	36 (12,1)
Aš nieko nedarau, bet manau, kad turėčiau padėti tam mokiniui, iš kurio tyčiojasi	293 (21,3)	206 (19,2)	87 (29,3)
Aš stengiuosi padėti skriaudžiamam mokiniui vienu ar kitu būdu	350 (25,5)	282 (26,3)	68 (22,9)
Kaip nors kitaip	27 (2,0)	20 (1,9)	7(2,4)
$\chi^2=26,7$; lls=6; p<0,001.			

Mokiniams taip pat buvo pateiktas klausimas, ar dažnai kiti mokiniai bando sustabdyti patyčias. Išanalizavus atsakymus rasta, kad visada arba dažnai kitų mokinių tyčiojimosi stabdyme dalyvauja tik 6,6 proc. respondentų. Kartais patyčias stabdo 46,4 proc. ir niekada 47,0 proc. mokinių (4.4.2 pav.).

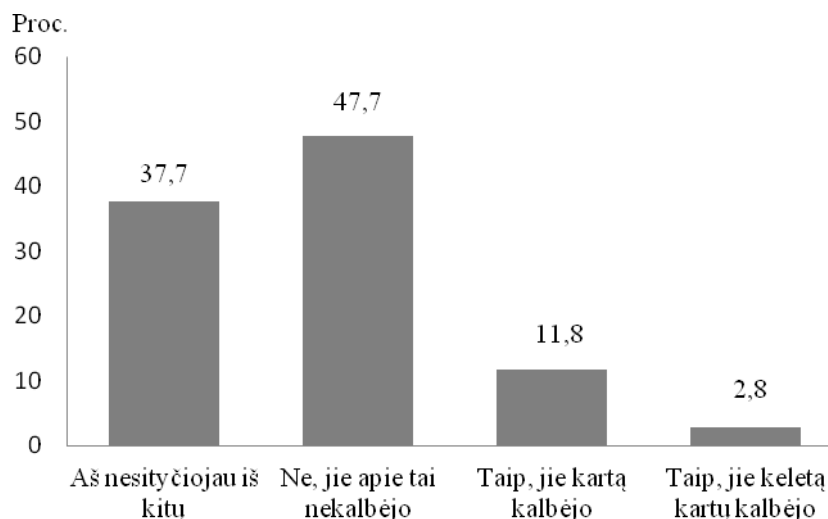
4.4.2 pav. Patyčias patyrusių mokinių atsakymų apie kitų vaikų dalyvavimą stabdant patyčias mokykloje pasiskirstymas (proc.), 2008 m.; n=294

Sprendžiant patyčių problemą, svarbus vaidmuo tenka suaugusiems. Mokiniam buvo pateiktas klausimas „Kaip dažnai mokytojai ar kiti suaugę mokykloje bando stabdyti patyčias?“ Atsakymų į šį klausimą skirstinys pateiktas 4.4.3 pav. Mokytojų ar kitų suaugusiųjų, esančių mokykloje, nesikišimą į patyčias nurodė 21,9 proc. tiriamųjų. Mokinių nuomone, kartais patyčias stabdo 48,7 proc. suaugusiųjų; kiti suaugusieji, kaip nurodė 29,4 proc. apklaustųjų, patyčias stabdo aktyviai, t. y. dažnai arba visada.

4.4.3 pav. Patyčias patyrusių mokinių nuomonė apie suaugusiųjų aktyvumą stabdant patyčias mokykloje (proc.), 2008 m.; n=294

Beveik pusės mokinių atsakymų rezultatai rodo, kad per mokslo metus auklėtojas, mokytojai bei kiti darbuotojai nesikalbėjo su besityčiojančiais iš kitų mokiniams (4.4.4 pav.). Tik nedaugelis vaikų (14,6 proc.) nurodė, kad mokytojai ar kitas personalas kalbėjosi su jais apie patyčias, kai jie tyčiodavosi iš kitų mokinių.

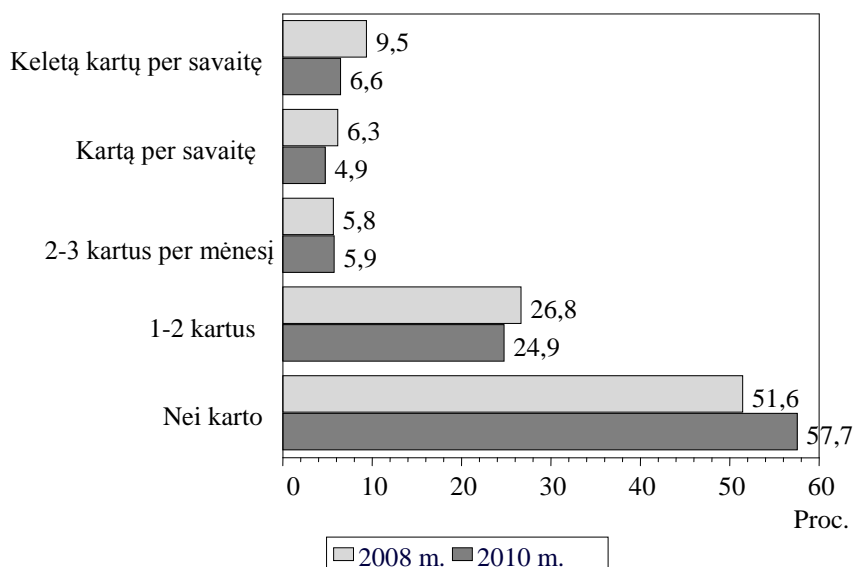
4.4.4 pav. Tiriamųjų atsakymai apie suaugusiųjų pokalbius su vaikais, kai šie tyčiodavosi iš kitų mokinių, (proc.) 2008 m.

Apibendrinant gautus rezultatus galima teigti, kad mokykloje dirbantys suaugusieji nepakankamai skiria dėmesio mokinių patyčioms, o ir patys vaikai nėra linkę jiems pasisakyti apie patirtas patyčias bei padėti bendraamžiams.

4.5. Patyčių paplitimas ir formos pakartotiniame tyrime (2010 m.) bei pokyčių palyginimas su pradinio tyrimo duomenimis (2008 m.)

2010 m. atlikus pakartotinę mokinių apklausą 10 Kauno miesto mokyklų, buvo iškeltas uždavinys palyginti šio tyrimo rezultatus su 2008 m. rezultatais, pateiktais ankstesniuose šio darbo skyriuose.

4.5.1 pav. palyginta, kaip dažnai mokiniai patyrė patyčias 2008 m. ir 2010 m. Matome, kad pirmojo tyrimo duomenimis (4.1 skyrelis), per praėjusius du mėnesius nė karto patyčių nebuvo patyrę 51,6 proc. mokinių. Antrojo tyrimo metu tokių mokinių buvo daugiau – 57,7 proc. ($p=0,001$). Lygindami mokinių, kurie dažnai (2-3 kartus per mėnesį ar dažniau) buvo patyrę patyčias, procentus, radome, kad antrajame tyrime tokių mokinių dalis buvo sumažėjusi (nuo 21,6 proc. 2008 m. iki 17,4 proc. 2010 m.; $p=0,004$).

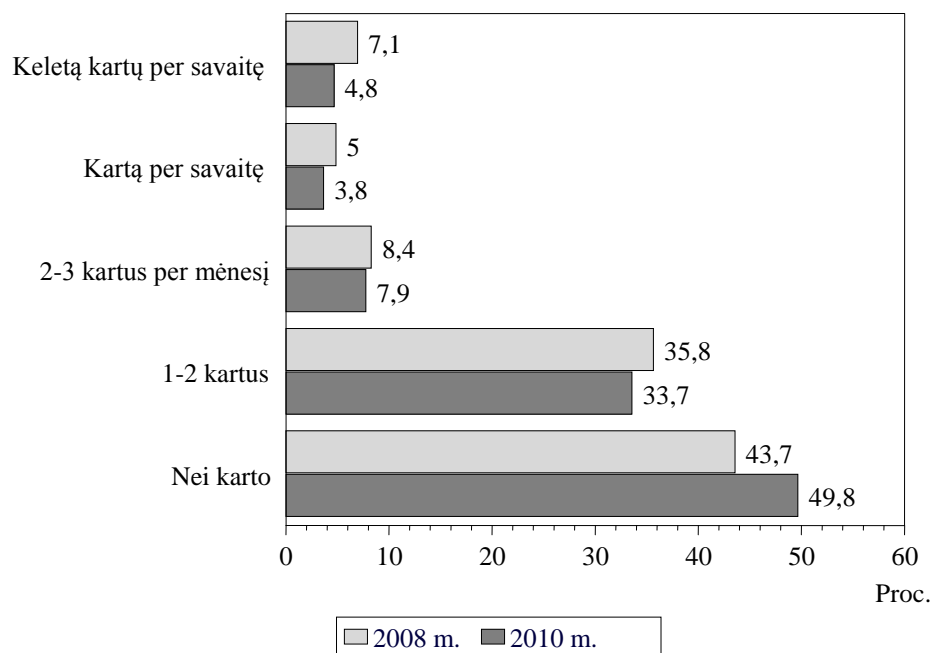
$\chi^2=15,73$; lls=4; p=0,003

4.5.1 pav. Mokinių skirstinys pagal patirtų patyčių dažnumą (proc.), 2008 m. ir 2010 m.

Pakartotinai atliktame 2010 m. tyrime atsispindi ir tyčiojimosi iš kitų apraiškų skaičiaus sumažėjimas (4.5.2 pav.). Mokinių, kurie prisipažino dažnai tyčiojėsi iš kitų mokinių, dalis sumažėjo nuo 20,5 proc. (2008 m.) iki 16,5 proc. (2010 m.; p=0,007). Pakartotiniame tyrime 1,2 karto daugiau mokinių nurodė iš viso nesityčioję iš kitų: atitinkamai 43,7 proc. (2008 m.) ir 49,8 proc. (2010 m.; p=0,001).

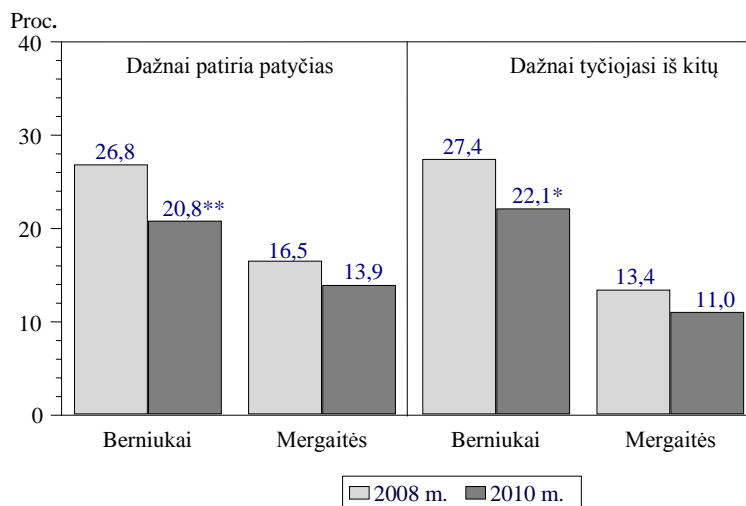
Nagrinėjant dažnai patiriančių ir besityčiojančių iš kitų mokinių dalių pokyčius per tyrimo laikotarpį, pastebėta, kad reikšmingesni pokyčiai buvo tarp berniukų (4.5.3 pav.).

Aprašytieji pokyčiai atsispindėjo ir tiriamųjų grupėse, sudarytose atsižvelgiant į mokinių vaidmenį patyčių procese (4.5.1 lentelė). Tačiau iš turimų duomenų sunku spręsti, kurioje iš tiriamųjų grupių (t. y. patiriančių patyčias, tik besityčiojančių iš kitų, abipusiai dalyvaujančių patyčių procese) labiau sumažėjo patyčių paplitimas.

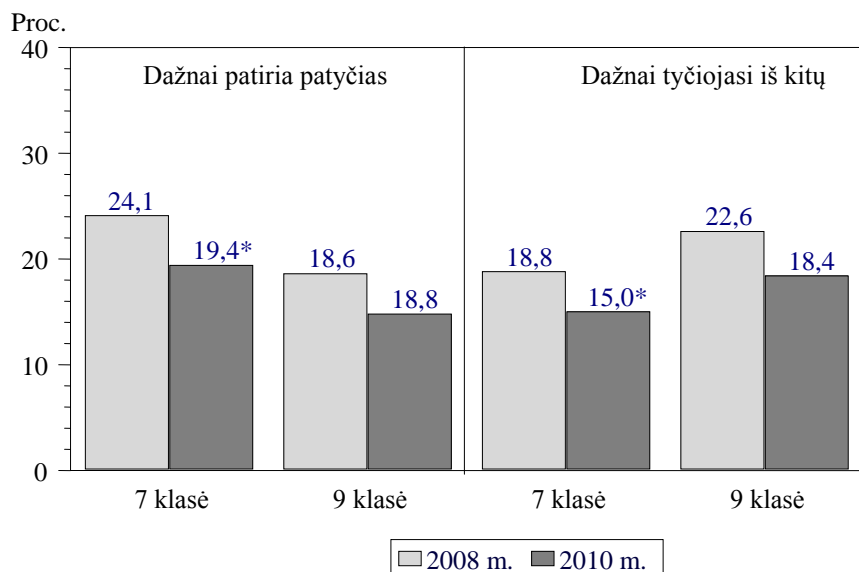
$\chi^2=14,97$; lls=4; p=0,005

4.5.2 pav. Mokinių skirstinys pagal tyčiojimosi iš kitų dažnumą (proc.), 2008 m. ir 2010 m.

* p<0,05; ** p<0,01

4.5.3 pav. Mokinių, kurie dažnai patiria patyčias arba patys dažnai tyčiojasi iš kitų, skirstinys (proc.) 2008 m. ir 2010 m., atsižvelgiant į tiriamųjų lytį

* p<0,05

4.5.4 pav. Mokinių, dažnai patiriančių patyčias arba dažnai besityčiojančių iš kitų, palyginimas (proc.) 2008 m. ir 2010 m., atsižvelgiant į tiriamųjų klases

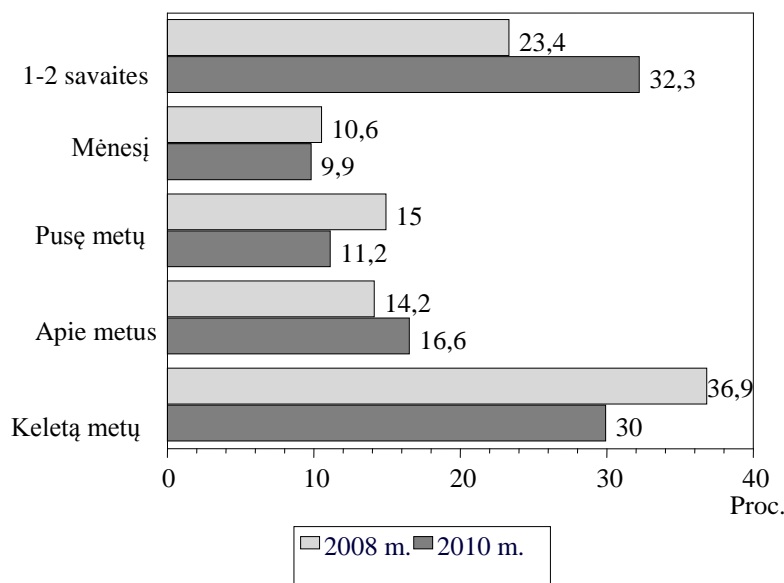
4.5.1 lentelė. Mokinių pasiskirstymas pagal vaidmenį patyčių procese 2008 m. ir 2010 m.

Atsakymų variantai	2008 m. (n=1374)		2010 m. (n=1417)	
	Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.
Patyrė tik dažnas patyčias	210	15,3	186	13,1
Tik patys dažnai tyčiojosi iš kitų	192	14,0	174	12,3
Patyrė dažnas patyčias ir patys dažnai tyčiojosi iš kitų	88	6,4	60	4,2
Iš viso	490	35,7	420	29,6

$\chi^2=2,27$; lls=2; p=0,322

Kiek metų kenčia vaikai nuo patiriamų patyčių mokykloje? Analizuojant dažnai patiriančių patyčias mokinių atsakymus paaiškėjo, kad kas trečias toks mokinys (33,8 proc.) patyčias patiria jau keletą metų. Kiti mokiniai nurodė, kad patyčias patyrė trumpesnę laiką. Palyginus 2008 m. ir 2010 m. apklausų duomenis galima pastebėti, kad patiriamų patyčių trukmė 2010 m. yra trumpesnė, nes padaugėjo mokinių, kurie skundėsi trumpa (vienos –

dviejų savaitių) patyčių istorija, ir sumažėjo tų vaikų, kurie nusiskundė, kad patiria patyčias jau keletą metų, dalis. Patiriančių patyčias keletą metų mokinių dalis sumažėjo 1,2 karto (4.5.5 pav.).

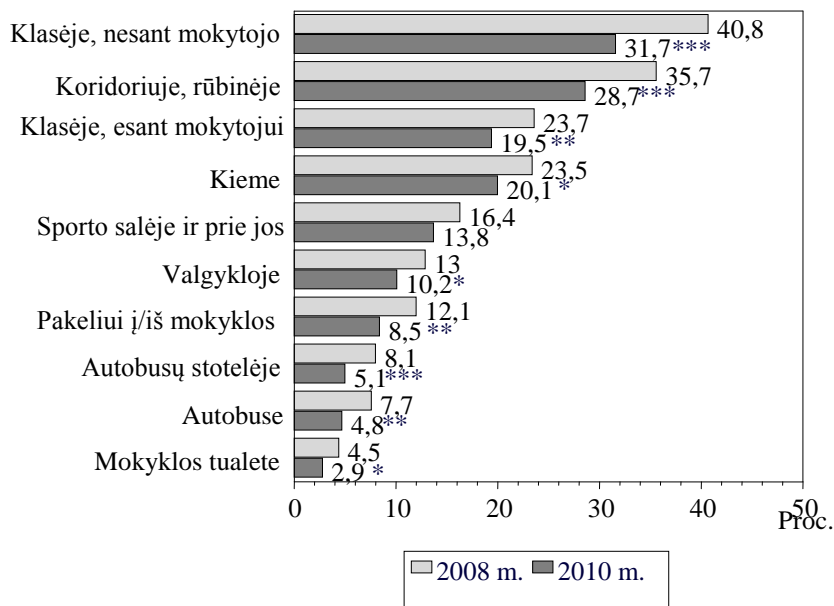

$\chi^2=7,09$; $lls=4$; $p=0,131$

4.5.5 pav. Mokinių skirstinys pagal patirtų patyčių trukmę (proc.) 2008 m. ($n=274$) ir 2010 m. ($n=223$)

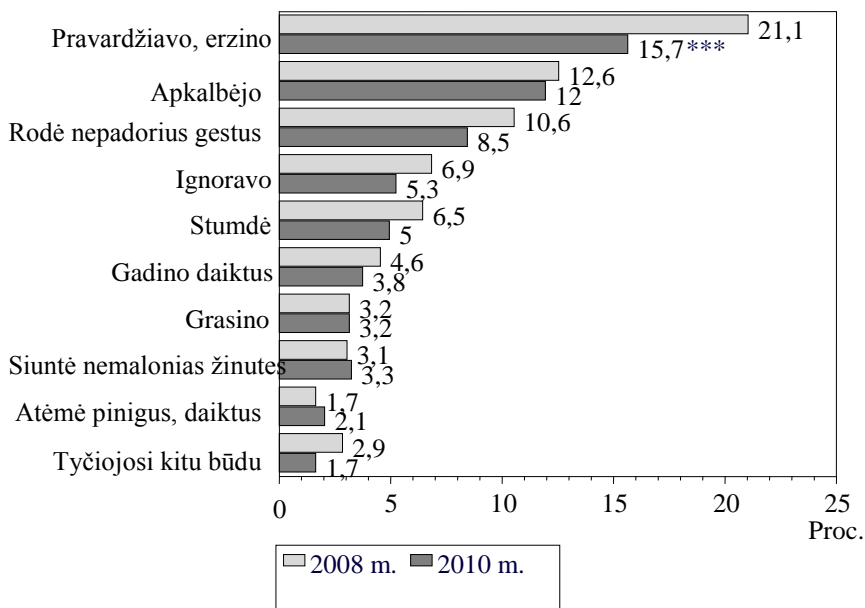
4.5.6 pav. pateikti duomenys rodo, kiek proc. sumažėjo patirtų patyčių įvairiose vietose. Akivaizdžiai (iki 1,3 karto) jų sumažėjo tose vietose, kur mokiniai daugumą laiko būna nestebimi mokytojų: klasėje (nuo 40,8 proc. iki 31,7 proc.; $p<0,001$), koridoriuje, rūbinėje (nuo 35,7 proc. iki 28,7 proc.; $p<0,001$). Remiantis mokinių apklausos duomenimis galima pastebėti, kad patyčių dažnis sumažėjo ir už mokyklos teritorijos ribų, pvz., pakeliui į mokyklą arba iš jos, vykstant autobusu arba troleibusu.

Analizuodami patyčių formas pastebėjome, kad mokiniai dažniausiai kenčia nuo verbalinių patyčių, kai juos kiti mokiniai užgauliai ir pašaipiai pravardžiuoja, erzina. Lyginant 2008 m. ir 2010 m. atliktų apklausų duomenis buvo pastebėta, kad tokių patyčių paplitimas yra reikšmingai sumažėjęs (nuo 21,1 proc. iki 15,7 proc.; $p<0,001$). Kitais būdais patirtų patyčių dažnis tarp šių tyrimų reikšmingai nesiskyrė (4.5.7 pav.).

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

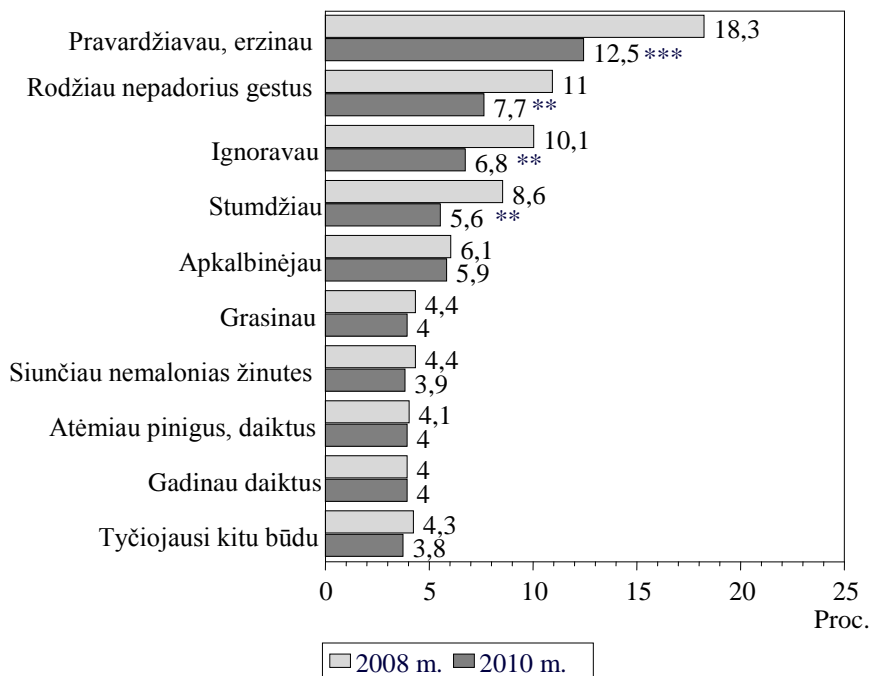
4.5.6 pav. Patirtų patyčių vieta (proc.) 2008 m. ir 2010 m.

*** $p < 0,001$

4.5.7 pav. Patirtų patyčių formų paplitimo (proc.) kitimas, remiantis 2008 m. ir 2010 m. duomenimis

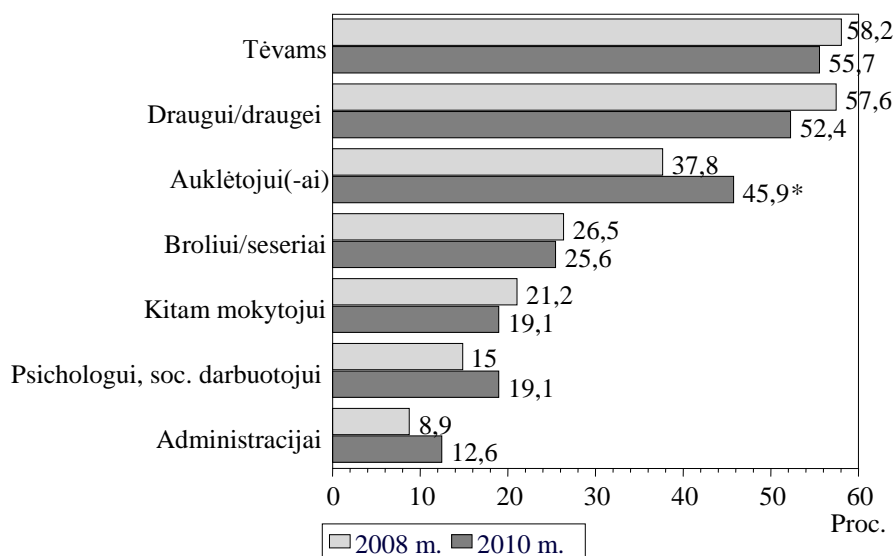
Nagrinėjant tyčiojimosi iš kitų būdus irgi buvo pastebėta, kad dažnas pravardžiavimasis tarp mokinių 2010 m. tapo retesnis: jo paplitimas sumažėjo nuo 18,3 proc. iki 12,5 proc. ($p < 0,001$). Aptiktas ir kitokių patyčių paplitimo sumažėjimas. Tiriamieji rečiau atsakė, kad tyčiodamiesi iš kitų rodė nepadorius gestus, ignoravo ar stumdė (pav. 4.5.8.). Kai kurie mokiniai nurodė, kad iš jų buvo tyčiojami keliais būdais; tokių mokinių dalis 2008 m. buvo 14,8 proc., 2010 m. – 9,6 proc. ($p < 0,05$).

** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

4.5.8 pav. Tyčiojimosi iš kitų formų paplitimo (proc.) kitimas, remiantis 2008 m. ir 2010 m. duomenimis

Sprendžiant problemą, pagrindinis vaidmuo tenka suaugusiems, todėl labai svarbu skatinti mokinius pasisakyti apie patiriamas skriaudas. Mūsų tyrimo duomenys rodo, kad, palyginus su 2008 m., 2010 m. mokiniai dažniau pasisako suaugusiems mokykloje (pvz., klasės auklėtojai (-ai), atitinkamai 37,8 proc. ir 45,9 proc.; $p < 0,05$). Pasisakančiųjų suaugusiems namuose, broliui ar seseriai šiek tiek sumažėjo (4.5.9 pav.).

* $p < 0,05$

4.5.9 pav. Mokinių, kurie apie patirtas patyčias pasisako kitam asmeniui, procentas 2008 m. ($n=294$) ir 2010 m. ($n=246$)

Pateiktieji duomenys rodo, kad dviejų metų stebėjimo laikotarpiu tyrime dalyvavusiose Kauno miesto mokyklose reikšmingai sumažėjo patyrusių patyčias ir inicijuojančių patyčias mokinių skaičius. Taip pat sumažėjo patyčių trukmė, keitėsi patyčių vieta ir būdai. Šie duomenys leidžia manyti, kad šiame skyriuje aprašytus teigiamus pokyčius galėjo lemti tyrimo laikotarpiu mokyklose pradėta įgyvendinti patyčių prevencijos programa. Šios hipotezės patikrinimui paskirtas kitas šio darbo uždavinys.

4.6. Patyčių prevencinės programos poveikio rezultatai

Siekiant įvertinti patyčių prevencinę programą, įgyvendintą dešimtyje Kauno miesto mokyklų, jos buvo suskirstytos į tris grupes: 1) A grupė – keturios iš tyrimui atrinktų mokyklų nuo 2008 m. rugsėjo mėn. pradėjo įgyvendinti Olweus patyčių prevencijos programą (OPPP) ir nuosekliai ją įgyvendino iki tyrimo pabaigos; 2) A1 grupė – dvi mokyklos, įsijungusios į OPPP 2009 m. rugsėjo mėn.; 3) B grupė – keturios mokyklos, kuriose OPPP nebuvo visai įgyvendinama (jos buvo laikomos kontrolinėmis). Vaikai, kurie mokėsi šiose mokyklose, sudarė atitinkamas tiriamųjų grupes (tiriamųjų skaičius grupėse pateiktas 3.1.1 lentelėje). Patyčių prevencijos

programos efektyvumas buvo vertinamas remiantis jau minėtais dviem tyrimais, kurie buvo atlikti 2008 m. (pirmasis tyrimas) ir 2010 m. (antrasis tyrimas) balandžio – gegužės mėn., vykdant septintų ir devintų klasių mokinių apklausas.

Pirmasis patyčių paplitimo tyrimas (2008 m.) leido įvertinti patyčių paplitimo Kauno miesto mokyklose ypatumus bei nustatyti pradinį paplitimo lygį, atsižvelgiant į kurį buvo vertinami OPPP įgyvendinimo rezultatai. Šio tyrimo rezultatai, atspindintys patyčių paplitimą tarp mokinių, kurie mokėsi trijose mokyklų grupėse, pateikti 4.6.1 lentelėje. Programos rezultatų vertinimo atžvilgiu svarbu pažymėti, jog patyčių paplitimo lygis tarp trijų mokyklų grupių, kuriose OPPP buvo diegiama skirtingu metu arba kurios nedalyvavo OPPP, reikšmingai nesiskyrė.

4.6.1 lentelė. *Patyčių paplitimo duomenys prieš pradėdant vykdyti Olweus patyčių prevencijos programą (pirmasis tyrimas, 2008 m.), atsižvelgiant į tiriamųjų grupes*

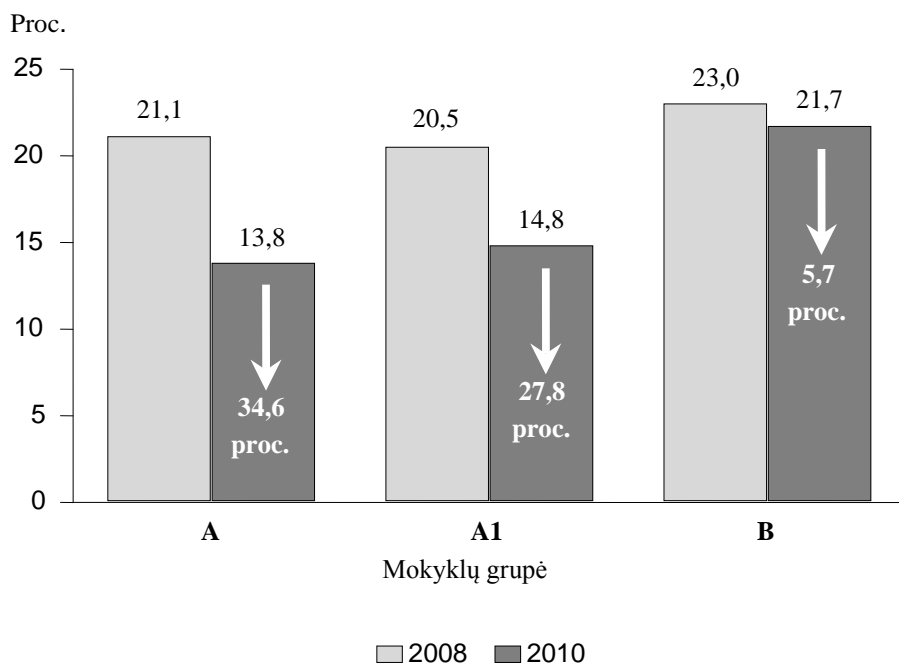
Tiriamųjų grupė	Dažnai patyrė patyčias		Tyčiojosi iš kitų	
	n	proc.	n	proc.
Visi tiriamieji (N=1374)	298	21,7	281	20,5
A grupė (N=494)	104	21,1	112	22,7
A1 grupė (N=327)	67	20,5	73	22,3
B grupė* (N=553)	127	23,0	96	17,4
	$\chi^2=0,91$; lls=2; p=0,635		$\chi^2=3,22$; lls=2; p=0,073	
Berniukai (N=694)	186	26,8	190	27,4
A grupė (N=247)	68	27,5	70	28,3
A1 grupė (N=163)	40	24,5	51	31,3
B grupė* (N=284)	78	27,5	69	24,3
	$\chi^2=0,57$; lls=2; p=0,757		$\chi^2=2,73$; lls=2; p=0,256	
Mergaitės (N=680)	112	16,5	91	13,4
A grupė (N=247)	36	14,6	42	17,0
A1 grupė (N=164)	27	16,5	22	13,4
B grupė* (N=269)	49	18,2	27	10,0
	$\chi^2=1,20$; lls=2; p=0,550		$\chi^2=5,39$; lls=2; p=0,067	

* A – mokyklų, kurios pradėjo vykdyti programą 2008 m., mokiniai; A1 – mokyklų, kurios pradėjo vykdyti programą 2009 m., mokiniai; B – mokyklų, kurios visai nedalyvavo programoje, mokiniai.

Atlikus antrąjį tyrimą (2010 m.), buvo palyginti abiejų tyrimų duomenys, atsižvelgiant į OPPP įgyvendinimą tiriamosiose mokyklose.

A grupės mokyklose, kurios OPPP pradėjo vykdyti 2008 m. ir nuosekliai ją įgyvendino abėjus stebėjimo metus, dažnai patiriamų patyčių paplitimas sumažėjo trečdaliu (34,6 proc.): nuo 21,1 proc. iki 13,8 proc. (p=0,001). Tokių patyčių paplitimas reikšmingai sumažėjo (27,8 proc.; p=0,040) ir tarp

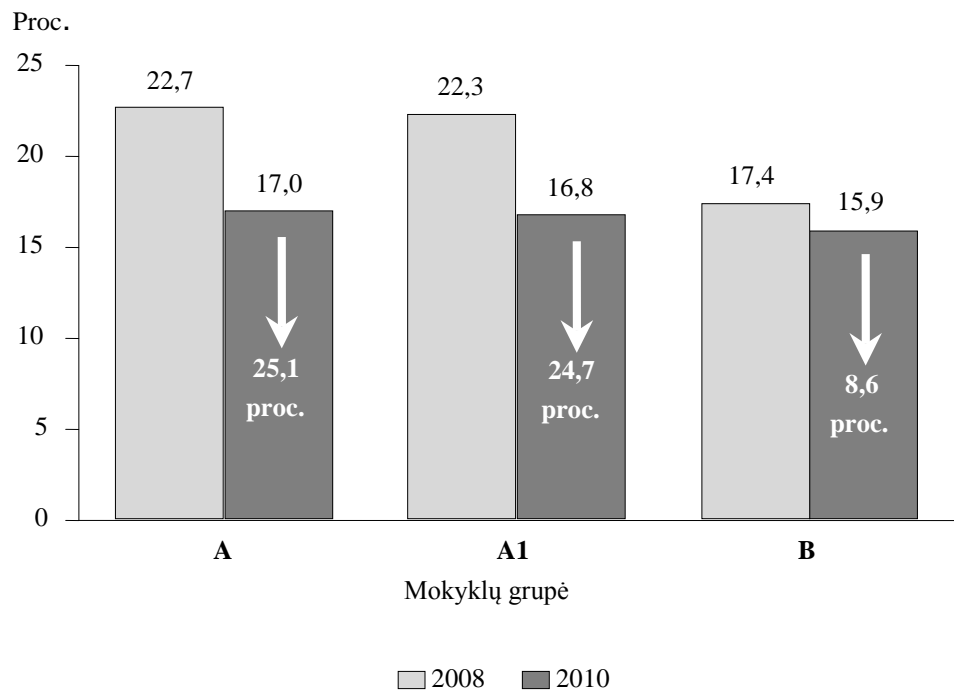
mokinių, kurie mokėsi A1 grupės mokyklose, įsijungusiose į OPPP metais vėliau (2009 m.). Mokyklose (B grupė), kurios OPPP nedalyvavo, reikšmingo mokinių patiriamų patyčių paplitimo pokyčio nerasta (4.6.1 pav.).

A – pokytis mokyklose, kurios pradėjo vykdyti programą 2008 m. ($p=0,001$); A1 – pokytis mokyklose, kurios pradėjo vykdyti programą 2009 m. ($p=0,040$); B – pokytis mokyklose, kurios visai nedalyvavo programoje ($p=0,334$). Stulpelio viduje pateikta santykinis pokytis (proc.) ir jo kryptis.

4.6.1 pav. Mokinių, kurie per praėjusius 2 mėn. dažnai patyrė patyčias, dalies (proc.) pokyčiai 2008 – 2010 m., įgyvendinus mokyklose OPPP

Atitinkami pokyčiai nustatyti ir analizuojant tyčiojimosi iš kitų mokinių atvejus (4.6.2 pav.).

A – pokytis mokyklose, kurios pradėjo vykdyti programą 2008 m. ($p=0,015$); A1 – pokytis mokyklose, kurios pradėjo vykdyti programą 2009 m. ($p=0,053$); B – pokytis mokyklose, kurios visai nedalyvavo programoje ($p=0,277$). Stulpelio viduje pateikta santykinis pokytis (proc.) ir jo kryptis.

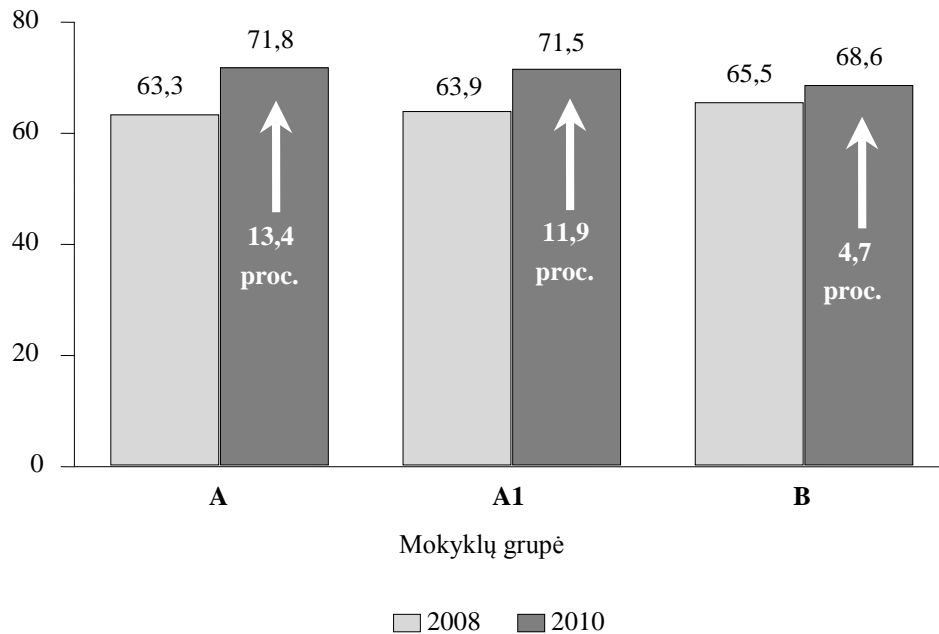
4.6.2 pav. *Mokinių, kurie per praėjusius 2 mėn. dažnai tyčiojosi iš kitų mokinių, dalies (proc.) pokyčiai 2008 – 2010 m., įgyvendinus mokyklose OPPP*

Mokyklose (A grupė), kuriose OPPP buvo įgyvendinama dvejus metus, vaikų, kurie dažnai tyčiojosi iš kitų, dalis sumažėjo nuo 22,7 proc. iki 17,0 proc. ($p=0,015$). Patyčių iš kitų paplitimo sumažėjimas (nuo 22,3 proc. iki 16,8 proc.; $p=0,053$) rastas ir metais vėliau į programą įsijungusiose mokyklose (A1 grupė). Taigi mokyklose, kuriose OPPP buvo įgyvendinama vienerius arba dvejus metus, vaikų, pripažinusių, kad tyčiojasi iš kitų mokinių, skaičius sumažėjo ketvirtadaliu (apie 25 proc.). Tuo tarpu mokyklose (B grupė), kurios nedalyvavo programoje, dažnai besityčiojančių iš kitų per pastaruosius 2 mėn., mokinių skaičiaus pokytis tiriamuoju laikotarpiu buvo nereikšmingas.

Vykdoma programa mokykloje „apsaugojo“ dalį mokinių nuo dalyvavimo patyčiose: pradedant tyrimą (2008 m.) patyčiose nedalyvavo

(visai arba tik retai patyrė patyčias arba patys tyčiojosi iš kitų) 64,2 proc. mokinių, baigiant tyrimą (2010 m.) tokių mokinių buvo 70,6 proc. ($p < 0,001$). Išnagrinėjus šiuos pokyčius, atsižvelgiant į mokyklų dalyvavimą OPPP, rasta, jog didžiausia dalis vaikų, nepatyrusių patyčių ir jų neiniciravusių, buvo mokyklose, kurios vykdė OPPP (grupės A ir A1) – jose išvengusių dalyvavimo patyčiose mokinių skaičius padidėjo 12,9 proc. (4.6.3 pav.).

Proc.

A – pokytis mokyklose, kurios pradėjo vykdyti programą 2008 m. ($p=0,002$); A1 – pokytis mokyklose, kurios pradėjo vykdyti programą 2009 m. ($p=0,027$); B – pokytis mokyklose, kurios visai nedalyvavo programoje ($p=0,146$). Stulpelio viduje pateikta santykinis pokytis (proc.) ir jo kryptis.

4.6.3 pav. Mokinių, kurie per praėjusius 2 mėn. nedalyvavo patyčiose (nepatyrė patyčių ir nesityčiojo iš kitų), dalies (proc.) pokyčiai 2008 – 2010 m., įgyvendinus mokyklose OPPP

Nagrinėjome, kokiose mokinių grupėse, įgyvendinant OPPP, pavyko gauti geriausių rezultatų. Išnagrinėjus visas mokinių grupes pagal lytį ir amžių (klasę), paaiškėjo, jog didžiausias patyčių paplitimo sumažėjimas, įgyvendinus OPPP, stebimas tarp septintos klasės berniukų. Šioje mokinių grupėje patyčių paplitimas sumažėjo perpus: nusiskundusių dažnai

patiriamomis patyčiomis mokinių dalis sumažėjo nuo 28,2 proc. iki 17,8 proc. ($p=0,008$) ir prisipažinusių, kad dažnai tyčiojasi iš kitų, sumažėjo nuo 14,2 proc. iki 6,7 proc. ($p=0,012$). Reikšmingi teigiami pokyčiai taip pat įvyko ir devintokių mergaičių grupėje: joje prisipažinusių, kad dažnai tyčiojasi iš kitų, mokinių dalis sumažėjo nuo 29,6 proc. iki 19,8 proc. ($p=0,014$).

Atlikus antrąjį tyrimą (2010 m.) buvo nustatyta, kad A grupės mokyklų vaikai, palyginus su B grupės mokyklų, kurios nevykdė OPPP, mokiniais, turi reikšmingai mažesnę galimybę patirti patyčias, išskyrus mergaites, kurių rezultatai nebuvo statistiškai reikšmingi (4.6.2 lentelė). A grupės mokyklų mokinių galimybė patirti patyčias buvo 1,6 karto mažesnė, palyginus su B grupės mokyklų mokiniais; A1 grupės mokyklų vaikai turėjo 1,4 karto mažesnę galimybę patirti patyčias nei B grupės mokyklų.

4.6.2 lentelė. *Patirtų patyčių paplitimas prieš pradėdant vykdyti Olweus patyčių prevencijos programą (2008 m.) ir ją įgyvendinus (2010 m.) bei patirtų patyčių galimybių santykis (GS)*

Tiriamųjų grupė	2008 m. n (proc.)	2010 m. n (proc.)	GS (95 proc. PI)
Visi tiriamieji	298 (21,7)	246 (17,4)	
A grupė	104 (21,1)	73 (13,8)	0,60 (0,43-0,83)
A1 grupė	67 (20,5)	43 (14,8)	0,67 (0,44-1,03)
B grupė*	127 (23,0)	130 (21,7)	0,93 (0,71-1,23)
Berniukai	186 (26,8)	147 (20,8)	0,72 (0,56-0,92)
A grupė	68 (27,5)	43 (16,9)	0,54 (0,35-0,83)
A1 grupė	40 (24,5)	26 (21,1)	0,82 (0,47-1,44)
B grupė*	78 (27,5)	78 (23,6)	0,82 (0,57-1,18)
Mergaitės	112 (16,5)	99 (13,9)	0,82 (0,61-1,10)
A grupė	36 (14,6)	30 (10,9)	0,72 (0,43-1,21)
A1 grupė	62 (16,5)	17 (10,1)	0,57 (0,30-1,09)
B grupė*	49 (18,2)	52 (19,4)	1,08 (0,70-1,67)

* A – mokyklų, kurios pradėjo vykdyti programą 2008 m., mokiniai; A1 – mokyklų, kurios pradėjo vykdyti programą 2009 m., mokiniai; B – mokyklų, kurios visai nedalyvavo programoje, mokiniai.

Abiejų tyrimų duomenys apie tyčiojimosi iš kitų rodo, kad tik A grupės mokyklų mokiniai turi 1,3 karto mažesnę galimybę tyčiotis iš kitų nei B grupės. Vertinant šiuos skirtumus atsižvelgus į tiriamųjų lytį, pokyčiai buvo tokio pat pobūdžio, tačiau dėl mažesnio tiriamųjų skaičiaus jie nebuvo statistiškai reikšmingi (4.6.3 lentelė).

4.6.3 lentelė. Tyčiojimosi iš kitų mokinių paplitimas prieš pradėdant vykdyti Olweus patyčių prevencijos programą (2008 m.) ir ją įgyvendinus (2010 m.)

Tiriamųjų grupė	2008 m. n (proc.)	2010 m. n (proc.)	GS (95 proc. PI)
Visi tiriamieji	281 (20,5)	234 (16,5)	
A grupė	112 (22,7)	90 (17,0)	0,70 (0,51-0,96)
A1 grupė	73 (22,3)	49 (16,8)	0,71 (0,47-1,05)
B grupė*	96 (17,4)	95 (15,9)	0,90 (0,66-1,23)
Berniukai	190 (27,4)	156 (22,1)	0,75 (0,59-0,96)
A grupė	70 (28,3)	57 (22,4)	0,73 (0,49-1,10)
A1 grupė	51 (31,3)	28 (22,8)	0,65 (0,38-1,11)
B grupė*	69 (24,3)	71 (21,5)	0,85 (0,59-1,25)
Mergaitės	91 (13,4)	78 (11,0)	0,80 (0,58-1,10)
A grupė	42 (17,0)	33 (12,0)	0,67 (0,41-1,09)
A1 grupė	22 (13,4)	21 (12,5)	0,92 (0,49-1,75)
B grupė*	27 (10,0)	24 (9,0)	0,88 (0,50-1,57)

* A – mokyklų, kurios pradėjo vykdyti programą 2008 m., mokiniai; A1 – mokyklų, kurios pradėjo vykdyti programą 2009 m., mokiniai; B – mokyklų, kurios visai nedalyvavo programoje, mokiniai.

Patyčių formos, kurios pasireiškė patirtose patyčiose arba tyčiojantis iš kitų, kaip rodo 4.1 skyriuje pateikti duomenys, buvo įvairūs. Mokiniai dažniausiai teigė, kad patiria verbalinio pobūdžio patyčias: užgauliojimus, pašaipius pravardžiavimus, erzinimus (21,1 proc.), apkalbas ir pan. (6,9 proc.). Patyčios taip pat dažnai pasireiškė visišku ignoravimu, nepriėmimu į draugų grupę (12,6 proc.), nepadorių ar įžeidžiančių gestų rodymu (10,6 proc.). Mokiniai prisipažino, kad tokiomis pačiomis formomis dažniausiai jie tyčiojasi ir iš kitų. Kitos patyčių formos (daiktų gadinimas ir atiminėjimas, grasinimas ir gąsdinimas, siuntimas nemalonių žinučių mobiliuoju telefonu arba elektroniniu paštu ir kt.) pasitaikė rečiau – jas nurodė apie 2 – 6 proc. tiriamųjų. Pirmojo tyrimo duomenys parodė, kad mokyklų grupėse, kuriose OPPP buvo diegiama arba kurios nedalyvavo OPPP, patyčių apraiškų formos reikšmingai nesiskyrė.

Tyrimo laikotarpiu stebėtos verbalinių ir kitų patyčių formų paplitimo pokyčiai pateikti 4.6.4 ir 4.6.5 lentelėse.

4.6.4 lentelė. Patyčių formų, kuriuos nurodė patyrę patyčias mokiniai, paplitimo pokyčiai 2008 – 2010 m., atsižvelgiant į mokyklų grupes (proc.)

Patyčių formos	Mokinių, nurodžiusių patyčių formą, dalis (proc.)					
	A grupė		A1 grupė		B grupė	
	2008 m.	2010 m.	2008 m.	2010 m.	2008 m.	2010 m.
Užgauliojimas, pašaipus pravardžiavimas, erzinimas	21,1	12,9***	18,0	16,5	22,8	17,9*
Visiškas ignoravimas, atstūmimas, nepriėmimas į draugų grupę	7,3	6,4	7,3	4,1	6,1	4,8
Apkalbos, melagingų gandų skleidimas, juodinimas, kitų priešiškas nuteikimas prieš asmenį	11,4	11,4	13,1	12,0	13,4	12,5
Asmeninių daiktų gadinimas ir laužymas	2,4	2,8	4,9	3,1	6,3	5,0
Pinigų ar daiktų atėmimas	0,6	2,5	4,0	1,4*	1,4	2,2
Grasinimas, gąsdinimas, vertimas daryti tai, ko nenorima	2,2	2,7	4,9	3,8	3,1	3,3
Nepadorių ar įžeidžiančių gestų rodymas	10,2	8,7	8,9	7,2	11,9	8,9
Stumdymas, mušimas, spardymas	6,1	4,7	6,7	3,8	6,7	5,9
Nemalonių žinučių siuntimas mobiliuoju telefonu ar elektroniniu paštu	2,6	3,6	3,4	2,7	3,3	3,3
Tyčiojimasis kitomis formomis	2,3	1,5	3,4	2,1	3,1	1,7

* p<0,05; ***p<0,001.

4.6.5 lentelė. Patyčių formų, kurias nurodė tyčiojėsi iš kitų mokiniai, paplitimo pokyčiai 2008 – 2010 m., atsižvelgiant į mokyklų grupes (proc.)

Patyčių formos	Mokinių, nurodžiusių patyčių formą, dalis (proc.)					
	A grupė		A1 grupė		B grupė	
	2008 m.	2010 m.	2008 m.	2010 m.	2008 m.	2010 m.
Užgauliojimas, pašaipus pravardžiavimas, erzinimas	21,1	11,7***	18,3	12,4*	15,7	13,2
Visiškas ignoravimas, atstūmimas, nepriėmimas į draugų grupę	10,6	8,1	11,6	6,9*	8,9	5,7
Apkalbos, melagingų gandų skleidimas, juodinimas, kitų priešiškas nuteikimas prieš asmenį	5,3	5,9	7,0	5,8	6,1	6,0
Asmeninių daiktų gadinimas ir laužymas	3,1	3,8	4,9	5,2	4,3	3,7
P pinigų ar daiktų atėmimas	3,5	4,0	5,8	4,5	3,6	3,8
Grasėjimas, gąsdinimas, vertimas daryti tai, ko nenorima	3,9	4,4	4,9	4,1	4,7	3,5
Nepadorių ar įžeidžiančių gestų rodymas	11,8	7,4*	12,5	8,9	9,4	7,4
Stumdymas, mušimas, spardymas	8,8	5,9*	9,8	5,8*	7,8	5,2
Nemalonių žinučių siuntimas mobiliuoju telefonu ar elektroniniu paštu	3,7	3,8	5,5	5,5	4,3	3,2
Tyčiojimasis kitomis formomis	4,1	4,0	4,9	4,1	4,2	3,5

* p<0,05; ***p<0,001.

Šiose lentelėse pateikti duomenys rodo, kad teigiami ir reikšmingi pokyčiai dažniau stebėti tarp mokinių, kurie mokėsi OPPP įgyvendinančiose mokyklose. Pavyzdžiui, mokyklose, kurios OPPP dalyvavo nuo 2008 m. (A grupė), patirtų patyčių, pasireiškiančių užgauliojimu, pašaipiu pravardžiavimu bei erziniu, dažnis sumažėjo nuo 21,1 proc. iki 12,9 proc. ($p < 0,001$), o šių formų apraiškos tyčiojantis iš kitų sumažėjo nuo 21,1 proc. iki 11,7 proc. ($p < 0,001$).

Vertinant patyčių prevencinę programą, nagrinėti mokinių reagavimo būdai į skriaudžiamą bendraamžį, kadangi tai yra vienas iš programos elementų. Mokyklose, kurios OPPP dalyvavo nuo 2008 m. (A grupė), pakartotiniame tyrime 1,4 kartus daugiau mokinių stengėsi padėti skriaudžiamam bendraamžiui nei pradiniam tyrime (atitinkamai 34,9 proc. ir 25,9 proc.) ($p < 0,001$) (4.6.6 lentelė). Tuo tarpu nedalyvavusiose mokyklose (B grupė) šis pokytis mažesnis ir statistiškai nereikšmingas: 1,2 kartus dažniau stengėsi padėti skriaudžiamajam pakartotiniame tyrime nei pradiniam tyrime (38,6 proc. ir 32,2 proc.). Stebėtojų sumažėjo visose trijose grupėse, tačiau A grupėje pokytis buvo statistiškai reikšmingas ($p < 0,001$): sumažėjo 1,4 kartus nuo 14,1 proc. iki 10,1 proc. Nieko nedarančių, bet manančių, kad turėtų padėti mokiniui, iš kurio tyčiojama, sumažėjo pakartotiniame tyrime 1,4 kartus nuo 26,5 proc. iki 19,5 proc. ($p < 0,001$). Yra tikimybė, kad iš 2008 m. teigusių mokinių, kad nieko nedaro, bet mano, jog turėtų padėti, dalis perėjo į kitą poziciją, būtent tų, kurie stengiasi vienu ar kitu

4.6.6 lentelė. Mokinių reagavimo būdų į skriaudžiamus vaikus pokyčiai 2008 – 2010 m. pagal mokyklų grupes (proc.)

Reagavimo į skriaudžiamą mokinį būdai	Mokinių, nurodžiusių reagavimo būdą, dalis (proc.)					
	A grupė		A1 grupė		B grupė	
	2008 m.	2010 m.	2008 m.	2010 m.	2008 m.	2010 m.
Aš prisidedu prie skriaudėjo	2,6	5,0	3,6	4,8	4,4	4,1
Aš nieko nedarau, bet manau, kad tyčiojimas nėra geras dalykas	27,0	30,0	30,4	33,2	31,0	25,4
Aš paprasčiausiai stebiu, kas vyksta	14,1	10,1	12,3	9,6	10,0	7,6
Aš nieko nedarau, bet manau, kad turėčiau padėti tam mokiniui, iš kurio tyčiojamasi	26,5	19,5	25,0	23,2	21,2	23,5
Aš stengiuosi padėti skriaudžiamam mokiniui vienu ar kitu būdu	25,9	34,9	27,5	28,4	32,2	38,6
Kaip nors kitaip	3,9	0,5	1,1	0,8	1,2	0,8

Apibendrinant rezultatus galima teigti, kad Olweus patyčių prevencijos programa, įgyvendinta Kauno miesto mokyklose, buvo veiksminga. Mokyklose, kuriose ši programą vykdyta dvejus metus, patyrusių dažnas patyčias mokinių dalis sumažėjo nuo 21,1 proc. iki 13,8 proc. ($p=0,001$), o prisipažinusių, kad dažnai tyčiojasi iš kitų mokinių, dalis – nuo 22,7 proc. iki 17,0 proc. ($p=0,015$). Mokyklose, kurios į programą įsijungė vėliau ir ją vykdė tik vienerius metus, patyčių paplitimas taip pat reikšmingai sumažėjo. Mokyklose, kuriose programa nevykdyta, reikšmingo mokinių patyčių paplitimo pokyčio nerasta. Vykdytos programos teigiamas efektas labiausiai pasireiškė verbalinių patyčių pasikartojimo sumažėjimu.

5. REZULTATŲ APTARIMAS

Mokinių tarpusavio patyčios užfiksuotos daugelio šalių mokyklose ir yra tapusios visuotinai pripažinta problema. Tarptautinių tyrimų duomenys, rodantys, kad 70 proc. Lietuvos vaikų patiria patyčias, privertė susimąstyti įvairių sričių mokslininkus [219, 221]. Tokia situacija skatina ieškoti ne tik atsakymų į klausimą, kodėl tiek daug agresijos turi mūsų vaikai, bet ir ieškoti sprendimų, kaip sumažinti agresyvaus elgesio tikimybę. Šios problemos sprendime Lietuvoje žengti pirmieji žingsniai. 2008 metais Lietuvoje pradėta įgyvendinti Olweus patyčių prevencijos programa. Šis tyrimas – vienas iš nuoseklios, ilgalaikės patyčių prevencijos programos poveikio rezultatų.

Epidemiologinė patyčių situacija buvo vertinama, atlikus Kauno miesto mokyklose du tyrimus, kurių tikslas – įvertinti patyčių ir jų formų paplitimą, jų pokyčius bei prevencijos galimybes. 2008 m. tyrime dalyvavo 7-9 klasių 1374 mokiniai: 694 berniukai ir 680 mergaičių; 2010 m. dalyvavo 1417 mokinių: 707 berniukų ir 710 mergaičių. Atsako dažnis 2008 m. buvo 91,6 proc., 2010 m. – 94,5 proc.

Atliktas tyrimas suteikė gana daug prevenciniu požiūriu svarbios informacijos apie dažnai patiriamų patyčių paplitimą tarp mergaičių ir berniukų. Mūsų tyrimo duomenimis, 2008 metais dažnas patyčias patyrė 21,6 proc. Lietuvos mokinių. Ankstesniuose mūsų darbuose nustatytas patyčių mastas Lietuvos mokyklose vidutiniškai siekė 30 proc. (tiek yra vaikų, patiriančių patyčias bent du kartus per mėnesį arba dažniau) [220]. Tyrimo rezultatai rodo, kad berniukai dažniau patiria patyčias nei mergaitės, atitinkamai 26,8 proc. ir 16,5 proc. 2010 metų HBSC tyrimo duomenimis, Kauno miesto mokyklose patyčias patyrė 17,2 proc. mergaičių ir 33,9 proc. berniukų. Lyginant su 2006 metų tyrimu, berniukų patiriamų patyčių skaičius išaugo 8 proc. Povilaičio duomenimis patyčias mokykloje patyrė 32 proc. mokinių ir skirtumo tarp lyčių nenustatyta (34 proc. berniukų ir 29,6 proc. mergaičių) [144]. HBSC tyrime 1,5 proc. skirtumas tarp patyčias patiriančių mergaičių ir berniukų skaičiaus buvo statistiškai reikšmingas [220]. Lygindami mūsų tyrimo rezultatus su kitų tyrėjų, pastebime prieštaringas nuomones. Vieni tyrėjai nustato skirtumus tarp berniukų ir mergaičių patiriamų patyčių dažnumo [38, 120, 122, 151, 221], kiti – skirtumų neranda [18, 144]. Kai kurie autoriai teigia, kad berniukai dažniau patiria patyčias nei mergaitės [22, 78, 216]. Ross teigimu šie skirtumai gali atsirasti dėl mergaičių neteisingo supratimo kas tai yra patyčios ir tam tikro elgesio nepriskyrimo patyčioms [165]. Macklem nuomone, atliekant patyčių

tyrimus, turi būti skiriamas ypatingas dėmesys santykių patyčioms, nes priešingu atveju galime neužfiksuoti apie 70 proc. mergaičių ir 15 proc. berniukų patyčių atvejų [99].

Tyrimo rezultatai leido palyginti dažnai patiriamų patyčių ir tyčiojimosi iš kitų mokinių paplitimą. Skriaudėjų, mūsų tyrimo duomenimis, buvo 20,5 proc. Dažnai tyčiojosi iš kitų 27,4 proc. berniukų ir 13,4 proc. mergaičių. Tokio elgesio apraiškos tarp berniukų buvo 2 kartus dažnesnės negu tarp mergaičių. Panašų besityčiojančių berniukų ir mergaičių santykį nustatė ir Povilaitis: atitinkamai 18,3 proc. ir 8,8 proc. [144]. Tai, kad berniukai agresyvesni ir dažniau tyčiojasi nei mergaitės, patvirtina ir kiti autoriai [38, 90, 98, 120, 122, 221]. 2006-ųjų metų HBSC tyrimas (jame dalyvavo 39 šalys) parodė, jog Lietuva yra tarp šalių, kuriose vaikai dažnai patyrė patyčias ir tyčiojosi iš kitų per pastaruosius 2 mėnesius: šalies rezultatai pagal patyčių mastą nekrenta žemiau ketvirtos vietos. HBSC tyrimo duomenimis Lietuvos mokyklose 1994-2006 m. besityčiojančių berniukų procentas buvo didžiausias (30,3 proc.) iš visų tyrime dalyvavusių šalių. Mažiausias patyčių paplitimas nustatytas Čekijos respublikoje (4,63 proc.). Besityčiojančių mergaičių procentas Lietuvoje (16,6 proc.) taip pat buvo vienas didžiausių.

Šiame tyrime nustatėme amžinius patyčių patyrimo skirtumus: vyresni mokiniai patyčias patiria rečiau nei jaunesni. Dauguma, šią problemą nagrinėjančių, autorių teigia, kad patyčias dažniau patiria jaunesnio amžiaus vaikai, o su amžiumi patyčias patiriančių skaičius mažėja [132, 133, 135]. Lyginant 7 ir 9 klasių mokinius, matyti, kad vyresnėse klasėse, nežiūrint lyties, dažnai patiriančių patyčias vaikų procentas mažesnis. Berniukai 9 klasėse dažnas patyčias patyrė 1,3 karto rečiau nei septintokai (atitinkamai 23,3 proc. ir 29,7 proc.). Dažnai patiriančių patyčias mergaičių dalis 9 klasėse buvo 1,4 kartus mažesnė nei 7 klasėse (atitinkamai 13,3 proc. ir 18,7 proc.). Pastebėta, kad vyresnių klasių mokiniai rečiau patiria patyčias, tačiau dažnai tyčiojasi iš žemesnių klasių mokinių. Devintų klasių berniukai 1,1 karto dažniau tyčiojasi iš kitų mokinių nei septintokai (atitinkamai 28,4 proc. ir 26,5 proc.), o devintokės mergaitės 1,4 karto dažniau tyčiojasi nei septintokės (atitinkamai 16,1 proc. ir 11,4 proc.). Tai atsispindi ir kitų autorių darbuose [2, 117, 123, 144, 168]. Vyresnių mokinių retesnę patyčių patyrimą Smith ir kt. aiškina gerėjančiais vaikų savęs įtvirtinimo įgūdžiais, kurių dėka vaikai geriau sugeba tvarkytis su patyčiomis [179]. Schuster savo darbuose teigia, kad mokiniai patyčių patyrimą sieja su žemesniu statusu grupėje ir todėl vyresni vaikai labiau suvokia patyčias kaip socialiai nepageidaujamą reiškinį [173]. Taigi dėl šios priežasties gali neprisipažinti patyrę patyčias. Kai kurie autoriai teigia, kad patyčių paplitimo mažėjimas susijęs su tuo, kaip mokiniai apibrėžia ir vertina patyčias. Yra pastebėta, kad

jaunesni mokiniai kaip patyčias įvardina platesnį įvairaus elgesio spektrą nei vyresni [181].

Vertinant patyčių paplitimą, tiriamieji buvo suskirstyti į keturias grupes: nepatyrę patyčių, patyrę patyčias, skriaudėjai, patyrę patyčias ir skriaudėjai. Tyrimas parodė, kad 35,7 proc. mokinių per praėjusius 2 mėnesius buvo įsitraukę į patyčių reiškinį: 14,0 proc. – kaip skriaudėjai, 15,3 proc. – kaip patyrę patyčias ir 6,4 proc. patyrė dažnas patyčias bei patys tyčiojosi iš kitų. Berniukai dažniau patyrė patyčias ir patys tyčiojosi, palyginus su mergaitėmis (atitinkamai patyrė patyčias 16,4 proc. berniukų ir 14,1 proc. mergaičių; tyčiojosi 17,0 proc. berniukų ir 10,9 proc. mergaičių). Abipusėse patyčiose berniukų dalyvavimas buvo 4,3 kartus didesnis nei mergaičių (atitinkamai, 10,4 proc. ir 2,4 proc.). Ališauskaitės tyrime nustatyta, kad patyčias patyrė 21,3 proc. mokinių, tyčiojosi iš kitų 12,7 proc. ir 3,9 proc. agresyvių aukų [2].

2002 metų HBSC tyrimo duomenimis, patyčių veiksmuose dalyvavo daugiau kaip pusė (52,3 proc.) Lietuvos mokinių: 17,9 proc. skriaudėjų, 18,3 proc. patyrusių patyčias bei 16,1 proc. patyrusių ir skriaudėjų. Berniukai daug rečiau nei mergaitės buvo tapę patyčių aukomis, tačiau dažniau buvo linkę tyčiotis iš kitų. Nepriklausomai nuo lyties, jaunesnio amžiaus mokiniai dažniau nei vyresni buvo tapę patyčių aukomis, tuo tarpu, didėjant amžiui, mokiniai vis dažniau tyčiojosi iš kitų. Patyrusių patyčias ir tuo pačiu besityčiojančių iš kitų grupė buvo nedaug mažesnė nei "aukų" ir "agresorių" grupės. Abipusių patyčių grupė buvo mažesnė tarp mergaičių nei tarp berniukų, o lyginant pagal amžių – tik tarp vienuolikmečių [221]. Tai atsispindi ir Povilaičio atliktame tyrime [144]. Širvinskienė su bendraautoriais atliktame tyrime išryškino būtinybę kaip atskirą rizikos grupę išskirti agresyvias aukas – mokinius, kurie ir patiria patyčias, ir patys tyčiojasi iš kitų. Atliktos apklausos duomenimis, Kauno mokyklose ši grupė sudarė 52,4 proc. visų mokinių ir buvo daug didesnė nei aukų (16,9 proc.) bei skriaudėjų (17,4 proc.) grupės, taip pat didesnė nei kitose šalyse [193]. Tarptautinės moksleivių sveikatos ir elgsenos studijos HBSC duomenimis, 35 tyrime dalyvavusiose šalyse vidutiniškai 24 proc. vaikų ir patiria patyčias ir tyčiojasi arba muša kitus [32]. Kitų autorių duomenimis, agresyvios aukos dažniausiai sudaro nuo 2 proc. iki 18 proc. mokinių, ir, paprasta, jų yra mažiau nei pasyvių aukų ar skriaudėjų. Daugelis autorių sutinka, kad agresyvių aukų grupė problemiškesniausia iš visų į patyčias įsitraukusių mokinių [19, 134]. Tokių vaikų grupėje dažniau nei kitose nustatomi stipriai išreikšti psichopatologijos simptomai, savižudiški polinkiai, jie atstumti beveik visų bendraamžių. Pažymima, kad tokį vaidmenį patyčiose atliekantys vaikai dažnai yra emocionalūs, karšto temperamento, lengvai išprovokuojami ir greitai prarandantys kontrolę [134, 193].

Tiek Lietuvoje, tiek kitose šalyse atlikti tyrimai rodo, kad dažniausios yra verbalinio tyčiojimosi formos: erzinimas, šaipymasis, prasivardžiavimas, apkalbinėjimas, įžeidinėjimas. Tokios tendencijos atsispindi ir Lietuvoje darytuose Valickaitės [205] bei Ališauskaitės [2] tyrimuose. Kauno mokyklose atlikto tyrimo duomenys rodo, kad mokiniai dažniausiai patiria verbalines patyčias. Per praėjusius 2 mėnesius (2-3 kartus per mėnesį ir dažniau) 24,2 proc. berniukų ir 17,8 proc. mergaičių bendraamžiai pravardžiavo bei erzino, 14,1 proc. berniukų ir 11,0 mergaičių buvo apkalbinėjami, skleidžiami melagingi gandai ir stengėsi juos visai juodinti. Mokiniai, tyčiodamiesi iš kitų, dažniausiai prasivardžiuoja arba erzina (24,1 proc. berniukų ir 12,4 proc. mergaičių) bei apkalbinėja (8,9 proc. berniukų ir 3,1 proc. mergaičių). Povilaitis teigia, kad statistiškai reikšmingai daugiau berniukų negu mergaičių naudoja verbalines patyčias (prasivardžiuoja, gąsdina), fizines patyčias (spardymą, mušimą, daiktų atiminėjimą), o netiesioginės patyčios (apkalbinėjimas, ignoravimas) tarp mergaičių ir berniukų statistiškai reikšmingai nesisikyrė [144]. Tą patį patvirtina ir Olweus tyrimų rezultatai patvirtina, kad mergaitės dažniau susiduria su netiesioginėmis ir subtilesnėmis patyčiomis nei atviru puldinėjimu, o berniukai dažniau tapdavo tiesioginių patyčių aukomis, ir ypač kaltininkais [123]. Delfabbro ir kt. savo tyrimuose teigia, kad žodinės patyčių formos labiau palitusios nei fizinės [38].

Patyčios gali vykti įvairiose vietose: mokyklose, kiemuose, namuose ir visur kitur, kur vaikai susitinka ir bendrauja. Kiekybiškai dvigubai daugiau patyčių vyksta mokyklose, o ne pakeliui ar grįžtant iš jos [122, 143]. Stebima tendencija, kad tyčiojimas vyksta tokiu metu ir tokioje vietoje, kur yra mažiausiai suaugusiųjų [205]. Mūsų tyrimo duomenys patvirtina prielaidą, kad suaugusiųjų priežiūros stoka yra susijusi su padidėjusiu patyčių dažniu. Patyčios 1,7 karto dažniau buvo patiriamos klasėse, kai nėra mokytojo, nei jam esant (atitinkamai 40,8 proc. ir 23,7 proc.). Antroji vieta pagal patiriamų patyčių dažnumą tenka koridoriams (35,7 proc.), trečioji – kiemui; 13,0 proc. mokinių teigė, kad patyčias patiria valgykloje; 12,1 proc. – pakeliui iš mokyklos. Mažiausiai patyčių patiriama tualete (4,5 proc.). Ta pati tendencija atsispindi ir Ališauskaitės tyrime, kuriame nustatytos dažniausios patyčios klasėse, kai nėra mokytojo (34,9 proc.) [2].

Vertinant patyčių įtaką mokinių fizinei ir psichologinei savijautai, nustatėme, kad mokykloje pasireiškiančios patyčios susijusios su blogesniu savo sveikatos vertinimu, dažnesniais sveikatos sutrikimais, mažesniu pasitenkinimu gyvenimu bei prastesniais psichologinės savijautos rodikliais. Mokiniai, patyrę dažnas patyčias, palyginus su patyčių nepatyrusiais, turėjo 2,42 karto didesnę galimybę vertinti savo sveikatą ne itin gerai, 3,21 karto didesnę galimybę jaustis nelaimingais. Abipusėse patyčiose dalyvavę

mokiniai pasižymėjo silpnesne vidine darna ir žemesne saviverte. Mokiniai, kurie vien tik tyčiojosi iš kitų, jautėsi pakankamai sveiki ir psichologiškai stiprūs, jų psichologinės savijautos rodikliai nedaug skyrėsi nuo patyčiose nedalyvaujančių mokinių.

Iš tiesų, pasikartojančio emocinio ir psichologinio smurto pasekmėmis gali būti depresija [151, 44], agresyvumas, potrauminis streso sutrikimo sindromas [70, 78, 112, 120, 136, 154, 172]. Psichologinė prievarta gali sukelti ir tokius simptomus: perdėtą rūpinimąsi dėl pamokų atlikimo, baime, kad mokytojai įskaudins, perdėtą verkimą dėl problemų mokykloje, galvos, pilvo skausmus, menkėjančią socialinę užklausinę veiklą, neramų miegą, mokyklos vengimą ir šalinimosi elgseną ar depresiją [4]. Galimi ir kiti streso bei dėl jo išsivystę sveikatos sutrikimai, kurie gali būti susiję su dideliais reikalavimais mokykloje ir dideliu mokymosi krūviu, tačiau savo darbe šio rizikos veiksnio netyrėme.

Meland ir kt. Norvegijoje atliktame tyrime pastebėjo, kad skriaudėjai ir aukos jautė didesnę emocinę įtampą ir psichosomatinius simptomus, jiems trūko pasitikėjimo savimi, jie buvo labiau pesimistiški negu mokiniai, nepatyrę patyčių [103]. Arseneault ir kt. darbas rodo, kad patyčių patyrimas siejamas su sunkiais psichinės sveikatos problemų simptomais, tokiais kaip savizala bei smurtinis elgesys [10]. Šios problemos sukelia ilgalaikius padarinius, kurie gali išlikti iki vėlyvos paauglystės. Tai rodo, kad mažinti patyčias vaikystėje ir paauglystėje labai svarbu.

Mokslininkų grupė, atlikusi HBSC tyrimą Lietuvoje ir Latvijoje, pastebėjo patyčias patyrusių, besityčiojančių iš kitų ir agresyvių aukų dažnesnius nusiskundimus sveikatos sutrikimais. Jų duomenimis, pažeidžiamiausia ir reikalaujanti specialios intervencijos yra agresyvių aukų grupė [59, 63]. Sukaupta pakankamai daug moksliniais tyrimais pagrįstų duomenų, rodančių, jog užsitęsusios streso ir nerimo būsenos sukelia sunkias psichologines ir socialines pasekmes bei lemia nemalonius somatinius pojūčius, pvz., pilvo, galvos [151], nugaros skausmus, silpnumą, nemigą, mitybos sutrikimus [75, 101].

Tarp tyrėjų vyrauja nuomonė, kad blogesnė sveikata ir savijauta labiau siejasi su patirtomis patyčiomis nei su pačių paauglių agresyvumu, o rizikingas elgesys, priešingai, su paauglių agresyvumu nei su patirtomis patyčiomis [111, 189]. Norėdami patikrinti šią nuomonę, atkreipėme dėmesį į tris paauglių grupes: 1) kurie tik patiria patyčias, 2) kurie tik patys tyčiojasi ir 3) kurie ir patiria patyčias, ir patys tyčiojasi iš kitų. Šias grupes analizavome atskirai ir lyginome su kontrolės grupe, kurią sudarė patyčiose nedalyvaujantys paaugliai. Nustatėme, kad tiek patiriamos patyčios, tiek tyčiojimasis iš kitų, tiek ir viena, ir kita reikšmingai siejosi su įvairiais mokinių sveikatos, savijautos ir gyvenamosios rodikliais. Nustatytos sąsajos

buvo nevienareikšmės ir lyčių atžvilgiu. Pavyzdžiui, berniukų grupėje prastesnis savo sveikatos vertinimas, žemesnis pasitenkinimas gyvenimu ir kai kurie nusiskundimai buvo labiau susiję su patirtomis patyčiomis nei su tyčiojimusi iš kitų, o mergaičių grupėje šie sutrikimai buvo susiję su abiejų krypčių patyčiomis. Kiti nusiskundimai (dažnas irzlumas arba bloga nuotaika, nervinė įtampa arba susirūpinimas) buvo reikšmingai susiję su abiejų krypčių patyčiomis nepriklausomai nuo lyties. Taip pat reiktų atkreipti dėmesį į sąsają tarp patyčių ir savižudiškų ketinimų. Literatūros duomenimis [70, 130], paauglių dalyvavimas patyčiose, ypač kai asmuo atsiduria “aukos” ir “agresoriaus” vaidmenyse, reikšmingai didina savižudiškų ketinimų galimybę. Kim ir kt. savo straipsniuose rašo, kad vaikystėje patirtos patyčios siejamos su tolimesniu smurtu ir naudojimu jiems suaugus. Kovojant su patyčiomis vaikystėje, galima išvengti kai kurių problemų vėlesniame gyvenime [85].

Šiame tyrime turėjome galimybę atsižvelgti į dar vieną psichinės sveikatos rodiklį – savęs vertinimą. Autoriai, analizavę paauglių savivertės ypatumus, pabrėžia šeimos, bendraamžių, mokyklos daromą įtaką pozityviam arba negatyviam savęs vertinimui formotis [8, 201]. Aplinkinių žmonių vertinimai reikšmingi vaikų nuomonei apie save ir savivertei. Mokiniai, atstumti bendraamžių ir susiduriantys su nuolatiniu psichiniu bei žodiniu priekabiavimu, prasčiau save vertina. Taip pat yra duomenų, kad vaikai, patyrę prievartą, dažniau neturi nuomonės apie teigiamą savęs vertinimą ir pasitenkinimo savimi jausmą [8].

Palyginę dažnas patyčias mokykloje patiriančių ir nepatiriančių mokinių grupes, suradome reikšmingus savęs vertinimo, vidinės darnos ir kitų psichologinės būsenos rodmenų skirtumus tarp šių grupių. Mokiniai, pasižymintys aukšta saviverte, turi 2 kartus mažesnę galimybę patirti patyčias nei turintys žemą savivertę. Kiti autoriai teigia, kad patyrę patyčias mokiniai pasižymėjo menku savęs vertinimu [41, 135].

Psichologinio atsparumo indikatoriumi buvo pasirinktas vidinės darnos jausmas, rodantis asmenybės vidines galimybes spręsti iškilusias problemas. Tyrimo rezultatai rodo, kad kylant vidinei darnai, mažėja galimybė patirti patyčias: vidutinės vidinės darnos mokiniai turi 1,5 kartus mažesnę galimybę patirti patyčias nei turintys žemą vidinę darną; aukštos vidinės darnos – 2,9 kartus mažesnę galimybę, palyginus su žemą vidinę darną turinčiais tiriamaisiais. Kai kurie autoriai teigia, kad mokinių vidinė darna susijusi su amžiumi ir patiriamo fizinio smurto dažnumu [41]. Su kiekvienais paauglystės metais mokinių, pasižyminčių stipria vidine darna, dažnis mažėja tiek smurtą patyrusių, tiek ir nepatyrusių grupėse. Galima manyti, kad šie rodikliai rodo bendruosius paauglystės raidos dėsningumus, nes panašias išvadas pateikia ir kiti Antonovskio skalę naudoję tyrėjai [224].

Tai gali būti siejama su paauglystės laikotarpiui būdingomis ypatybėmis, intensyviais biologiniais bei psichologiniais pokyčiais. Šių autorių nustatytas ir kitas dėsningumas – silpna vidine darna pasižyminčių mokinių dažnio didėjimas, kai didėja patirto fizinio smurto intensyvumas, rodantis silpnėjantį tokių paauglių „imunitetą“ stresams ir gyvenimo sunkumams [41].

Mokiniai, kurie jaučiasi vieniši (37,0 proc.) 2,64 kartus dažniau patiria patyčias nei tie, kurie retai jaučiasi vieniši (18,2 proc.). Patyčias patyrusiems mokiniams sunku susirasti draugų statistiškai patikimai 3,25 karto dažniau, palyginus su nepatyrusiais. Patiriantys patyčias vaikai 6 kartus dažniau blogai jaučiasi mokykloje lyginant su nepatyrusiais. Nelaimingumo jausmas aplanko 3 kartus dažniau patyčių aukas, palyginus su tais, kurie patyčių nepatyrė. Literatūros analizė leidžia teigti, kad kitų autorių darbuose atsispindi patyčių sąsajas mokinių vienišumui bei nelaimingumo jausmui [41, 156].

Ypatingą reikšmę vaikui paauglystėje turi jo bendraamžiai, bendravimas su jais bei užmegztų santykių kokybė. Jie mokosi suprasti save ir kitus, konkuruoti, mokosi suaugusiųjų santykių [201]. Daugelis autorių pabrėžia, kad emociškai artimi santykiai su bendraamžiais leidžia patirti bręstančiam žmogui savo individualumo jausmą [8, 187]. Paaugliui didžiausia bausmė – nenoras su juo bendrauti, viešas ir tylus ignoravimas [138]. Paaugliai, palaikantys su savo bendraamžiais kokybišką draugystę, labiau gerbia save, geriau apsaugoti nuo emocinių sutrikimų, labiau nori eiti į mokyklą, jų geresni akademiniai laimėjimai, lengviau formuojasi emocinis saugumas [129]. Apibendrinant išsakytas mintis, galima teigti, kad patyčios mokykloje yra skaudi problema, susijusi su mokinių sveikatos sutrikimais.

Siekdami plačiau patyrinėti patyčių ir kitokio rizikingo elgesio sąsajas, vertinome priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimo paplitimą ir ryšį su patyčių procesu. Apklausoje dalyvavusių 65,6 proc. berniukų ir 59,0 proc. mergaičių prisipažino, kad yra bandę rūkyti. Visiškai nerūkė 74,3 proc. berniukų ir 78,6 proc. mergaičių. Reguliariai rūkė 1,4 karto daugiau berniukų nei mergaičių (atitinkamai, 16,5 proc. ir 12,0 proc.), rečiau nei kartą per savaitę 9,2 proc. berniukų ir 9,6 proc. mergaičių. Atlikto tyrimo duomenys patvirtina, kad iš rūkančių berniukų mažiau tyčiojamosi, o rūkančios mergaitės dažniau patiria patyčias: berniukų šansai patirti dažnas patyčias buvo 1,3 karto mažesni nei nerūkančių, o mergaičių 1,0 karto didesni nei nerūkančių. Rūkantys mokiniai dažniau tyčiojasi iš kitų: berniukų šansai tyčiotis buvo 1,5 karto, o mergaičių 4 kartus didesni nei nerūkančių.

HBSC duomenimis (2005–2006), Lietuvoje bent kartą per savaitę alkoholį vartojo 20,0 proc. penkiolikmečių merginų ir 25,0 proc. to paties

amžiaus vaikų; 50,0 proc. merginų ir 57,0 proc. vaikų atsakė bent du kartus gyvenime buvę girti. Pagal paauglių girtumo dažnį gyvenime, Lietuva užima antrą vietą tarp kitų tarptautinėje studijoje dalyvavusių šalių [31]. Vertinant alkoholio vartojimo įpročių ryšius su patyčiomis nustatyta, kad berniukai, vartojantys alkoholinius gėrimus, o rūkančios ir alkoholi vartojančios mergaitės, patyčias patiria rečiau nei kiti mokiniai: berniukų šansai patirti dažnas patyčias buvo 1,8 karto mažesni, o mergaičių 1,7 karto didesni, palyginus su nevartojančiais alkoholio. Alkoholinius gėrimus vartojantys mokiniai dažniau tyčiojasi iš kitų: berniukų šansai 2,5 kartus, o mergaičių – 2,1 kartus, lyginant su nevartojančiais alkoholinių gėrimų.

Žalingos elgsenos sąsajas su buvimu auka yra analizavę daugelis tyrėjų. Širvinskienės ir kt. atliktas tyrimas parodė, kad rūkymas, alkoholio vartojimas nebuvo stipriai susijęs su patyčių patyrimu ir buvimu auka [193]. Jankauskienės ir Šukio tyrime, nerasta statistiškai reikšmingų sąsajų tarp žalingos elgsenos ir buvimu auka [71]. Pavienių tyrimų rezultatus patvirtina tarptautinės studijos HBSC tyrimo duomenys, pastebėta tendencija, kad nerūkiantys mokiniai, palyginus su rūkančiais, dažniau patiria patyčias, o alkoholio nevartojantys – linkę tapti patyčių aukomis [221]. Tyrimų duomenimis, tarp patyčiose pasyvių aukų vaidmenį atliekančių vaikų įvairios rizikingos elgsenos apraiškos buvo rečiausios: jie rečiau nei kiti rūkė ir vartojo alkoholi [71, 79, 193, 221]. Olweus teigia, kad tarp skriaudėjų labiau tikėtinos nusikalstamumo ar piktnaudžiavimo alkoholiu problemos [117, 120, 121].

Mokyklose, vykdant smurto prevenciją, viena iš priemonių yra gerų socialinių ryšių palaikymas ir stiprinimas [74]. Kai kurie autoriai išskiria labiausiai su patyčiomis susijusius mokyklos klimato veiksnius: demonstratyvaus tyčiojimosi iš personalo ir mokinių elgesio modelis; ignoravimas ir tyčiojimosi stiprinimas; tyčiojimosi kaip elgesio normos priėmimas, mokyklos politika prieš smurtą bei mokytojų parama mokiniams [99]. Todėl norėtume atkreipti dėmesį į tai, kad ne visi mokiniai pasisako apie patiriamas patyčias, o pasisakius, suaugusieji nelabai žino, kaip reikėtų reaguoti į vykstančias patyčias. Pasak Rigby, labai dažnai tėvai ir mokytojai nežino apie mokykloje egzistuojančią patyčių problemą. Mokiniai, stebėdami, kaip tyčiojamosi iš kitų vaikų, bijo patys tapti patyčių objektais arba nežino, kaip aukai padėti, nesiima jokių priemonių, galinčių sustabdyti patyčias. Pasak autoriaus, atsižvelgiant į šią situaciją, būtina mokyklose diegti veiksmingas patyčių mažinimo programas, įgyvendinti griežtą patyčių netoleravimo politiką [158].

Atliktame tyrime nustatėme, kad iš 298 mokinių, per praėjusius 2 mėnesius patyrusių patyčias mokykloje, apie pusė pasisakė draugui/draugei ir tėvams (atitinkamai, 53,1 proc. ir 46,2 proc.); auklėtojui (-ai) – 29,3 proc.,

broliui arba seserei – 24,6 proc. Ramya, Kulkani pastebėjo, kad 39 proc. tėvų žinojo apie vaikų patirtas patyčias [164]. Olweus teigia, kad mokinių, iš kurių tyčiojamasi, ir ypač besityčiojančių, tėvai menkai suvokia problemą ir labai mažai kalbasi apie tai su savo vaikais. Apie 55 proc. pradinukų, iš kurių buvo tyčiojamasi, sakė, kad „vienas iš namiškių“ kalbėjosi su jais apie patyčias. Jaunesnėse vidurinės mokyklos klasėse šis skaičius sumažėjo iki ~ 35 proc. Tarp mokinių, kurie pranešė, kad tyčiojosi iš kitų, šis skaičius buvo gerokai mažesnis. Nors šie rezultatai tiesiogiai nieko nesako apie patyčiose dalyvaujančių mokinių problemų dažnumą ar priežastis, tačiau jie tampa svarbia informacija, planuojant patyčių prevencijos priemones [122].

Olweus tyrimo duomenimis, apie 40 proc. pradinių klasių mokinių, iš kurių buvo tyčiojamasi, ir beveik 60 proc. jaunesnių vidurinės mokyklos klasių mokinių nurodė, kad mokytojai stengėsi „nutraukti“ patyčias tik „kartą“ arba „beveik niekada“ [122]. Smith Anglijoje atliktame tyrime nustatė, kad skriaudėjai mano, jog auka užsitarnavo patyčių, ypač tai pastebima tarp vyresnių berniukų [176]. Minėto tyrimo duomenimis, 30 proc. aukų nepasakoja apie patyčias, tačiau tie, kurie pasisako, lengviau susidoroja su patyčių problema. Mūsų tyrime 21,9 proc. vaikų nurodė, kad mokytojai ar kiti suaugę mokykloje niekada nestabdo patyčių; kartais stabdo 2,2 k. dažniau, palyginus su niekada nestabdančiais, ir 29,4 proc. vaikų nurodė, kad patyčios mokykloje stabdomos. Beveik pusės mokinių atsakymai rodo, kad per mokslo metus auklėtojas, mokytojai bei kiti mokyklos darbuotojai nesikalbėjo su besityčiojančiu iš kitų mokiniu. Kartą ar keletą kartų kalbėjosi su 14,6 proc. mokinių, kurie tyčiojosi iš kitų. Craig ir Pepler teigia, kad mokytojams sunku atpažinti patyčias, o jų ignoravimas tyčiojimasi dar labiau didina [29]. Mokiniai gali galvoti, kad mokytojai toleruoja tokius veiksmus, jei juos mato stebinčius patyčias, bet į jas nereaguojančius [62]. Pastebėta, kad klasėje daugiau vyksta netiesioginių patyčių, nes didelė tikimybė, kad mokytojas tiesiogines patyčias pastebės ir greičiau sustabdys [29]. Galbūt todėl, daugiausia patyčių vyksta pertraukų metu ir koridoriuose.

Kaip teigia Robichaud, suaugusiųjų prisipažinimas, kad patyčios mokykloje egzistuoja, yra pirmas žingsnis, kovojant su šiuo reiškiniu [159]. Rigby teigimu, vykdoma patyčių prevencija neduos teigiamų rezultatų tol, kol suaugusieji nepripažins, kad patyčios mokykloje yra labai didelė problema [167]. Būtina suvokti, kad nėra nė vienos apsaugotos mokyklos ir kad kiekvienoje aplinkoje šių reiškinių mastą reikia įvertinti. Visi be išimties suaugę yra atsakingi už tai, kad „džiunglių“ įstatymai neviešpatautų vaikų grupėse [159]. Anot Olweus, siekiant užtikrinti gerus rezultatus mokyklose, kovojant su patyčiomis, reikia suaugusiųjų – konkrečiai mokytojų ir kito mokyklos personalo bei tėvų pastangų. Pasak autoriaus,

suaugusieji turi būti aktyvūs, žinoti apie patyčių iniciatoriaus / aukos problemos pobūdį bei lygį konkrečioje mokykloje. Jie taip pat privalo turėti pakankamai žinių apie įvairias intervencines priemones bei praktinių jų taikymo įgūdžių. Ir norint visa tai pasiekti, mokykloje turi vykti sistemingas tėvų bei viso mokyklos personalo kompetencijų tobulinimas [123].

Nagrinėjant patyčias mokykloje ir jų prevenciją, pažymima suaugusiųjų svarba bei jų reakcija į patyčias. Teigiama, kad tik veikiant apsauginiams veiksniams – tai gali būti šeimos palaikymas, geri socialiniai įgūdžiai, mokytojų parama – galima tikėtis, kad patyčių pasekmės nebus labai skaudžios [145, 147]. 2008 metais atliktame tyrime nustatyta, kad 37,8 proc. mokinių pasisako auklėtojui (-ai). Vertinant OPPP rezultatus pastebėta, kad padaugėjo mokinių (32 proc.), pasisakančių suaugusiems mokykloje apie patiriamas patyčias, tačiau pasisakančių suaugusiems namuose rodikliai pagerėjo tik trims procentais, lyginant su 2008 metais.

Mokykla ir santykiai su mokytojais svarbūs vaiko gyvenime, nes nuo pat pirmųjų dienų žmogus įtraukiamas į visuomenėje esančių socialinių sąveikų tinklą [192]. Paauglių išgyvenimai, jų savijauta tiesiogiai priklauso nuo pedagogų ir paauglių tarpusavio santykių, nuo pedagogų vadovavimo stiliaus [138]. Mokykloje, kovojant su patyčių reiškiniu, pagrindinis vaidmuo tenka auklėtojais (-ui). Lyginant abiejų tyrimų duomenis, berniukai ir mergaitės nurodė, kad 1,4 karto dažniau jų klasės auklėtoja (-as) dalyvavo patyčių stabdyme. Konkrečioje mokykloje egzistuojančių skriaudėjo/skriaudžiamąjį problemų nustatymas dažnai atveria akis tėvams ir mokytojams bei paskatina juos imtis veiksmų. Suaugusiųjų dalyvavimas užkertant kelią tyčiojimuisi yra esminė bendroji sąlyga imantis vykdyti patyčių prevencijos programą [122].

Norvegų atliktų tyrimų Lietuvoje ir Kauno miesto mokyklų tyrimo rezultatai rodo, kad 2010 m. patiriamų patyčių paplitimas sumažėjo trečdaliu, o tyčiojimas – ketvirtadaliu, lyginant su 2008 m. duomenimis. Vykdytos programos teigiamas efektas labiausiai pasireiškė verbalinių patyčių dažnio sumažėjimu.

Mūsų tyrime analizuota Olweus patyčių prevencijos programa yra taikoma Norvegijoje, JAV (36 valstijose), Švedijoje, Japonijoje, Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje ir kitose šalyse. Ši programa pripažįstama viena iš veiksmingiausių smurto prevencijos programų pasaulyje. Duomenys rodo, kad per vienerius metus programoje dalyvaujančiose Norvegijos mokyklose patyčių sumažėjo 30–70 proc., taip pat pagerėjo tvarka klasėse, santykiai ne tik tarp bendraamžių, bet ir tarp mokinių ir mokytojų, padažnėjo pozityvios nuostatos mokyklos atžvilgiu, reikšmingai sumažėjo asocialių poelgių. Panašūs teigiami pokyčiai stebimi ir kitose šalyse [198]. Studijos, kurios įvertino OPPP Jungtinėse Valstijose nebuvo vienodai nuoseklios, bet jos

parodė, kad OPPP turėjo teigiamą poveikį, užkertant kelią mokinių dalyvavimui patyčiose ir antisocialiniam elgesiui [116].

Švedijos mokslininkų atliktoje patyčių prevencijos programų analizėje taip pat atsispindi jų veiksmingumas. Patyčių sumažėjo nuo 17 proc. iki 23 proc. Svarbiausi programos elementai, siejami su patyčių mažėjimu, buvo tėvų mokymas, pagerinta žaidimų aikštelės priežiūra, drausminiai metodai, mokyklos konferencijos, informacija tėvams, klasės taisyklės, klasės vadyba, ir video. Be paminėtų priemonių, su patyčių mažėjimu siejosi bendras programos vaikams bei mokytojams elementų skaičius, trukmė ir intensyvumas [198].

Vertinant Olweus patyčių prevencijos programos veiksmingumą 2009 metais atlikta programoje dalyvavusių Kauno mokyklų personalo anketinė apklausa. Rezultatuose atsispindi aktyvus personalo dalyvavimas mokymosi ir supervizijų grupių susitikimuose (88,6 proc darbuotojų dalyvavo beveik visuose susirinkimuose) ir teigiami atsiliepimai apie programos vykdymui skirtos medžiagos naudingumą (beveik 70 proc.). Apie 80 proc. respondentų teigė, kad mokykloje buvo patobulinta budėjimo sistema, 68,7 proc. teigiamai vertino OPPP įgyvendinimą mokykloje. Klasės auklėtojai, atsakinėdami į šios anketos klausimus, nurodė, kad 78,5 proc. iš jų taiko keturias taisykles prieš patyčias; 69,0 proc. auklėtojų vedė klasės valandėles, laikydamiesi programos nurodymų bei rekomendacijų; iš jų 84,5 proc. nurodė, kad jiems nebuvo sudėtinga vesti valandėles; 63,0 proc. teigė, kad valandėlės buvo naudingos klasei. Auklėtojų apklausos rezultatai rodo, kad 88,8 proc. per praėjusius du semestrus turėjo tėvų susirinkimus; 44,1 proc. mokinių tėvų buvo įsitraukę į kovą su patyčiomis.

Mokykla yra tik vienas iš veiksnių, prisidedančių prie vaiko asmenybės formavimo, ir teisūs tie, kurie teigia, kad ji nėra viena atsakinga už jauno žmogaus ugdymą. Tačiau jos vaidmuo vaiko gyvenime nepaprastai svarbus. Didžiausios sėkmės, mažinant prievartą ir smurtą prieš vaikus, galima tikėtis, kai bendradarbiauja tam tikros institucijos: šeima, mokykla, savivaldybė, nacionalinio lygmens institucijos. Veiksmingos programos, mažinančios patyčių mastą mokyklose, yra tos, kurios įtraukia visą mokyklos bendruomenę. Todėl rekomenduojamos patyčių prevencijos programos visai mokyklai [181] ir vaikams bei šeimai skirti prevencijos metodai [50, 96].

Užsienio šalys turi gerokai daugiau kovos su smurtu patirties. Kuriamos ne tik prevencijos programos, bet ir centrai ar organizacijos, kurios stebi smurtą mokyklose, tiria prevencijos programų veiksmingumą bei nuolat tobulina šias programas ir kuria naujas (pvz., Center for the Study and Prevention of Violence; UK Observatory for the Promotion of Non-Violence ir kt.). JAV smurto tyrimų ir prevencijos centro atstovai teigia, kad

parenkant mokyklai tinkamiausią prevencijos programą, reikia įvertinti mokyklos geografinę įvairovę, kultūrinius bei etninius papročius, visuomenės reakciją į smurtą, prevencijos programos palaikymo galimybes mokyklos bendruomenėje, numatyti, kaip turėtų plėtotis prevencijos programa ir kt. Tuomet mokykla, atsižvelgdama į savo poreikius, iš nemenko prevencijos programų sąrašo gali išsirinkti sau veiksmingiausią, tinkamiausią prevencijos programą [46].

Visame pasaulyje stengiamasi išspręsti arba bent sumažinti smurto problemą. Dažniausia pasitelkiamos įvairios prevencijos programos, nukreiptos į tam tikrą visuomenės dalį arba į visą visuomenę. Pasak Karmazos, prevencija – nepaprastai sudėtingas ir ilgalaikis procesas, kurio rezultatai didžia dalimi priklauso nuo jį vykdančiųjų kompetencijos ir pastangų bei jos organizavimo sąlygų [82].

Mokyklos, kuriose suaugę toleruoja patyčias, gali susidurti su sunkesnėmis patyčių pasekmėmis [124]. Su smurtu mokyklose turi būti kovojama pasauliniu mastu ir intervencija prieš patyčias turi būti įgyvendinta [210]. Jungtinių Tautų pranešime apie smurtą prieš vaikus nurodoma, kad „joks smurtas prieš vaikus nėra pateisinamas“ ir „visas smurtas prieš vaikus yra išvengiamas“ [195].

Nepaisant mokyklose diegiamų prevencijos programų įvairovės, Lietuvoje vis dar trūksta prevencijos programų, orientuotų į paauglius. Tai ypač aktualu, nes su patyčiomis dažniausiai susiduriama būtent paauglystėje. Taip pat per mažai dėmesio yra skiriama tėvystės įgūdžių lavinimui.

Šiuo metu Lietuvoje vis daugiau dėmesio skiriama smurto problemai prieš vaikus, ieškant efektyvių būdų užkirsti kelią prievartos plitimui ir jos tolimesnėms pasekmėms vaiko raidai ir gyvenimui [83]. Tačiau pati prevencinė veikla Lietuvoje nėra vertinama labai teigiamai. Dažnai pabrėžiami prevencijos programų įgyvendinimo trūkumai: finansinių žinių, materialinių bei žmogiškųjų išteklių trūkumai [147]. Be to, Lietuvoje dar mažai remiamasi užsienio šalių patirtimi, kur smurto prevencijos programų veiksmingumas yra nustatytas ir įrodytas [143]. Todėl yra tikslinga domėtis, kuo grindžiamos veiksmingos prevencijos programos.

Civinskas ir kt. skiria keturias grupes, į kurias turėtų būti nukreiptos prevencinės priemonės, t. y.: a) mokytojus, kad jie išmoktų spręsti konfliktus nenaudodami prievartos ir palaikyti discipliną pamokų metu; b) vaikus, kad jie nesiburtų į prievartinio elgesio grupes ir išmoktų taikiai spręsti konfliktus; c) vaikus aukas, kad jie gebėtų pranešti apie galimą smurtą ir sulauktų tinkamos pagalbos; d) tėvus, kad jie nevartotų fizinės prievartos kaip vaikų auklėjimo priemonės [23].

Kurienė pabrėžia kitus aspektus, kurie trukdo pasiekti prevencijos programų veiksmingumo, t. y. bendruomenė neturi pakankamai žinių ir adekvataus supratimo apie smurto prieš vaikus priežastis bei pasekmes; visuomenės vis dar labai menkas supratimas apie vaiko emocinio gyvenimo svarbą ir įtaką jo kasdieniniam funkcionavimui bei elgesiui; nėra vieningo požiūrio dėl smurto (ypač auklėjant vaikus), dažnai specialistai nežino, ką daro kitų profesijų atstovai ir kokios yra jų prevencinio darbo galimybės, t. y. stinga bendradarbiavimo [89]. Taigi matome, kad veiksmingos smurto prevencijos kliūtys yra susiję ne tik su prevencijos programų rengimu bei įgyvendinimu, bet ir su visuomenės požiūriu į smurtą.

Tyrimo rezultatai rodo, kad Olweus patyčių prevencijos programa, įgyvendinta Kauno miesto mokyklose, buvo veiksminga mažinant patyčių tarp mokinių paplitimą. Iš dalies pavyko nustatyti OPPP veiksmingumą, tačiau koks elementas nulėmė patyčių sumažėjimą, sunku atsakyti. Norvegų vykdytų apklausų rezultatai panašūs su Kauno miesto mokyklų tyrimų rezultatais. Šie tyrimai buvo vykdomi nepriklausomai vienas nuo kito, o tai dar kartą patvirtina, kad OPPP efektyvi ir tyrimo duomenys yra teisingi. Todėl ši programa turėtų būti įgyvendinama Lietuvos mokyklose platesniu mastu.

IŠVADOS

1. Prieš pradėdant patyčių prevencijos programą (2008 m.) Kauno miesto mokyklose ne rečiau kaip 2-3 kartus per mėnesį patyčias teko patirti kas penktam 7 ir 9 klasių mokiniui (21,6 proc.; 95 proc. PI 19,6-24,0), tokia pat dalis mokinių dažnai tyčiojosi iš kitų (20,5 proc.; 95 proc. PI 18,4-22,7). Patiriančių patyčias berniukų procentas didesnis negu mergaičių: atitinkamai 26,8 (95 proc. PI 23,6-30,2) ir 16,5 proc. (95 proc. PI 13,9-19,4) ($p < 0,001$). Berniukai reikšmingai dažniau negu mergaitės tyčiojosi iš kitų: atitinkamai 27,4 (95 proc. PI 24,2-30,8) ir 13,4 proc. (95 proc. PI 11,0-16,2) ($p < 0,05$). Abiejų lyčių mokiniai dažniausiai (21,0 proc.) naudojo verbalinius patyčių būdus (pravardžiavimą bei erzimą).

2. Nustatytos sąsajos tarp patyčių ir mokinių fizinės bei psichologinės savijautos rodiklių. Mokykloje pasireiškiančios patyčios susijusios su blogesniu mokinių savo sveikatos vertinimu, dažnesniais sveikatos sutrikimais, mažesniu pasitenkinimu gyvenimu bei prastesniais psichologinės savijautos rodikliais. Mokiniai, patyrę dažnas patyčias, palyginus su patyčių nepatyrusiais, turėjo 2,42 (95 proc. PI 1,80-3,26) karto didesnę galimybę vertinti savo sveikatą ne itin gerai; 3,21 (95 proc. PI 2,36-4,36) karto didesnę galimybę jaustis nelaimingais. Abipusėse patyčiose dalyvavę mokiniai pasižymėjo žemesne vidine darna ir saviverte. Mokiniai, kurie vien tik tyčiojosi iš kitų, jautėsi pakankamai sveiki ir psichologiškai stiprūs, jų psichologinės savijautos rodikliai nedaug skyrėsi nuo patyčiose nedalyvaujančių mokinių.

3. Rūkantys ir alkoholinius gėrimus vartojantys paaugliai reikšmingai dažniau tyčiojosi iš savo bendraamžių. Atsižvelgiant į amžių ir priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimą, nepriklausomai nuo lyties, galimybė tyčiotis iš kitų kito nuo 1,5 iki 4,5 karto. Patiriamų patyčių galimybė nepriklausė nuo rūkymo ir alkoholinių gėrimų vartojimo.

4. Mokyklose dirbantys suaugusieji mokinių patyčioms skiria nepakankamai dėmesio. Jie, mokinių nuomone, yra labiau linkę nusišalinti, negu aktyviai dalyvauti, užkertant kelią patyčioms mokykloje: penktadalis suaugusiųjų niekada nesikiša ir nestabdo patyčių, dar beveik pusė – kartais stabdo patyčias. Patys mokiniai nėra linkę kreiptis pagalbos į suaugusius bei padėti bendraamžiams. Beveik pusė mokinių, patyrusių patyčias, pasisako tėvams ir draugams, auklėtojui – trečdalis.

5. Pakartojus tyrimą po dviejų metų (2010 m.), Kauno miesto mokyklose nustatytas reikšmingai mažesnis nei 2008 m. patyrusių dažnas patyčias ir dažnai besityčiojančių iš kitų mokinių skaičius (patyrusių patyčias mokinių dalis sumažėjo nuo 21,6 iki 17,4 proc.; $p=0,004$; besityčiojančių iš kitų dalis – nuo 20,5 iki 16,5 proc.; $p=0,007$). Taip pat sumažėjo patyčių trukmė, keitėsi patyčių vieta ir būdai.

6. Olweus patyčių ir smurto prevencijos programa, įgyvendinta Kauno miesto mokyklose, buvo veiksminga. Mokyklose, kuriose ši programa vykdyta dvejus metus, patyrusių dažnas patyčias mokinių dalis sumažėjo nuo 21,1 iki 13,8 proc. ($p=0,001$), o prisipažinusių, kad dažnai tyčiojasi iš kitų mokinių, dalis – nuo 22,7 iki 17,0 proc. ($p=0,015$). Mokyklose, kurios į programą įsijungė vėliau ir ją vykdė tik vienerius metus, patyčių paplitimas taip pat buvo reikšmingai sumažėjęs. Mokyklose, kuriose programa nevykdyta, reikšmingo mokinių patyčių paplitimo pokyčio nerasta. Vykdytos programos teigiamas efektas labiausiai pasireiškė verbalinių patyčių pasikartojimo sumažėjimu.

PRAKTINĖS REKOMENDACIJOS

Dirbantys mokyklose kasdien susiduria su vaikais, dalyvaujančiais patyčiose. Atliktas tyrimas parodė, kad tarp mokykloje dirbančių suaugusiųjų ir tėvų paplitęs požiūris, jog vaikai tarpusavio konfliktus turėtų išspręsti patys. Remdamasi tyrimo rezultatais, norėčiau suformuluoti praktines rekomendacijas mokyklų darbuotojams. Prevencinė veikla turi apimti šiuos komponentus:

- Mokykloje dirbantiems suaugusiems bei tėvams rengti seminarus patyčių temomis. Kad sėkmingai būtų įgyvendinta patyčių prevencijos programa, yra svarbu, kad mokytojai ir tėvai suvoktų problemą ir aktyviai imtųsi veiksmų. Paprastas ir dažniausiai veiksmingas būdas pasiekti šiuos tikslus – surengti anoniminę mokinių apklausą. Apdorojus gautus duomenis, rezultatus galima pristatyti mokyklos bendruomenei. Suaugusiųjų problemos suvokimas ir aktyvus veiksmų ėmimasis laikomi esminiais patyčių prevencijos programos komponentais.
- Nustatyti mokyklos vietas, kuriose dažniausiai vyksta patyčios. Sustiprinti mokytojų budėjimą pertraukų metu, kadangi dažniausiai tyčiojama, kai nėra šalia suaugusiųjų.
- Kurti bei laikytis klasės taisyklių, nukreiptų prieš patyčias. Reguliariai vesti klasės valandėles bei diskutuoti su mokiniais įvairiomis patyčių temomis.
- Asmeniniame lygmenyje – rimti pokalbiai su skriaudėju ir skriaudžiamuoju, nustačius patyčių problemą, yra būtini ir laikomi esminiu programos komponentu. Rimtai pasikalbėti reikia ir su vaikų tėvais.
- Tyrimo rezultatai rodo, kad mokiniai vengia pasisakyti suaugusiems apie patiriamas patyčių problemas. Todėl reikia suteikti kuo daugiau informacijos vaikams, kaip spręsti šias problemas ir raginti apie tai kalbėti su suaugusiais.
- Mokiniai, matydami bendraamžių patyčias, retai dalyvauja jų stabdyme. Todėl būtina juos išmokyti, kaip reaguoti į patyčias ir padėti bendraamžiams.

Prevencinė ir intervencinė veikla turi remtis šiais principais:

Teisingas patyčių suvokimas. Svarbu, kad visa mokyklos bendruomenė turėtų aiškų supratimą apie patyčias ir atskirtų jas nuo konfliktų ar draugiškų žaidimų. Patyčių apibrėžimas ir aprašymas turėtų būti pateiktas mokyklos dokumentuose.

Mokėti atpažinti įvairias patyčių formas. Vienos patyčių formos labiau pastebimos, o kitos – mažiau. Pvz. internetas arba mobilūs telefonai. Agresija gali pasireikšti socialinėmis manipuliacijomis – per kitus vaikus.

Pagarbus mokytojų elgesys mokinių ir kolegų atžvilgiu. Mokykloje dirbantys suaugusieji turėtų tinkamai elgtis ne tik su mokiniais, bet ir vienas su kitu. Kai mokiniai mato, jog suaugusieji imasi veiksmų prieš patyčias, tai skatina juos elgtis taip pat.

Patyčių prevencijos sėkmę lemia visos mokyklos bendruomenė. Svarbu kurti tokią mokyklos aplinką, kurioje patyčios negalėtų vykti, būtų labiau pastebimos ir į jas dažniau reaguojama.

Diferencijuoti skriaudėjus ir skriaudėjus/aukas. Šios dvi į patyčias įsitraukusių vaikų grupės labai skiriasi. Skriaudėjai turi daug draugų, suvokia jų paramą bei dažnai būna klasės lyderiais. Skriaudėjų/aukų grupė pasižymi įvairiomis elgesio ir emocinėmis problemomis.

Ypatingą dėmesį skirti vaikams, patiriantiems dažnas patyčias. Mes nustatėme, kad dažnos patyčios siejasi su dažnesniais sveikatos sutrikimais bei psichinės sveikatos rodikliais.

Nors atliktas tyrimas atskleidė prevenciniu požiūriu svarbių dėsningumų, būtina atkreipti dėmesį į kai kuriuos jo išryškėjusius ribotumus. Ateityje galima būtų analizuoti patyčias pagal šeimos socialines bei ekonomines charakteristikas (pvz: ekonominė šeimos sudėtis, ar pilna šeima).

BIBLIOGRAFIJOS SĄRAŠAS

1. Adamonienė R. Savęs vertinimas – asmenybės socializacijos dispozicija. *Pedagogika*; 2003. 66:31–5.
2. Ališauskaitė K. Moksleivių žalingos elgsenos sąsajos su sveikatos nusiskundimais ir priekabiavimu mokykloje: magistro darbas. Kaunas; 2008.
3. Alsaker FD, Valkanover S. Early diagnosis and prevention of victimization in kindergarten. In: Juvonen J, Graham S, editors. *Peer harassment in school*. New York: NY: Guilford Press; 2001. p. 175-95.
4. Aluede O. Psychological Maltreatment of Students: A Form of Child Abuse and School Violence. *J. Hum. Ecol* 2004;16(4):265-70.
5. Andershed H, Stattin H, Kerr M. Bullying in school and violence on the streets: Are the same people involved? *Scandinavian Journal of Criminology and Crime Prevention* 2001;2:31-49.
6. Anderson CA, Bushman BJ. Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. *Psychological Science* 2001;12:353-359.
7. Antonovsky A. The structure and properties of the Sense of Coherence Scale. *Soc. Sci Med* 1993;36:725-733.
8. Anziulytė I, Beresnevičienė D. Lietuvos paauglių beviltiškumo jausmas ir savivertė. *Jaunųjų mokslininkų darbai. Šiaulių universitetas*; 2005. Nr. 1 (5).
9. Aramavičiūtė V. Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda. *Vilnius: Gimtasis žodis*, 2005.
10. Arseneault L, Bowes L, Shakoor S. Bullying victimization in youths and mental health problems: 'much ado about nothing'?, 2010.
11. Axinn WG, Barber JS, Thornton. AThe long-term impact of parents' childbearing decisions on children's self esteem. *Demography* 1998;35(4):435-43.
12. Baldry AC, Farrington DP. Evaluation of an intervention program for the reduction of bullying and victimization in school. *Aggress Behav* 2004;30:1-15.
13. Baldry AC, Farrington DP. Types of bullying among Italian school children. *Journal of Adolescence* 1999;22:423-6.

14. Bauman S, Del Rio A. Preservice Teacher's Responses to Bullying Scenarios Comparing Physical, Verbal, and Relational Bullying. *Journal of Educational Psychology* 2006;98:219–31.
15. Beale AV. 'BullyBusters': using drama to empower students to take a stand against bullying behavior. *Professional School Counselling* 2001;4:300–5.
16. Benbenishty R, Astor RA. School violence in context culture, neighborhood, family, school, and gender. Oxford: University Press, 2005.
17. Boulton MJ, Flemington I. The effects of a short video intervention on secondary school pupils' involvement in definitions of and attitudes towards bullying. *School Psychol Int* 1996;17:331-45.
18. Boulton MJ, Trueman M, Flemington I. Associations between Secondary School Pupils Definitions of Bullying, Attitudes toward Bullying, and Tendencies to Engage in Bullying: age and sex differences. *Educational Studies* 2002;28:353-70.
19. Brunstein KA, Marrocco F, Kleinman M, Schonfeld IS, Gould MS. Bullying, depression and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 2007;46(1):40–9.
20. Bulotaitė L. Ar mes pasirenę spręsti ir smurto problemas?. Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose. Tarptautinės konferencijos pranešimai. Vilnius: Multiplex 2008. p. 67-8.
21. Campbell R. Kaip mylėti savo paauglį. Vilnius, Katalikų pasaulis, 1998.
22. Chamberlain SP, Limber S, Cedillo S. Responding to Bullying // *Intervention in School and Clinic*. 2003;38(4):237-42.
23. Civinskas R, Levickaitė V, Tamutienė I. Vengiančių lankyti mokyklą vaikų problemos ir poreikiai. Monografija. Vytauto Didžiojo universitetas. Leidykla „Garnelis“ 2006;152 p.
24. Cowie H, Olafsson R. The role of peer support in helping the victims of bullying in a school with high levels of aggression. *School Psychology International* 2000;21:79–94.
25. Cowie HS, Smith PK, Boulton M, Laver R. Cooperation in the multi-ethnic classroom. London, England: David Fulton, 1994.
26. Craig W, Harel Y. Bullying, physical fighting and victimization. In Currie C, Roberts C, Morgan A, Smith R, Settertobulte W, Samdal O, et al., editors. Youth people's health in context. Health Behavior in School-Aged Children (HBSC) Study: International Report from 2001/2002 Survey. WHO 2004:133-144.

27. Craig W, Pepler D, Blais J. Responding to Bullying: What Works? *School Psychology International*. 2007;28(4):1-14.
28. Craig W. The Relationship Among Bullying, Victimization, Depression, Anxiety, And Aggression In Elementary School Children. *Person individ*. 1998, 24(1):123-30.
29. Craig WM, Pepler DJ. Identifying and targeting risk for involvement in bullying and victimization. *Can J Psychiatry* 2003;48:577-82.
30. Crick NR, Grotpeter, Relational aggression, gender, and social – psychological adjustment // *Child Development* 1995;66:710-22.
31. Currie C, Gabhainn SN, Godeau E, Roberts C, Currie D, Pickett W et al. (Eds.). *Inequalities in Young People’s Health. HBSC International Report from the 2005/2006 Survey*. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe; 2008. (Health Policy for Children and Adolescents, No. 5).
32. Currie C, Roberts C, Morgan A, Smith R, Settertobulte W, Samdal O, Barnekow Rasmussen V, Eds: *Young People’s Health in Context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey* [http://www.euro.who.int/eprise/main/who/informationresources/publications/catalogue/20040518_1]. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe; 2004. (Health Policy for Children and Adolescents, No. 4).
33. Currie C, Samdal O, Boyce W, Smith B, editors. *Health Behaviour in School-Aged Children: a WHO cross-national survey (HBSC). Research protocol for the 2001/02 survey*. Research Unit in Health and Behavioural Change, University of Edinburgh, Edinburgh; 2002.
34. Čekanavičius V, Murauskas G. *Statistika ir jos taikymai*, 1-2 dalys. Vilnius: TEV, 1 dalis 2000. - 238 p., 2 dalis 2002. - 268 p.
35. Dao TK, Kerbs JJ, Rollin SA, Potts I, Gutierrez R, Choi K, Creason AH, Wolf A, Prevatt F. The association between bullying dynamics and psychological distress. *J Adolesc Health* 2006;39(2):277-82.
36. Dawkins J. Bullying in schools: Doctors’ responsibilities // *British Medical Journal* 1995;3:47-9.
37. De Rosier ME. Building relationships and combating bullying: effectiveness of a school-based social skills group intervention. *J Clin Child Adolesc Psychol* 2004;33:196-201.
38. Delfabbro P, Winefield T, Trainor S, Dollard M, Anderson S, Metzger J, Hammarstrom A. Peer and teacher bullying/victimization of South Australian secondary school students: prevalence and psychosocial profiles. *Br J Educ Psychol* 2006;76(1):71-90.

39. Dereškevičius P. Mokyklos nelankymo sociokultūrinės priežastys // Mokyklos nelankymo priežastys / P. Dereškevičius, V. Rimkevičienė, V. Targamadžė. Vilnius, Žuvėdra, 2000;9-89.
40. Derzon JH. Antisocial Behavior and the Prediction of Violence: A Meta-Analysis // *Psychology in Schools*. 2001;38:93-106
41. Didžiokienė A, Žemaitienė N. Smurtą patiriančių rizikos grupės vaikų psichologinė savijauta. *Medicina* 2005;41(1):59-66.
42. Doll B, Song S, Siemers E. Classroom ecologies that support or discourage bullying In Espelage D, Swearer S. (Eds.) *Bullying in American schools. A social-ecological perspective on prevention and intervention*. New Jersey: Lawrence Erlbaum 2003;161-84.
43. Due P, Damsgaard MT, Lund R, Holstein BE, Houbre B, Tarquinio C, Thuillier I, Hergott FE. Bullying among students and its consequences on health. *European Journal of Psychology of Education* 2006;21(2):183–208.
44. Due P, Damsgaard MT, Lund R, Holstein BE. Is bullying equally harmful for rich and poor children?: a study of bullying and depression from age 15 to 27. *Eur J Public Health* 2009;19(5):464-9.
45. Due P, Holstein BE, Lynch J, Diderichsen F, Gabhain SN, Scheidt P, Currie C. Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health* 2005;15(2):128-32.
46. Elliot D, Grady J, Shaw T, Beaulieu M. *Safe communities, safe schools planning guide: A tool for community violence prevention*. Boulder, CO: Institute of Behavioral Science, University of Colorado, 2000.
47. Englert D. *Investigating the effectiveness of violence intervention in a primary education setting: a comparison of programs: dissertation*. University of Mississippi, 1999.
48. Erikson EH. *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius, Katalikų pasaulis, 2004.
49. Eur J. Is bullying equally harmful for rich and poor children?: a study of bullying and depression from age 15 to 27. *Public Health* 2009;19(5):464-9.
50. Farrington DP, Welsh BC *Saving Children from a Life of Crime*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
51. Farrington DP. Understanding and preventing bullying. In M.Tonny and N. Morris (Eds). *Crime and Justice*, Vol 17, Chicago: University of Chicago Press, 1993.
52. Feinberg T. *Bullying Prevention and Intervention. Principal leadership*, 2003;9:10-14.

53. Fekkes M, Pijpers FIM, Verloove-Vanhorick SP. Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research* 2005;20(1):81-91.
54. Fleming LC, Jacobsen KH Bullying and symptoms of depression in Chilean middle school students. *J Sch Health* 2009;79(3):130-7.
55. Forero R, McLellan L, Rissel C, Bauman A. Bullying behavior and psychosocial health among school students in New South Wales, Australia: cross sectional survey. *British Medical Journal* 1999;319(7206):344-8.
56. Frisen A, Jonsson AK, Persson C. Adolescents' perception of bullying: who is the victim? Who is the bully? What can be done to stop bullying? *Adolescence* 2007;42(168):749-61.
57. Gailienė D, Bulotaitė L, Sturlienė N. Aš myliu kiekvieną vaiką. Vilnius: Margi raštai; 1996.
58. Garbarino J, DeLara E. Words Can Hurt Forever. *Educational Leadership* 2003. p. 18-21.
59. Gobina I, Zaborskis A, Pudule I, Kalnins I, et al. Bullying and subjective health among adolescents at schools in Latvia and Lithuania. *International Journal of Public Health* 2008;53(5):272-6.
60. Gray C. Gray's guide to bullying part II: the real world. In *Morning News*, vol 13(1), 2001.
61. Grant W. Nuo 13 iki 19. Kaunas, 1998.
62. Gropper N, Frolschl M. The role of gender in young children's teasing and bullying behavior // *Equity and Excellence in Education*. 2000;33(1);48-56.
63. Haynie DL, Nansel T, Eitel P, et al. Bullies, victims, and bully/victims: Distinct groups of at-risk youth. *J Early Adolesc* 2001;21:29-49.
64. Hawker DS, Boulton MJ. Twenty Years research on peer victimization and psychosocial maladjustment : A Meta – analytic review of cross – sectional studies, *Journal of child psychology and psychiatry* 2000;41:441-55.
65. Hawkins DL, Pepler DJ, Craig WM. Naturalistic Observations of Peer Interventions i Bullying//*Social Development*. 2001;10:512-27.
66. Health Behaviour in School-aged Children, 2011. <http://www.hbsc.org> (tikrinta2011-01-04).
67. Heinrichs R. A Whole-School Approach to Bullying: Special Considerations for Children with Exceptionalities // *Intervention in School and Clinic* 2003;38(4):195-204.

68. Henderson NR, Hymel S. Peer contributions to bullying in schools: Examining student response categories. Poster presented at the National Association of School Psychologists Annual Convention, Chicago, February, 2002.
69. Hoover J, Hazler RJ. Bullies and victims // *Elementary School Guidance & Counseling*. 1991;25:212-19.
70. Ivarsson T, Broberg AG, Arvidsson T, Gillberg C. Bullying in adolescence: psychiatric problems in victims and bullies as measured by the Youth Self Report (YSR) and the Depression Self-Rating Scale (DSRS). *Nord J Psychiatry* 2005;59(5):365-73.
71. Jankauskienė R, Šukys S. Erzinimo, verbalinės, santykių ir fizinės prievartos raiška bendrojo lavinimo mokyklose: susijusių veiksnių analizė. *Visuomenės sveikata* 2007;2(37):40-47.
72. Jiang D, Walsh M, Augimeri LK. The linkage between childhood bullying behaviour and future offending, 2011;21:128–135.
73. Juvonen J, Graham S. Research based interventions on bullying. In S. E. Sanders & G. D. Phye (Eds.), *Bullying, implications for the classroom: What does the research say?* Academic Press 2004; p. 229-55.
74. Kairienė B, Ščerbakova D. Vaikų patiriamo smurto mokykloje prevencinės galimybės. *Socialinis dabas* 2008;7(2):67-75.
75. Kaiser RS. Depression in adolescent headache patients. *Headache* 1992;32(7):340-4.
76. Kaiser-Ulrey C. *Bullying in middle school: a study of B.E.S.T.—Bullying eliminated from schools together—an anti-bullying program for seventh grade students*. Tallahassee: Florida State University College of Education; 2003.
77. Kalliotis P. Bullying as a Special case of Aggression: Procedures for Cross-Cultural Assessment // *School Psychology Internacional*. 2000;21:47-65.
78. Kaltiala-Heino R, Rimpelä M, Marttunen M, Rimpelä A, Rantanen P. Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: school survey // *British Medical Journal*. 1999;319:348-51.
79. Kaltiala-Heino R, Rimpela M, Rantanen P, Rimpel A. Bullying at school—an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence* 2000;23,661–74.
80. Kardelis K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex, 2002. – 398 p.
81. Karmaza E, Grigutyte N, Karmazė E. Gauda. *Smurtas mokykloje: prevencija ir pagalba / Metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2007. – 120 p.

82. Karmaza E. Prievarta prieš vaikus / Prevencijos strategijos policijos pareigūnams. Vaiko namas, 2004. – 35p.
83. Kasperavičiūtė E, Valiukevičiūtė J. Prievarta prieš vaikus globos namuose. Globos namų ir VTAT atsakomybė. Pranešimas skaitytas konferencijoje Pagalba vaikui, nukentėjusiam nuo smurto. Vilnius, 2005.
84. Kim YS, Leventhal BL, Koh YJ, Hubbard A, Boyce WT. School bullying and youth violence: causes or consequences of psychopathologic behavior? Arch Gen Psychiatry 2006;63(9): 1035-41.
85. Kim MJ, Catalano RF, Haggerty KP, Abbott RD. Bullying at elementary school and problem behaviour in young adulthood: A study of bullying, violence and substance use from age 11 to age 21, 2011;21:136–44.
86. King A, Wold B, Tudor-Smith C, et al. The Health of Youth. A cross-national survey. Copenhagen: WHO, European Series No. 69. 1996.
87. King AJC, Boyce WF, King MA. Trends in the Health of Canadian Youth. Canada: Health Canada, 1999.
88. King NJ, Gullone E, Ollendick TH. Manifest anxiety and fearfulness in children and adolescents. J. Of Genetics Psychology 1992;153(1):63-73.
89. Kurienė A. Ką kiekvienas vaikas turi žinoti apie smurtą ir kaip išlikti saugiam. Vilnius, Lietuvos Respublikos ŠAC, 2007.
90. Lagerspetz KM, Bjorkqvist K, Berts M, King E. Group aggression among school children in three schools. Scandinavian Journal of Psychology 1982;23:45-52.
91. Leary M, Kowalski R, Smith L, Phillips S. Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. Aggressive Behavior 2003;29, 202-214.
92. Lietuvos respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, XI-12812011 m. kovo 17 d., (Skelbta: 2011-03-31, Žin., 2011, Nr.: 38-1804)
93. LIONS QUEST. <http://www.lions-quest.lt> (tikrinta 2011-09-15).
94. Lock RH, Trautman ML. Identify and reduce bullying in your classroom // Intervention in School & Clinic. 2003; 38 p.
95. Loeber R, Dishion TJ. Boys who fight at home and school: Family conditions influencing cross-settings consistency // Journal of Consulting and Clinical Psychology 1984;52:759-68.
96. Lösel F, Beelmann A. Effects of child skills training in preventing antisocial behavior: A systematic review of randomized

- experiments. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2003;587:84–109.
97. Luukkonen AH, Riala K, Hakko H, Räsänen P. Bullying behaviour and substance abuse among underage psychiatric inpatient adolescents. *Study-70 workgroup* 2010;25(7):382-9.
  98. Maccoby EE. Social groupings in childhood: Their relationships to prosocial and antisocial behavior in boys and girls. In D. Olweus, J. Block, M. RadkeYarrow (Eds.), *Development of antisocial and prosocial behavior*. New Yourk: Academic Press, 1986.
  99. Macklem GL. *Bullying and teasing: social power in children's groups*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003.
  100. Magnusson D, Stattin H, Duner A. Aggression and criminality in a longitudinal perspective. In K. T. Van Dusen and S. A. Mednick (Eds.), *Prospective studines of crime and delinquency*. Boston: Kluwer-Nijhoff, 1983.
  101. Mantgomery GT. Headache characteristics among high school and university students. *Headach*. 1994;34(5):247-56.
  102. Margolin G. National Comitee for the Prevention of Childe Abuse. 2000.
  103. Meland E, Rydning JH, Lobben S, Breidablik HJ, Ekeland TJ. Emotional, self-conceptual, and relational characteristics of bullies and the bullied. *Scand J Public Health* 2010;38(4):359-67.
  104. Mellor A. *Bullying in Scottish Secondary Schools*. From: The Scottish Council for Research in Education, 1990.
  105. Menesini E, Codecasa E, Benelli B, Cowie H. Enhancing children's responsibility to take action against bullying: evaluation of a befriending intervention in Italian middle schools. *Aggress Behav* 2003;29:1-14.
  106. Metzler CW, Biglan A, Rusby JC, Sprague J. Evaluation of a comprehensive behavior management program to improve school-wide positive behavior support. *Education and Treatment of Children* 2001;24:448-79.
  107. Mitchell J, Palmer S, Booth M, Powell Davies G. A randomised trial of an intervention to develop health promoting schools in Australia: the south western Sydney study. *Aust N Z J Public Health* 2000;24:242-46.
  108. Mytton J, DiGuseppi C, Gough D, Taylor R, Logan S. School-based secondary prevention programmes for preventing violence. *Cochrane Database Syst Rev* 2006.

109. Molcho M, Harel Y, Dina LO. Substance use and youth violence. A study among 6th to 10th grade Israeli school children. *Int J Adolesc Med Health* 2004;16:239–51.
110. Morris EB, Zhang B, Bondy SJ. Bullying and Smoking: Examining the Relationships in Ontario Adolescents. *Journal of School Health* 2006;76(9):465-70.
111. Nansel TR, Overpeck M, Pilla RS, Ruan WJ, Simons-Morton B, Scheidt P. Bullying behaviors among US youth: prevalence and association with psychosocial adjustment. *JAMA* 2001;285(16):2–13.
112. Nansel TR. Bullying Behavior Among US Youth: Prevalence and Association With Psychosocial Adjustment. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* 2001;40:1145-48.
113. O'Connell P, Pepler D. Peer involvement in bullying: Insights and challenges for intervention. *Journal of Adolescence* 1999;22:437-51.
114. Oesterman K, Bjoerkqvist K, Lagerspetz KMJ, Kaukiainen A, Landau SF, Fraczek A, Caprara GV. Cross-cultural evidence of female indirect aggression // *Aggressive Behavior*, 1998;24:1-18.
115. Olweus D, Limber SP, Flerx VC, Mulin N, Riese J, Snyder M, ir kt. Olweus patyčių prevencijos programos vadovas mokyklos darbuotojams. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Švietimo ir mokslo ministerija, 2008.
116. Olweus D, Limber SP. Bullying in school: evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *Am J Orthopsychiatry* 2010; 80(1):124-34.
117. Olweus D. Bully/victim problems in school: Facts and intervention // *European Journal of Psychology of Education*, 1997.
118. Olweus D. Bullying at school: basic facts and an effective intervention programme. *Promot Educ.* 1994^a;1:27-31,48.
119. Olweus D. Bullying at school: basis facts and effects of a school based intervention program. *J Child Psychol Psychiatry.* 1994^b;35:1171–1190.
120. Olweus D. *Bullying at school: What we know and what we can do.* Oxford: Blackwell Publishers, 1993.
121. Olweus D. General information about the revised Olweus bully/victim questionnaire, PC program and teacher handbook. 2001. Available from: http://www.colorado.edu/cspy/blueprints/model/BPP_OrderForm.pdf.
122. Olweus D. *Patyčios mokykloje.* Vilnius. Alma litera, 2008^a.

123. Olweus D. Patyčios mokyklose: faktai ir intervencija. Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose: tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Multiplex. 2008^b; p. 19-30.
124. Olweus D. Victimization among schoolchildren: intervention and prevention. In: Albee G, Bond L, eds. *Improving Children's Lives: Global Perspectives on Prevention*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications 1992 p. 279-95.
125. Olweus Pearce JB, Thompson AE. Practical approaches to reduce the impact of bullying. *Arch Dis Child* 1998;79:528-31.
126. Ortega R, Lera J. The Seville Anti – Bullying in School Project. *Aggressive behavior*. 2000;26:113-23.
127. Osofsky HJ, Osofsky JD. Violent and aggressive behaviors in youth: A mental health and prevention perspective. *Psychiatry Interpersonal and Biological Processes* 2001;64,285–95.
128. Owens L, Shute R, Slee P. “Guess what I just heard!”: Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behav* 2000;26:67–83.
129. Pakalniškienė E, Bieliauskaitė R. Draugystės kokybė ir sąsajos su bendraamžių grupės priėmimu paauglystėje. *Psichologija* 2006;34:103–14.
130. Park HS, Schepp KG, Jang EH, Koo HY. Predictors of suicidal ideation among high school students by gender in South Korea. *J Sch Health* 2006;76(5):181-8.
131. Patchin, Hinduja. Cyberbullying and Self-Esteem. *Journal of School Health* 2011;80(12):614-21.
132. Pateraki L, Houndoumadi A. Bullying among primary school children in Athens, Greece // *Educational Psychology* 2001;21:167-75.
133. Pellegrini A, Bartini M, Brooks F. School bullies, victims, and aggressive victims: Factors relating to group affiliation and victimization in early adolescence // *Journal of Educational Psychology*, 1999.
134. Pellegrini A, Bartini M, Brooks F. School bullies, victims, and aggressive victims: Factors relating to group affiliation and victimization in early adolescence. *Journal of Educational Psychology* 1991;91(2):216–55.
135. Pellegrini AD, Long JD. A longitudinal study of bullying, dominance and victimization during the transition from primary school through secondary school // *British Journal of Developmental Psychology* 2002;20:259-80.

136. Pellegrini AD. Bullies and victims in school: A review and call for research. *Journal of Applied Developmental Psychology* 1998;19:165–76.
137. Pepler DJ, Craig WM. A peek behind the fence: Naturalistic observations of aggressive children with remote audio-visual recording. *Developmental Psychology* 1995;31:548-53.
138. Petruitytė A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. Vilnius: Presvika, 2001.
139. Pileckaitė – Markovienė M, Bumblytė D. Motinystės psichologija. Vilnius, 2004.
140. Piskin M. School Bullying: Definition, Types, Related Factors, and Strategies to Prevent Bullying. *Educational Sciences: Theory and Practice* 2002;2:555-62.
141. Portegijs PJ, Jeuken FM, Van der Horst FG, et al. A troubled youth: Relations with somatization, depression and anxiety in adulthood. *Family Practice*. 1996;13(1):1-11.
142. Povilaitis R, Jasiulionė JS. Mokykla gali įveikti patyčias. Rekomendacijos mokytojams. Švietimo ir mokslo ministerija. Vilnius, 2008.
143. Povilaitis R, Jasiulionienė J, Kuriene A, Pūras D, Arlauskaitė Ž, Petkutė E, ir kt. Kuriame mokyklą be patyčių. Vilnius, 2007.
144. Povilaitis R. Moksleivių dalyvavimo patyčiose ir psichosocialinio funkcionavimo sąsajos: daktaro disertacija. Vilnius; 2008.
145. Povilaitis R; Valiukeviciūtė J. Patyčių prevencija mokyklose. Vilnius: UAB Multiplex, 2006.
146. Pulkkinen L. Personal control over development, identity formation and future orientation. *Developmental Psychology* 1994;30(2):260-71.
147. Pūras D, Petkevičius R; Žemaitienė N ir kt. Vaikų ir jaunimo psichikos sveikata. Smurtas, prievarta šeimoje. Savižudybių prevencija. Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas. Nacionalinė sveikatos taryba (2005), 2006. p. 55-60.
148. Pūras D. Vaikų patiriamas smurtas ir prievarta: kas, kam ir kaip teiks pagalbą Lietuvoje // Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta. Mokslo darbų rinkinys. Universitetinis sutrikusio vystymosi raidos centras. Vilnius, 1996. p. 7-12.
149. Pusnik M. Guidelines for analysing, preventing and dealing with violence in a school environment-the Slovenian approach. National Education Institute of the Republic of Slovenia, 2003.
150. Rahey L, Craig W. Evaluation of An Ecological Program to Reduce Bullying in Schools. *Can J Counseling* 2002;36:281-96.

151. Ramya SG, Kulkani ML. Bullying among school children: prevalence and association with common symptoms in childhood, 2011;78(3):307-10.
152. Raskauskas J, Stoltz AD. Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Dev Psychol* 2007;43:564–75.
153. Rigby K, Johnson B. Expressed Readiness of Australian school children to Act as Bystanderes in Support of Children who are Being Bullied // *Educational Psychology* 2006;26(3):425-40.
154. Rigby K, Slee PT, Cunningham R. Effects of parenting on the peer relations of Australian adolescents. *Journal of Social Psychology*, 1999;139:387-88.
155. Rigby K, Slee PT. Dimensions of interpersonal relating among Australian school children and their implications for psychological well-being. *J Soc Psychol* 1993;133:33-42.
156. Rigby K. Peer victimization at school and the health of secondary school students. *British Journal of Educational Psychology*. 1999^a;69:95-104.
157. Rigby K. What children tell us about bullying in schools. *Child Aust* 1997;22:28-34.
158. Rigby K. What harm Does Bullying Do? Paper presented at the Children and Crime: Victims and Offenders Conference convened by the Australian Institute of Criminology and held in Brisbane, 17-18 June 1999^b. p. 2-12.
159. Robichaud MGR. Vaikas kenčia pažeminimus mokykloje. Vilnius: Baltos lankos, 2007.
160. Rohner RP. The warmth dimensijon. Foundation of parental acceptance – rejectio theory. Beverly Hills, 1986.
161. Roland E, Idsoe T. Aggression and bullying // *Aggressive Behavior*. 2001;27(6):446-62.
162. Roland E. Bullying: The Scandinavian research tradition. In: D Tattum, D Lane (Eds.): *Bullying In Schools*. Stoke-On-Trent: Trentham, 1989. p. 21-32.
163. Roland, E. Bullying: A developing tradition of research and management. In D. P. Tattum, editor. *Understanding and managing bullying*. Oxford: Heinemann Educational; 1993. p. 15-30.
164. Rosenberg M. *Conseiving the self*. Malabar, FL: Krieger, 1986.
165. Ross D. *Childhood bully and teasing: What school personnel, other professionals and parents can do*. Alexandria, Virginia: American Counseling Association, 1996.
166. Salmivalli C, Karhunen J, Lagerspetz KM. How do the victims respond to bullying? // *Aggressive Behavior*. 1996;22:99-109.

167. Salmivalli C, Kaukiainen A, Voeten M. Anti – bullying intervention: Implementation and outcome. *British Journal of Educational Psychology* 2005;75:465-87.
168. Salmivalli C, Lappalainen M, Lagerapetz K. Stability and change of behavior in connection with bullying in schools: A two-year follow-up. *Aggressive Behavior* 1998;24:205-18.
169. Salmivalli C, Nieminen E. Proactive and Reactive Aggression Among School Bullies, Victims, and Bully-Victims // *Aggressive Behavior*. 2002;28:30-44.
170. Salmon G, James A, Smith D. M. Bullying in schools: self reported anxiety, depression, and self esteem in secondary school children // *British Medical Journal* 1998;317:924-5.
171. Sanchez E, Robertson T, Rosenbluth B, Bohman T, Casey D. Preventing bullying and sexual harassment in elementary schools: the Expect Respect model. In: Geffner R, Loring M, Young C, editors. *Bullying behavior: current issues, research, and interventions*. Vol 2. New Yourk, NY: Haworth Maltreatment & Trauma Press. 2001. p. 157-80.
172. Schneider MW, Ross A, Graham JC, Zielinski A. Do allegations of emotional maltreatment predict developmental outcomes beyond that other form of maltreatment? *Child Abuse Negl.* 2005;29(5):513-32.
173. Schuster B. Rejection, exclusion, and harrasment at work and in schools // *European Psychologist* 1996;1:293-317.
174. Seals D, Young J. Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence* 2003;38(152):735-47.
175. Smith JD, Schneider BH, Smith PK, Ananiadou, K The effectiveness of whole-school antibullying programs: A synthesis of evaluation research. *School Psychology Review*. 2004;33:548–61.
176. Smith P. *Bullying: Don't Suffer in Silence – an anti-bullying pack for schools*. Department for Education and Skills: United Kingdom, 2000.
177. Smith PK, Ananiadou K, Cowie H. Interventions to reduce school bullying. *Can J Psychiatry*. 2003;48:591-99.
178. Smith PK, et al. Definitions of Bullying-Related Terms from Children in Different cultures // *Nature and Prevention of Bullying*, 1999.
179. Smith PK, Madsen KC, Moody JC. What causes the age decline in reports of being bullied at school? Towards a developmental analysis of risks of being bullied // *Educ Res*. 1999;41:267-85.

180. Smith PK, Morita Y, Junger-Tas, Olweus, Catalano R, Slee P. (Eds.) The nature of school bullying: A cross-national perspective. London: Routledge, 1999.
181. Smith PK, Pepler D, Rigby K. Bullying in schools: how successful can interventions be? Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
182. Smith PK, Sharp S. The problem of school bullying. In Smith P. K. and Sharp S. (Eds.). School bullying: A cross-national perspective. New York: Routledge, 1994.
183. Smith PK. Bullying in Life – Span Perspective: What Can Studies of School Bullying and Workplace Bullying Learn from Each Other? Journal of Community & Applied Social Psychology. 1997;7:249-55.
184. Smokowski PR., Kopasz KH. Bullying in School: An Overview of Types, Effects, family Characteristics, and Intervention Strategies. Children & Schools. 2005;27(2):101-10.
185. Smurto tyrimų ir prevencijos centras, 2001
186. Solberg ME, Olweus D. Prevalence Estimation of School Bullying with Olweus Bully/Victim Questionnaire // Aggressive Behaviour. 2003;29:239-68.
187. Sondaitė J. Paauglio socializacijos ypatumai // Ugdymo psichologija: Mokslo darbai. – T.1; 1998, Nr.2, p.75-8.
188. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras/Olweus programa, 2010. <http://www.sppc.lt> (tikrinta 2011-01-04).
189. Srabstein JC, McCarter RJ, Shao C, Huang ZJ. Morbidities associated with bullying behaviors in adolescents. School based study of American adolescents. Int J Adolesc Med Health 2006;18(4):587-96.
190. Stevens V, De Bourdeaudhuij I, Van Oost P. Bullying in Flemish schools: an evaluation of anti-bullying intervention in primary and secondary schools. Br J Educ Psychol. 2000;70:195-210.
191. Sutton C. Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. Vilnius, 1999.X, 234 p.
192. Šapelytė O. Socialinio pedagogo veiklos modeliavimas reguliuojant tarpusavio santykius mokykloje. Socialinis darbas. 2002. Nr.2(2), p.64–72.
193. Širvinskienė G, Žemaitienė N, Didžiokienė A. Į patyčias įsitraukusių Kauno mokyklų mokinių savijauta, rizikinga elgsena ir vaidmenys tyčiojantis. Visuomenės sveikata, 2008;2(41):27-35.

194. Targamadzė V, Valeckienė D. Patyčių bendrojo lavinimo mokykloje samprata: priežasčių, formų ir pasekmių diskursas, 2007;19:159-71.
195. Teglassi H, Rothman L. STORIES: a classroom-based program to reduce aggressive behavior. *J Sch Psychol* 2001;39:71-94.
196. Teräsahjón T, Salmivalli C. „She Is Not Bullied“. *The Discourse of Harassment in Student Groups // Aggressive Behavior* 2003;29:134-54.
197. Tremblay RE, Hartup WW., Archer J. *New Developmental origins of aggression*. The Guilford Press, 2005.
198. Ttofi, MM, Farrington DP, Baldry CA. *Effectiveness of programs to reduce school bullying: a systematic review*. Stockholm: Swedish National Council for Crime Prevention, 2008.
199. Twemlow SW, Fogany P, Sacco FC, Gies ML, Evans R, Ewbank R. *Creating a peaceful school learning environment: a controlled study of an elementary school intervention to reduce violence*. *Am J Psychiatry* 2001;158:808-10
200. Ulba P. Fizinės prievartos įtaka vaikų elgesiui ir intelekto raida // *Vaikų fizinė ir seksualinė prievarta / Vilnius, 1996. – 22 p.*
201. Vaičiulienė, A. *Paauglio psichologija. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Presvika, 2004.
202. Vaiko labui/Zipio draugai. <http://www.vaikolabui.lt> (tikrinta 2011-09-15)
203. Vaikų linija, 2011. [http:// www.vaikulinija.lt](http://www.vaikulinija.lt) (tikrinta 2011-01-04).
204. Valeckienė D. Patyčių tarp bendraamžių prevencijos strategijų mokykloje analizė: užsienio šalių patirtis. *Tiltai*. 2007;4:53-2.
205. Valickaitė D. *Vaikų psichikos sveikatos problemos mokyklose: priekabiavimo paplitimas Panevėžio miesto ir rajono bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų moksleivių populiacijoje: magistro darbas*. Vilniaus universitetas. Medicinos fakultetas; Visuomenės sveikatos institutas; Aplinkos ir sveikatos skyrius. Vilnius; 2003.
206. Valickas G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius, 1997. – 217 p.
207. Vareikienė I. *Patyčių prevencijos programų mokykloje patirtis Lietuvoje ir kitose šalyse // Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas*, 2008;12(9):594-98.
208. Vareikienė I. *Priekabiavimo mokykloje bei psichologinių traumų šeimoje ir moksleivių sveikatos sutrikimų sąsajos*. Magistro darbas. Kauno medicinos universitetas, 2006.
209. Venclovienė J. *Statistiniai metodai medicinoje*. Kaunas: VDU leidykla, 2010. – 344 p.

210. Vreeman RC, Carrol AE. A Systematic review of school-based interventions to prevent bullying. *Arch Pediatr Adolesc Med.* 2007;161:78-88.
211. Warden D, Moran E, Gillies J, Mayes G, Macleod L. An evaluation of a children's safety training programme. *Educ Psychol.* 1997;17:433-49.
212. Whitted KS, Dupper DR. Best Practices for Preventing or Reducing Bullying in Schools. *Children & Schools* 2005;27(3):167-75.
213. Williams K, Chambers M, Logan S, Robinson D. Associations of common health symptoms With bullying in primary school children. *British Medical Journal.* 1996;313:17-9.
214. Wilson SJ, Lipsey MW. The effects of school-based social informatikon processing interventions on aggressive behavior: Part II: Selected and indicated programs. A Campbell Collaboration systematic review, 2003.
215. Winkel FW, Baldry AC. An application of the Scared S'traight - Principle in Early Intervention Programming: three studies on activating the other's perspective in pre-adolescents' perceptions of a stepping-stone behaviour. *Issues in Criminological and Legal Psychology,* 1997;26:3-15.
216. Wolke D, Wolke S, Bloomfield L, Karstadt L. Bullying involvement in primary school and common health problems. *Arch Dis Child* 2001;85:197-201.
217. Wolke D, Woods S, Stanford K, Schulz H. Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: prevalence and school factors. *Br J Psychol* 2001;92(4);673-96.
218. World report on violence and health. World Health Organization, 2002
219. Zaborskis A, Cirtautienė L, Žemaitienė N. Moksleivių patyčios Lietuvos mokyklose 1994-2002 m. *Medicina.* 2005;41(7):614-20.
220. Zaborskis A, Vareikienė I. Patyčios Lietuvos mokyklose HBSC tyrimo duomenimis: Pokyčiai 1994-2006 ir tarptautinis palyginimas. Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose. Tarptautinės konferencijos pranešimai. Vilnius: Multiplex. 2008^a. p.68-73.
221. Zaborskis A, Vareikienė I. Patyčios mokykloje ir jų sąsajos su moksleivių sveikata bei gyvensena. *Medicina.* 2008^b;44 (3):232-39.
222. Zaborskis A., Makari J. Lietuvos moksleivių gyvensena: raida 1994-1998 metais ir vertinimas tarptautiniu požiūriu. Panevėžys: E. Vaičekausko leidykla; 2001.

223. Žemaitienė N, Zaborskis A. Moksleivių įvardijamos savižudiškų polinkų priežastys. (Schoolchildren's self-reported explanations of suicidal ideation.) Mokslo darbai. Psichologija 2004; 29:115-30.
224. Žemaitienė N. Suicidinių polinkių turinčių Lietuvos paauglių psichosocialiniai ypatumai ir jų pokyčiai 1994-1998 metais. Disertacija. Kauno medicinos universitetas, 2000.
225. Адомавичене Е. П. Поощрения и наказания в воспитании школьников в семье диссертация. Вильнюс, 1980.
226. Асанова Н.К. Жестокое обращение с детьми: основные методологические вопросы, практические и правовые аспекты. Руководство по предупреждению насилия над детьми. – Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997; 16-45.

AUTORIAUS PUBLIKUOTŲ DARBŲ SĄRAŠAS

Disertacijos tema publikuotų mokslinių darbų sąrašas

1. Vareikienė I, Malinauskienė V. Moksleivių mokykloje patiriamo priekabiavimo, konfliktų, smurto šeimoje ir psichologinės būsenos sąsajos // Visuomenės sveikata. ISSN 1392-2696. 2007, Nr. 1(36). p. 10-15.
2. Vareikienė I, Malinauskienė V. Priekabiavimo mokykloje, konfliktų šeimoje ir moksleivių sveikatos sutrikimų sąsajos // Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas. ISSN 1392-3218. 2007, t. 11, Nr. 4. p. 257-262.
3. Zaborskis A, Vareikienė I. Patyčios mokykloje ir jų sąsajos su moksleivių sveikata bei gyvensena // Medicina. ISSN 1010-660X. 2008, t. 44, Nr. 3. p. 232-239.
4. Vareikienė I. Patyčių prevencijos programų mokykloje patirtis Lietuvoje ir kitose šalyse // Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas. ISSN 1392-3218. 2008, t. 12, Nr. 9. p. 594-598.
5. Vareikienė I. Patyčių ir jų formų paplitimas tarp Kauno miesto mokyklų moksleivių (pradiniai patyčių prevencijos programos duomenys) = Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas. 2009, t. 13, Nr. 12. ISSN 1392-3218 p. 738-743.
6. Vareikienė I, Zaborskis A. Olweuso patyčių prevencijos programos veiksmingumo tyrimas Kauno miesto mokyklose / Visuomenės sveikata = Public health. 2011, Nr. 1(52). ISSN 1392-2696 p. 65-73.

Kiti autoriaus publikuoti moksliniai darbai disertacijos tema

1. Vareikienė I, Malinauskienė V. Associations between school bullying, family conflicts, violence and adverse psychological outcomes // European journal of public health : 15th EUPHA conference. The future of public health in the Unified Europe : Helsinki, 11-13 October 2007 / guest editors: Ilmo Keskimäki, John-Paul Vader, Dineke Zeegers Paget. ISSN 1101-1262. 2007, vol. 17, suppl. 2. p. 215. (Poster presentations: abstracts).
2. Zaborskis A, Vareikienė I. Patyčios Lietuvos mokyklose HBSC tyrimo duomenimis: pokyčiai 1994-2006 ir tarptautinis palyginimas = Modernūs požiūriai į patyčių ir smurto prevenciją mokyklose : tarptautinės konferencijos pranešimai : 2007 m. gruodžio 6-7 d., Vilnius=Modern approaches in prevention of bullying and vio p. 68-73; 70-75.

3. Vareikienė I, Zaborskis A. Patyčių ir jų formų papalitimas tarp Kauno miesto mokyklų moksleivių / 3-oji nacionalinė mokslinė konferencija "Mokslas - žmonių sveikatai" : pranešimų tezės : 2010 m. balandžio 7 d., Kaunas / Kauno medicinos universitetas ; [mokslinis-organizacinis komitetas p. 40.
4. Vareikienė I, Zaborskis A. OLWEUS patyčių prevencijos programos veiksmingumo tyrimas Kauno miesto mokyklose / IV nacionalinė doktorantų mokslinė konferencija „Mokslas – sveikatai“ : 2011 m. balandžio 7 d. : Konferencijos tezių rinkinys / Lietuvos sveikatos mokslų universitetas. ISBN 978-9955-1 p. 84-85, Nr 2.

PRIEDAI

1 priedas

KAUNO MIESTO SAVIVALDYBĖS ADMINISTRACIJOS ŠVIETIMO IR KULTŪROS DEPARTAMENTO ŠVIETIMO IR UGDYMO SKYRIUS

Savivaldybės biudžetinė įstaiga, Juridinių asmenų registras, kodas 188764867
M. Dabužinskio g. 6, 44239 Kaunas, tel. (8 37) 42 45 48, faks. (8 37) 42 32 43, el. p. svietyimo.ugdymo.skyrius@kaunas.lt,
http://www.kaunas.lt, biudžeto lėšų sąsk. LT084010042500030126, AB DnB NORD banko Kauno skyrius

Prof. Apolarui Zabolskiui *2010-03-28* Nr. *35-2-216*
Kauno medicinos universiteto I 2010-03-23 Nr. 35-1-49
Biomedicininį tyrimo instituto
Socialinės pediatrijos laboratorijos vedėjui
Eivenių g. 4, LT 500009, Kaunas

DĖL PATYČIŲ IR SMURTO PREVENCIJOS PROGRAMOS OLWEUS ĮGYVENDINIMO KAUNO BENDROJO LAVINIMO MOKYKLOSE

Informuojame Jus, kad pritariame 2010 m. balandžio mėn. planuojamam patyčių ir smurto apraiškų paplitimo tyrimui Kauno miesto bendrojo lavinimo mokyklose prieš pradėdant įgyvendinti Olweus programą. Informuosime mokyklas dalyvaujančias Olweus patyčių prevencijos programoje, apie planuojamą tyrimą, ragindami organizuoti mokinių apklausą mokykloje.

Skyriaus vedėjas

Antanas Bagdonas

E.Stankevičienė, Tel. Nr.42 32 42

KAUNO REGIONINIS BIOMEDICININIŲ TYRIMŲ ETIKOS KOMITETAS
 KMUK Eivenių 2, Centrinis korpusas 71 kab., 50009 Kaunas, tel. +370 37 326168; faks. +370 37 326901, e-mail: cmeinfo@kmu.lt

LEIDIMAS ATLIKTI BIOMEDICININĮ TYRIMĄ

2008-11-12 Nr. BE-2-60

Biomedicininio tyrimo pavadinimas: „Mokinių patyčių tyrimas“	
Pagrindinis tyrėjas:	Prof. habil. dr. Apolinaras Zaborskis
Biomedicininio tyrimo vieta: Įstaigos pavadinimas: Adresas:	KMU Biomedicininų tyrimų instituto Socialinės pediatrijos laboratorija Eivenių 4, Kaunas

Išvada:

Kauno regioninio biomedicininų tyrimų etikos komiteto posėdžio, įvykusio **2008m. lapkričio 11 d.** (protokolo Nr. 180/2008) sprendimu pritarta biomedicininio tyrimo vykdymui.

Mokslinio eksperimento vykdytojai įsipareigoja: (1) nedelsiant informuoti Kauno Regioninį biomedicininų Tyrimų Etikos komitetą apie visus nenumatytus atvejus, susijusius su studijos vykdymu, (2) iki sausio 15 dienos – pateikti metinį studijos vykdymo apibendrinimą bei, (3) per mėnesį po studijos užbaigimo, pateikti galutinį pranešimą apie eksperimentą.

Kauno regioninio biomedicininų tyrimų etikos komiteto nariai			
1.	Doc. Irena Marchertienė	anesteziologija	taip
2.	Doc. Romaldas Mačiulaitis	klinikinė farmakologija	taip
3.	Prof. Nijolė Dalia Bakšienė	pediatrija	taip
4.	Prof. Irayda Jakušvaitė	filosofija	taip
5.	Dr. Eimantas Peičius	filosofija	taip
6.	Laima Vasiliauskaitė	psichoterapija	taip
7.	Gintaras Česnauskas	chirurgija	taip
8.	Zelmas Šapiro	terapija	ne
9.	Jurgita Laurinaitytė	bioteisė	ne

Kauno regioninis biomedicininų tyrimų etikos komitetas dirba vadovaudamasis etikos principais nustatytais biomedicininų tyrimų Etikos įstatyme, Helsinkio deklaracijoje, vaistų tyrinėjimo Geros klinikinės praktikos taisyklėmis.

Pirmininkė

Irena Marchertienė

PARAIŠKA ATLIKTI BIOMEDICININĮ TYRIMĄ

1. Biomedicininio tyrimo pavadinimas

Mokinių patyčių tyrimas

Sutrumpintas pavadinimas (arba tiriamas produktas):

2. Biomedicininio tyrimo protokolo numeris, versija, data, tyrimo fazė

Nr.: 1

Versija: A

Data: 2008-10-16

Tyrimo fazė

3. Tiriamųjų skaičius

4500

(2008 m. – 1500; 2009 m. – 1500; 2010 m. – 1500)

4. Biomedicininio tyrimo trukmė

Pradžia (metai, mėnuo): 2008 05 01

Pabaiga (metai, mėnuo): 2011 08 31

5. Biomedicininio tyrimo vieta

Ištaigos pavadinimas: Kauno miesto Švietimo ir ugdymo skyrius

Adresas: M. Dobužinskio g. 6, Kaunas

Padalinio/ padalinių pavadinimas:

1. VšĮ Jėzuitų gimnazija (Rotušės a. 9)
2. VšĮ Kauno šv. Mato vidurinė mokykla (Vaidoto g. 11)
3. Kauno „Versmės“ vidurinė mokykla (Partizanų g. 22)
4. Kauno Kovo 11-osios vidurinė mokykla (Kovo 11-osios g. 50)
5. Kauno Eigulių vidurinė mokykla (Žeimenos g. 66)
6. VšĮ Kauno „Ažuolo“ katalikiška vidurinė mokykla (Baltų pr. 103)
7. Kauno „Vyturio“ vidurinė mokykla (Taikos pr. 51)
8. Kauno Juozo Urbšio vidurinė mokykla (Partizanų g. 68)
9. Kauno „Purienu“ vidurinė mokykla (S. Lozoraičio g. 13)
10. Kauno „Atžalyno“ vidurinė mokykla (Partizanų g. 46)

6. Tyrėjai ir biomedicininio tyrimo užsakovas

Pagrindinis tyrėjas: ...Apolinaras Zaborskis...habil. dr. prof.

Vardas, pavardė specialybė, mokslo laipsnis

Adresas: Eivenių 4, Kaunas

Tel.: 8 37 302 969

Faks.: 8 37 302 959

El. paštas: socped@kmu.lt

Kiti tyrėjai: I. Inga Vareikienė, visuomenės sveikatos priežiūros specialistė,
doktorantė.....

Vardas, pavardė specialybė, mokslo laipsnis

Tyrimo užsakovas: Kauno medicinos universiteto Biomedicininių tyrimų instituto Socialinės
pediatrijos laboratorija

Organizacijos/ įstaigos pavadinimas

Adresas: Eivenių 4, Kaunas

Tel.: 8 37 302 969

Faks.: 8 37 302 959

El. paštas: socped@kmu.lt

Užsakovas/ jo įgaliotas asmuo: Apolinaras Zaborskis

Vardas, pavardė, pareigos

Adresas:

Tel.: 8 37 302 969

Faks.: 8 37 302 959

El. paštas: socped@kmu.lt

Esame susipažinę su biomedicininių tyrimų vykdymą reglamentuojančiais Lietuvos Respublikos teisės aktais. Griežtai laikysimės biomedicininio tyrimo protokolo, numatytų sąlygų. Įsipareigojame pranešti apie visus pasikeitimus biomedicininio tyrimo protokole, apie nepageidaujamų reiškinių atsiradimą ir apie biomedicininio tyrimo rezultatus Lietuvos bioetikos komitetui, Valstybinei vaistų kontrolės tarnybai (vaistų klinikinių tyrimų atveju), kitoms leidimo išdavimo procese dalyvavusioms institucijoms. Mokslinio bendradarbiavimo sutartį tarp užsakovo ir pagrindinio tyrėjo esame pasirašę.

Pagrindinis tyrėjas:

Tyrimo užsakovas / jo įgaliotas asmuo:

 Parašas

 2008-10-16
 Data

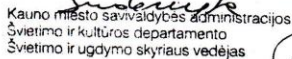

 Parašas

 2008-10-16
 Data

7. Įstaigos, kurioje bus atliekamas tyrimas, vadovas

Kauno miesto Švietimo ir ugdymo skyrius informuotas apie biomedicininių tyrimų ir pritaria, kad tyrimas būtų atliekamas Kauno miesto mokyklose.

Vadovas:

 Kauno miesto savivaldybės administracijos
 Švietimo ir kultūros departamento
 Švietimo ir ugdymo skyriaus vedėjas

 Antanas Bagdonas
 Pareigos, vardas, pavardė

Parašas

Data

A.V.

MOKSLEIVIŲ APKLAUSA

"Nustok tyčiotis"

**Apklausą vykdo Kauno medicinos universiteto
Biomedicininų tyrimų instituto
Socialinės pediatrijos laboratorija:
Eivenių g. 4, 50009, Kaunas-7, tel. (37) 302969**

Ši anketa yra apie tam tikrą elgesį, vadinamą tyčiojimusi arba patyčiomis.

Tyčiojimas – tai pasikartojantis vieno ar kelių vaikų agresyvus elgesys, nukreiptas į kitą silpnesnį vaiką. Šio elgesio tikslas yra sukelti fizinį ar emocinį skausmą. Tyčiojimas pasireiškia įvairiais būdais: mušimu, stumdymu, spardymu, pinigų, daiktų atiminėjimu, pravardžiavimu, gąsdinimu, erziniu, apkalbomis, ignoravimu ar nebendravimu ir kt. Tyčiojimas ypač skaudina tada, kai dažnai kartojasi ir nėra galimybių save apginti.

Tačiau patyčiomis nevinamas draugiškas ar žaismingas paerzinimas nesiekiant įskaudinti. Taip pat patyčiomis neviname ir tokį elgesį, kai du vienodai stiprūs mokiniai tarpusavyje ginčijasi ar pešasi.

Tavo atsakymai į šios anketos klausimus leis daugiau sužinoti apie patyčias ir padės stabdyti šį blogą reiškinį. Apklausa yra anoniminė, todėl nerašyk nei vardo, nei pavardės.

Prašome atidžiai perskaityti kiekvieną klausimą ir atvirai ir nuoširdžiai atsakyti į jį. Atsakydamas (-a) į klausimą pažymėk tą langelį, kuris yra šalia arba žemiau Tau labiausiai patinkančio atsakymo. Prie kiekvieno klausimo pažymėk tik vieną langelį (jei kitaip nenurodyta), nes kitaip negalėsime suskaičiuoti Tavo atsakymų.

Dėkojame už dalyvavimą apklausoje!

1. **Šios dienos data:** 200..... m. .... mėn. .... d.
2. **Kurioje klasėje Tu mokaisi?** .....
4. Kuriais metais gimei? **19 .....** metais
5. Kurį mėnesį gimei? ..... mėnesį
6. **Kas Tu esi: berniukas ar mergaitė?**
Pažymėk vieną tinkamą langelį kryželiu (x)
  - 1 Berniukas
  - 2 Mergaitė
7. **Kaip Tu dažniausiai jautiesi mokykloje?**
  - 1 Labai gerai
  - 2 Gerai
  - 3 Nei gerai, nei blogai
  - 4 Blogai
  - 5 Labai blogai
8. **Kiek gerų draugų/draugių Tu turi klasėje?**
  - 1 Nei vieno/nei vienos
  - 2 Vieną
  - 3 2 – 3
  - 4 4 – 5
  - 5 6 ar daugiau gerų draugų/draugių
9. **Kaip Tu manai, ar Tau lengva susirasti naujų draugų?**
  - 1 Labai lengva
  - 2 Lengva
  - 3 Sunku
  - 4 Labai sunku
10. **Ar Tavo klasės vaikai yra draugiški?**
  - 1 Labai draugiški
  - 2 Draugiški
  - 3 Nelabai draugiški
  - 4 Nedraugiški

11. **Ar dažnai iš Tavęs tyčiojosi mokykloje kiti mokiniai:**
(Pažymėk atsakymus abiejuose stulpeliuose)

a) per pastaruosius du mėnesius?

- 1 Nei karto per pastaruosius du mėnesius
- 2 Tyčiojosi 1-2 kartus
- 3 2-3 kartus per mėnesį
- 4 Maždaug kartą per savaitę
- 5 Keletą kartų per savaitę

b) šiais mokslo metais?

- 1 Nei karto šiais mokslo metais
- 2 Tyčiojosi 1-2 kartus
- 3 2-3 kartus per mėnesį
- 4 Maždaug kartą per savaitę
- 5 Keletą kartų per savaitę

12. **Kurių klasių mokiniai dažniausiai tyčiojosi iš Tavęs?**

- 1 Šiais mokslo metais kiti mokiniai iš manęs nesityčiojo
- 2 Mano klasės mokiniai
- 3 Kitų klasių to paties amžiaus mokiniai
- 4 Aukštesnių klasių mokiniai
- 5 Žemesnių klasių mokiniai
- 6 Įvairių klasių mokiniai

13. **Kas iš Tavęs dažniausiai tyčiojosi: berniukai ar mergaitės?**

- 1 Šiais mokslo metais kiti mokiniai iš manęs nesityčiojo
- 2 Viena mergaitė
- 3 Keletas mergaičių
- 4 Vienas berniukas
- 5 Keletas berniukų
- 6 Ir berniukai, ir mergaitės

14. **Iš kiek mokinių susidedančios grupės dažniausiai tyčiojosi iš Tavęs?**

- 1 Šiais mokslo metais kiti mokiniai iš manęs nesityčiojo
- 2 Dažniausiai vienas atskiras mokinytis
- 3 Dviejų trijų mokinių grupės
- 4 Keturių ir daugiau mokinių grupės
- 5 Įvairaus dydžio mokinių grupės

15. Kokiu būdu iš Tavęs tyčiojosi mokykloje kiti mokiniai šiais mokslo metais?
(Pažymėk po vieną langelį kiekvienoje eilutėje)

	1	2	3	4	5
	<i>Nė karto taip neatsiitiko</i>	<i>Taip atsiitiko iš viso 1-2 kartus</i>	<i>2-3 kartus per mėnesį</i>	<i>Mazdaug kartą per savaitę</i>	<i>Keletą kartų per savaitę</i>
1. Mane užgauliai ir pašaipiai pravardžiavo bei erzino	☐	☐	☐	☐	☐
2. Kiti mokiniai mane visiškai ignoravo, atstūmė, nepriėmė į draugų grupę	☐	☐	☐	☐	☐
3. Mane apkalbinėjo, skleidė melagingus gandus, stengėsi visaip juodinti ir nuteikti kitus prieš mane	☐	☐	☐	☐	☐
4. Gadino ar sulaužė mano daiktus	☐	☐	☐	☐	☐
5. Atėmė iš manęs pinigus ar daiktus	☐	☐	☐	☐	☐
6. Man grasino, mane gąsdino arba mane vertė daryti tai, ko aš nenorėjau	☐	☐	☐	☐	☐
7. Man rodė įvairius nepadorius ar įžeidžiančius gestus	☐	☐	☐	☐	☐
8. Mane stumdė, mušė ar įspyrė	☐	☐	☐	☐	☐
9. Man siuntė nemalonus žinutes mobiliuoju telefonu arba elektroniniu paštu	☐	☐	☐	☐	☐
10. Iš manęs tyčiojosi kitu būdu	☐	☐	☐	☐	☐
Parašyk kokiu:	.....				
	.....				
	.....				
	.....				

16. **Kiek laiko Tu patiri patyčias mokykloje?**

- 1 Nė karto nesu patyręs patyčių
- 2 Vieną dvi savaites
- 3 Mėnesį
- 4 Pusę metų
- 5 Apie metus
- 6 Keletą metų

17. Kur iš Tavęs buvo tyčiojamasi?

(Pažymėk po vieną langelį kiekvienoje eilutėje)

	1 <i>Taip</i>	2 <i>Ne</i>
1. Mokyklos kieme ar teritorijoje (ne pamokų metu)	☐	☐
2. Koridoriuose, laiptinėse, rūbinėje	☐	☐
3. Klasėse, kabinetuose esant mokytojui	☐	☐
4. Klasėse, kabinetuose nesant mokytojo	☐	☐
5. Tualete	☐	☐
6. Sporto salėje, stadione, persirengimų kambariuose, dušuose	☐	☐
7. Valgykloje	☐	☐
8. Pakeliui į arba iš mokyklos	☐	☐
9. Autobuso ar troleibuso stotelėje	☐	☐
10. Autobuse ar troleibuse	☐	☐
11. Kitose vietose	☐	☐
Parašyk kur:	.....	.....
	.....	.....
	.....	.....

18. Kaip Tu paprastai elgiesi, kai iš Tavęs tyčiojasi mokykloje kiti mokiniai?

- 1 Šiais mokslo metais kiti mokiniai iš manęs nesityčiojo
- 2 Kenčiu, niekam nesiskundžiu
- 3 Nekreipiu dėmesio į tai
- 4 Bandau susitvarkyti su skriaudėjais pats/pati
- 5 Pasisakau kam nors, prašau kitų pagalbos

19. Jeigu ieškai pagalbos, nurodyk asmenis, į kuriuos kreipiesi.

(Pažymėk po vieną langelį kiekvienoje eilutėje)

	1	2	3	4
	<i>Labai dažnai</i>	<i>Dažnai</i>	<i>Retai</i>	<i>Niekada</i>
1. Pasisakiau savo klasės auklėtojui (-ai)	☐	☐	☐	☐
2. Pasisakiau kitam mokytojui	☐	☐	☐	☐
3. Pasisakiau direktoriui, jo pavaduotojui	☐	☐	☐	☐
4. Pasisakiau mokyklos psichologei, socialinei pedagogei, medikei	☐	☐	☐	☐
5. Pasisakiau tėvams (globėjams)	☐	☐	☐	☐
6. Pasisakiau broliui ar seseriai	☐	☐	☐	☐
7. Pasisakiau draugui / draugei	☐	☐	☐	☐
8. Pasisakiau kitam asmeniui	☐	☐	☐	☐

Parašyk kam:

.....
.....
.....
.....
.....

20. **Ar dažnai Tu bijai, kad iš Tavęs tyčiosis kiti mokiniai mokykloje?**

- 1 Niekada nebijau
- 2 Kartais bijau
- 3 Dažnokai bijau
- 4 Dažnai bijau
- 5 Visą laiką bijau

21. **Ar Tau patyrus patyčias šiais mokslo metais Tavo tėvai arba kiti artimieji kreipėsi į mokyklą siekdami sustabdyti patyčias iš Tavęs?**
- 1 Šiais mokslo metais kiti mokiniai iš manęs nesityčiojo
  - 2 Ne, jie nesikreipė į mokyklą
  - 3 Taip, jie kreipėsi į mokyklą vieną kartą
  - 4 Taip, jie kreipėsi į mokyklą kelis kartus
22. **Ar dažnai mokytojai ar kiti suaugę mokykloje bando sustabdyti tyčiojimąsi?**
- 1 Niekada
  - 2 Kartais
  - 3 Dažnai
  - 4 Visada
23. **Ar dažnai kiti mokyklos mokiniai bando sustabdyti tyčiojimąsi?**
- 1 Niekada
  - 2 Kartais
  - 3 Dažnai
  - 4 Visada
24. **Ar dažnai Tu pats tyčiojaisi iš kitų mokinių:**
(Pažymėk atsakymus abiejuose stulpeliuose)
a) per <u>pastaruosius du mėnesius?</u>	b) <u>šiais mokslo metais?</u>
1 ☐ Nei karto per pastaruosius du mėnesius	1 ☐ Nei karto šiais mokslo metais
2 ☐ Tyčiojaisi 1-2 kartus	2 ☐ Tyčiojaisi 1-2 kartus
3 ☐ 2-3 kartus per mėnesį	3 ☐ 2-3 kartus per mėnesį
4 ☐ Maždaug kartą per savaitę	4 ☐ Maždaug kartą per savaitę
5 ☐ Keletą kartų per savaitę	5 ☐ Keletą kartų per savaitę

25. Kokiu būdu Tu tyčiojaisi mokykloje iš kitų mokinių šiais mokslo metais?
(Pažymėk po vieną langelį kiekvienoje eilutėje)

	1	2	3	4	5
	<i>Nė karto taip neatsitiko</i>	<i>Taip atsitiko iš viso 1-2 kartus</i>	<i>2-3 kartus per mėnesį</i>	<i>Maždaug kartą per savaitę</i>	<i>Keletą kartų per savaitę</i>
1. Aš užgauliai ir pašaipiai pravardžiauvau bei erzinau kitą(us) mokinį(-ius)	☐	☐	☐	☐	☐
2. Aš ignoravau, atstūmiau, nepriėmiau į savo draugų grupę kitą (-us)	☐	☐	☐	☐	☐
3. Aš skleidžiau neteisingus gandus apie kitą(-us) ir stengiausi, kad kiti irgi jo/jos nemėgtų	☐	☐	☐	☐	☐
4. Aš gadinau ar sulaužiau kito(-ų) daiktus	☐	☐	☐	☐	☐
5. Aš atėmiau iš kito(-ų) pinigų ar daiktus	☐	☐	☐	☐	☐
6. Aš grasinau ar verčiau kitą(-us) daryti tai, ko nenorėjo daryti	☐	☐	☐	☐	☐
7. Aš rodžiau kitam(-iems) įvairius nepadorius ar įžeidžiančius gestus	☐	☐	☐	☐	☐
8. Aš stumdžiau, mušiau ar įspyriau	☐	☐	☐	☐	☐
9. Aš siunčiau kitam(-iems) nemalonus žinutes mobiliuoju telefonu arba elektroniniu paštu	☐	☐	☐	☐	☐
10. Aš tyčiojaisi kitu būdu	☐	☐	☐	☐	☐
Parašyk kokiu:	.....				
	.....				

26. **Ar auklėtojas, mokytojai bei kiti mokyklos darbuotojai kalbėjosi su Tavimi apie tai, kad Tu tyčiojaisi iš mokinių per šiuos mokslo metus?**
- 1 Aš nesityčiojau iš kitų mokinių per šiuos mokslo metus
  - 2 Ne, jie su manimi apie tai nekalbėjo
  - 3 Taip, jie kartą kalbėjo apie tai su manimi
  - 4 Taip, jie kalbėjo keletą kartų su manimi apie tai
27. **Kaip Tu manai, ar kas nors iš suaugusių žmonių Tavo namuose žino, kad Tu tyčiojiesi iš kitų mokinių?**
- 1 Nė karto per šiuos mokslo metus nesityčiojau
  - 2 Taip
  - 3 Ne
  - 4 Nežinau
28. **Kaip dažniausiai Tu reaguoji, matydamas ar suprasdamas, kad Tavo amžiaus mokinys yra skriaudžiamas kitų mokinių?**
- 1 Aš niekada nepastebėjau, kad mano amžiaus mokiniai būtų skriaudžiami
  - 2 Aš prisidedu prie skriaudėjo
  - 3 Aš nieko nedarau, bet manau, kad tyčiojimasis nėra geras dalykas
  - 4 Aš paprasčiausiai stebiu, kas vyksta
  - 5 Aš nieko nedarau, bet manau, kad turėčiau padėti tam mokiniui, iš kurio tyčiojamasi
  - 6 Aš stengiuosi padėti skriaudžiamam mokiniui vienu ar kitu būdu
  - 7 Kaip nors kitaip. Parašyk: .....

29. **Ar manai, kad galėtum pradėti tyčiotis iš tų mokinių, kurių Tu nemėgsti?**
- 1 Taip
  - 2 Manau, kad galėčiau
  - 3 Aš nežinau
  - 4 Manau, kad negalėčiau
  - 5 Ne
30. **Ar Tavo klasės mokiniai tyčiojasi iš mokytojų?**
- 1 Niekada
  - 2 Kai kurie
  - 3 Beveik visi
31. **Ar Tu pats dažnai tyčiojiesi iš mokytojų?**
- 1 Niekada
  - 2 Kartais
  - 3 Dažnai
  - 4 Visada
32. **Ar mokytojai tyčiojasi iš mokinių?**
- 1 Niekada
  - 2 Kai kurie
  - 3 Beveik visi
33. **Ar šiais mokslo metais Tau teko pergyventi kritinę situaciją šeimoje? (Atsakydamas į šį klausimą gali nurodyti kelis atsakymų variantus)**
- 1 Tėvų skyrybos
  - 2 Šeimos nario mirtis
  - 3 Šeimos nario sunki liga
  - 4 Didelės finansinės problemos šeimoje
  - 5 Kas nors kita
  - 6 Neteko pergyventi nei vienos kritinės situacijos

34. **Ar šiais mokslo metais Tau teko patirti smurtą (mušimą, tyčiojimąsi, grasinimus) šeimoje?**

- 1 Napatyriau
- 2 Patyriau 1-2 kartus
- 3 2-3 kartus per mėnesį
- 4 Kartą per savaitę
- 5 Keletą kartų per savaitę

35. **Kaip apibūdintum savo sveikatą?**

- 1 Puiki
- 2 Gera
- 3 Vidutiniška
- 4 Bloga
- 5 Labai bloga

36. Ar dažnai per šiuos mokslo metus jautei tokius negalavimus? (Pažymėk po vieną langelį kiekvienoje eilutėje)

	Beveik kiekvieną dieną	Dažniau nei kartą per savaitę	Beveik kiekvieną savaitę	Beveik kiekvieną mėnesį	Retai arba niekada
Skrandžio arba pilvo skausmą					
Nugaros skausmą					
Liūdesį, prislėgtumą					
Irzlumą, blogą nuotaiką					
Nervinę įtampą, susirūpinimą					
Nemigą, blogą miegą					
Galvos svaigimą, silpnumą					
Vienišumą					
Atsikeliu iš ryto pavargęs					

37. Apskritai, kaip Tu jautiesi galvodamas apie savo dabartinį gyvenimą?

- 1 Jaučiuosi labai laimingas
- 2 Jaučiuosi pakankamai laimingas
- 3 Nesijaučiu laimingas
- 4 Esu visiškai nelaimingas

38. Ar esi kada nors rūkęs (nors vieną cigaretę, cigarą arba pypkę)?

- 1 Taip
- 2 Ne

39. Ar dabar dažnai rūkai?

- 1 Kiekvieną dieną
- 2 Mažiausiai kartą per savaitę, bet ne kiekvieną dieną
- 3 Rečiau nei kartą per savaitę
- 4 Aš visai nerūkau

40. Ar dažnai dabartiniu metu geri alkoholinius gėrimus: alų, vyną, spiritinius gėrimus ir kt.? **Pabandyk suskaičiuoti ir tuos kartus, kai geri tik truputį. (Pažymėk po vieną langelį kiekvienoje eilutėje)**

1   2   3   4   5

Kiekvieną dieną
Kiekvieną savaitę
Kiekvieną mėnesį
Retai
Niekada

	1	2	3	4	5
1. Alų	☐	☐	☐	☐	☐
2. Vyną	☐	☐	☐	☐	☐
3. Šampaną	☐	☐	☐	☐	☐
4. Degtinę ir kitus stiprius gėrimus	☐	☐	☐	☐	☐
5. Silpnus alkoholinius gėrimus (Sidras, Mix, Fizz, kokteiliai su alkoholiu)	☐	☐	☐	☐	☐

41. Ar kada nors buvai išgėręs tiek daug alkoholinių gėrimų, kad pasijustum apsvaigęs?

- 1 Ne, niekada
- 2 Taip, vieną kartą
- 3 Taip, 2 – 3 kartus
- 4 Taip, 4 – 10 kartų
- 5 Taip, daugiau nei 10 kartų

42. Koks buvo Tavo mokymosi vidurkis paskutiniame semestre?

- 1 Daugiau negu 9 balai
- 2 8,1 – 9,0 balai
- 3 7,1 – 8,0 balai
- 4 6,1 – 7,0 balai
- 5 6 balai arba mažiau balų

43. Toliau pateikiamas sąrašas teiginių apie Tave. Kiekvienam iš jų išrink vieną atsakymą, kuris tiksliausiai atspindi Tavo nuomonę.

	1	2	3	4
	<i>Visiškai sutinku</i>	<i>Sutinku</i>	<i>Nesutinku</i>	<i>nesutinku</i>
1. Jautiesi, kad esi vertas pagarbos tiek pat, kaip ir kiti	☐	☐	☐	☐
2. Jauti, kad turiu daug gerų savybių	☐	☐	☐	☐
3. Apskritai, esi linkęs jaustis nevykėliu	☐	☐	☐	☐
4. Tu viską gali padaryti taip pat gerai, kaip ir kiti	☐	☐	☐	☐
5. Jauti, kad nedaug kuo gali didžiuotis	☐	☐	☐	☐
6. Save vertini gerai	☐	☐	☐	☐
7. Apskritai, esi patenkintas savimi	☐	☐	☐	☐
8. Norėtum save labiau gerbti	☐	☐	☐	☐
9. Kartais aiškiai jautiesi esąs nenaudingas	☐	☐	☐	☐
10. Kartais aš manau, kad esu visiškai niekam tikęs	☐	☐	☐	☐

44.. Toliau pateikiami klausimai apie tai, kaip Tu gyveni. Kiekvienam iš jų išrink vieną atsakymą, kuris tiksliausiai atspindi Tavo jausmus.

	1	2	3	4	5
	<i>abai dažnai</i>	<i>Dažnai</i>	<i>Kartais</i>	<i>Retai</i>	<i>Niekada</i>
1. Ar dažnai būna taip, kad Tau iš tikrųjų nerūpėtų, kas vyksta aplink Tave?	☐	☐	☐	☐	☐
2. Ar dažnai būdavo taip, kad Tave stebintų Tau gerai pažįstamų žmonių elgesys?	☐	☐	☐	☐	☐
3. Ar dažnai atsitinka taip, kad žmonės, kuriais Tu pasitiki, Tave nuviltų?	☐	☐	☐	☐	☐
4. Ar dažnai Tu jauti, kad su Tavimi elgiamasi neteisingai?	☐	☐	☐	☐	☐
5. Ar dažnai jautiesi taip, lyg būtum neįprastoje, nežinomoje situacijoje ir nežinotum ką daryti?	☐	☐	☐	☐	☐
6. Ar dažnai atsitinka taip, kad Tu negalėtum aiškiai suprasti savo minčių ir jausmų?	☐	☐	☐	☐	☐
7. Ar dažnai Tau kyla jausmai, kurių Tu nenorėtum, kad būtų?	☐	☐	☐	☐	☐
8. Daugelis žmonių, net ir labai stiprių, tam tikrose situacijose jaučiasi visiškai išsekę ir pralaimėję. Ar dažnai Tau tekdavo patirti tokį jausmą praeityje?	☐	☐	☐	☐	☐
9. Ar dažnai atsitinka taip, kad Tu negali aiškiai susigaudyti, kas vyksta, kas darosi aplinkui?	☐	☐	☐	☐	☐
10. Ar dažnai Tau atrodo, kad tai, ką Tu darai kas dieną, yra mažai prasminga?	☐	☐	☐	☐	☐
11. Ar dažnai Tau atrodo, jog nepajėgsi susivaldyti?	☐	☐	☐	☐	☐

45. Ar Tau patinka tai, ką tenka daryti kiekvieną dieną?

- 1 Labai patinka
- 2 Patinka
- 3 Šiaip sau
- 4 Nepatinka
- 5 Visai nepatinka

46. Kaip Tu jautiesi galvodamas apie tai, ką Tu darysi ateityje?

- 1 Labai gerai, viskas bus puiku
- 2 Gerai, bus daugiau gero nei blogo
- 3 Šiaip sau
- 4 Nelabai gerai, bus daugiau blogo nei gero
- 5 Visai negerai, nieko gero iš ateities aš nelaukiu

**Prašome patikrinti, ar atsakei į visus klausimus.
Ačiū**

Jei Tau liko laiko, pagalvok ir parašyk, į kuriuos klausimus Tau buvo sunku atsakyti ir ką naujo sužinojai pildydamas anketą.

.....

.....

.....

.....

.....